

ISSN 2079-4762

**Міністерство освіти і науки України
Донецький національний університет економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського**

ТОРГІВЛЯ І РИНОК УКРАЇНИ

Тематичний збірник наукових праць

№ 39 – 40 / 2016

Виходить два рази на рік

Збірник засновано 1994 року

**Засновник – Донецький національний університет
економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського**

**Кривий Ріг
ДонНУЕТ
2016**

УДК (339+33.012.42/43)(477)

Головний редактор – О. Б. Чернега.

Заступник головного редактора – С. В. Маловичко.

Відповідальний редактор – Є. Л. Лисак.

Відповідальний секретар – Г. О. Горіна.

Члени редакційної колегії (Україна): Г. В. Гейер, Е. С. Гейер, Т. Д. Косова, Л. В. Проданова, С. В. Маловичко, О. Б. Чернега, д-р екон. наук (*ДонНУЕТ імені Михайла Туган-Барановського*); В. В. Апопій, д-р екон. наук (*Львівська комерційна академія*); О. В. Березін, д-р екон. наук (*Полтавський університет економіки і торгівлі споживчої кооперації*); М. Г. Белопольський, д-р екон. наук (*ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»*); А. М. Гриненко, д-р екон. наук (*ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»*); В. А. Гросул, д-р екон. наук (*Харківський державний університет харчування та торгівлі*); Т. В. Гургула, д-р екон. наук (*Національна академія державного управління при президенті України Львівський регіональний інститут державного управління*), Л. О. Лігоненко (*Київський національний торговельно-економічний університет*); Л. А. Лутай, д-р екон. наук (*Інститут підготовки кадрів Державної служби зайнятості України (м. Київ)*); В. Г. Павлова, д-р екон. наук (*Дніпропетровський університет імені Альфреда Нобеля*); Г. М. Філюк (*Київський національний університет імені Тараса Шевченка*).

Закордонні члени редакційної колегії: Н. І. Богдан, д-р екон. наук (*Білоруський державний економічний університет, Республіка Білорусь*); Ніко Кваратскелія, д-р екон. наук (*Тбіліський державний університет економічних відносин, Грузія*); Альфред Кураташвілі, д-р екон. наук, д-р філософ. наук, д-р юрид. наук (*Тбіліський державний університет ім. Іване Джавахішвілі, Грузія*); Массімо Пірас, д-р з економічного права (*Університет м. Кагліарі, Італія*); Ришард Пукала, канд. екон. наук (*Державна вища техніко-економічна школа ім. Броніслава Маркевича в Ярославлі, Польща*); С. Ю. Солодовников, д-р екон. наук (*Інститут економіки НАН Білорусі*); Сайран Сураганова, д-р екон. наук (*Євразійський національний університет ім. Л.М. Гумільова, Казахстан*); М. С. Шелег, д-р екон. наук (*Білоруський державний економічний університет, Республіка Білорусь*); Майя Шенділд, д-р екон. наук (*Ризький технічний університет, Латвія*); Муха-Шаек Єва, канд. екон. наук (*Європейська школа бізнесу (м. Познань), Республіка Польща*); Яніна Єлена, канд. з політичних наук (*Європейська школа бізнесу (м. Познань), Республіка Польща*).

Збірник включено до переліку наукових фахових видань України в галузі економічних наук (наказ Міністерства освіти і науки України № 1222 від 07.10.2016 р).

Журнал зареєстровано в Міністерстві юстиції України. Серія КВ № 13183-2067 ПР від 25.07.2007 р.

Затверджено Вченою радою Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського, протокол № 7 від 23 грудня 2016 р.

Торгівля і ринок України / Донецький нац. ун-т. екон. і торгівлі ім. Михайла Туган-Барановського.– Кривий Ріг : ДонНУЕТ, 2016. – 182 с.

Збірник містить статті, в яких висвітлено результати експериментальних і теоретичних досліджень з актуальних проблем економіки. Фахове видання, в якому можна публікувати результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук, брати участь у наукових дискусіях, повідомляти про наукове відкриття та мати доступ до необхідної в науковій роботі інформації.

Для наукових працівників, викладачів, аспірантів і студентів.

Мова видання: українська, російська, англійська.

Усі права захищені. Передрук і переклади дозволяються лише зі згоди автора та редакції.

ISSN 2079-4762

**Ministry of Education and Science of Ukraine
Donetsk National University of Economics and Trade
named after Mykhailo Tugan-Baranovsky**

TRADE AND MARKET OF UKRAINE

Thematic collection of scientific works

Issue 39 – 40 / 2016

Issued 2 times a year

Collection of scientific works published since 1994

**Founder – Donetsk National University
of Economics and Trade
named after Mykhailo Tugan Baranovsky**

**Kryvyi Rih
DonNUET
2016**

UDK (339+33.012.42/43)(477)

Editor in chief – O. B. Cherneha.

Deputy editor in chief – S. V. Malovychko.

Executive Editor in chief – Ye. L. Lysak.

Executive Secretary – H. O. Horina.

Editorial board (Ukraine): H.V. Heiier, E. S. Heiier, T. D. Kosova, L.V. Prodanova, S.V. Malovychko, O. B. Cherneha, Doctors of Economic Science (*DonNUET named after Mykhailo Tugan-Baranovsky*); V. V. Apopii, Dr. Sc. (Econ.) (*Lviv Academy of Commerce*); O. V. Berezin, Dr. Sc. (Econ.) (Poltava University of Economics and Trade); M. H. Bielopolskyi, Dr. Sc. (Econ.) (Pryazovskyi State Technical University); A. M. Hrynenko, Dr. Sc. (Econ.) (Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman); V. A. Hrosul, Dr. Sc. (Econ.) (Kharkiv State University of Food Technology and Trade); T. V. Hurhula, Dr. Sc. (Econ.) (National Academy of Public Administration under the President of Ukraine Lviv Regional Institute of Public Administration), L. O. Lihonenko (*Kyiv National University of Trade and Economics*); L. A. Lutai, Dr. Sc. (Econ.) (*Ukrainian State Employment Service Training Institute (Kyiv)*); V. H. Pavlova, Dr. Sc. (Econ.) (Alfred Nobel University Dnipropetrovsk); H. M. Filiuk (*Taras Shevchenko National University of Kyiv*).

Foreign members editorial board: N. I. Bohdan, Dr. Sc. (Econ.) (Belarusian State Economic University, Republic of Belarus); N. Kvaratskeliya, Dr. Sc. (Econ.) (Tbilisi State University of Economic Relations, Georgia); Alfred Kuratashvili, Dr. Sc. (Econ.) (Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Georgia); Massimo Piras, Dr. of Economic Law (The University of Cagliari, Italy); Ryszard Pukala, Cand. Sc. (Econ.) (Bronislaw Markiewicz State Higher School of Technology and Economics in Jaroslaw, Poland); S. Yu. Solodovnikov, Dr. Sc. (Econ.) (Institute of Economics of the NAS of Belarus); Sairan Surakhanova, Dr. Sc. (Econ.); L. N. Humilova (Eurasian National University, Kazakhstan); M. S. Sheleg, Dr. Sc. (Econ.) (Belarusian State Economic University, Republic of Belarus); M. Shendild, Dr. Sc. (Econ.) (Riga Technical University, Latvia); Ye. Mukha-Shaiek, candidate of economic science (University College of Business (Poznan, Poland)); Ye. Yanina, candidate of political science (University College of Business (Poznan, Poland)).

Collection is included in the Ukrainian scientific publications list in economic science (order of Ministry of Education and Science of Ukraine No 1222 of 07.10.2016).

Journal was registered at Ministry of Justice of Ukraine. Registration number KB № 13182-2066IIP dated July 25, 2007. Certificate of Publisher ДК № 4929 dated July 7, 2015.

Passed for printing under recommendation of Academic Council of Donetsk National University of Economics and Trade named after Mykhailo Tugan-Baranovsky (transaction No. 7 dated December 23, 2016).

Address of editor and editorial office: 13, Kurchatova str., Kryvyi Rih, Ukraine, 50042, phone (0564) 409-77-97, e-mail: druk.visnyk@donnuet.edu.ua, www.donnuet.edu.ua.

Torhivlia i rynok Ukrainy, (2016). Donetsk National University of Economics and Trade named after Mykhailo Tugan-Baranovsky. [Trade and market of Ukraine]. Kryvyi Rih: DonNUET. 182 p.

Collection contains scientific articles, in which the results of urgent economic problems experimental and theoretical researches are presented. Professional edition, where the results of thesis research for earning a degree PhD can be published, scholarly discussions can be conducted, scientific discovery can be reported about and necessary scientific information can be found.

For academicians, lecturers, post-graduate students and students.

Language of edition: Ukrainian, Russian, English.

Reprinting and translations are allowed only from the consent of author and editorial board.

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ СВІТОВОГО ТА НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

УДК 1001.895:33-029:005.743):(005.336+005.939.21)(045)

Зиза О. О.,

кандидат економічних наук

Донецький національний університет
економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського,
м. Кривий Ріг, Україна,
e-mail: 77zuzuka@mail.ru

ІНСТИТУТИ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ У КОМАНДНІЙ ЕКОНОМІЦІ: ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ

Zyza O. O.,

Candidate of Economic Sciences

Donetsk National University of
Economics and Trade
Named after Mykhailo Tugan-Baranovsky,
Kryvyi Rih, Ukraine
e-mail: 77zuzuka@mail.ru

INNOVATIVE DEVELOPMENT INSTITUTES OF COMMAND ECONOMIC: ADVANTAGES AND DISADVANTAGES

Мета. Розглянути і виявити переваги та недоліки досвіду створення інститутів, що сприяли інноваційному розвитку, у часи, коли Україна перебувала у складі СРСР, тобто у командній економіці.

Методи. Статистичний метод дослідження використано для аналізу обсягів виробництва, кількості об'єднань та підприємств в їхніх межах, комплексів різноманітних рівнів у СРСР. Визначаючи інститути інноваційного розвитку командної економіки застосовано узагальнюючий метод. Для визначення та аналізу переваг та недоліків інститутів інноваційного розвитку командної економіки було використано порівняльний метод та метод дедукції.

Результати. Досліджено функціонування виробничих об'єднань та комплексів різних рівнів як інститутів інноваційного розвитку командної економіки. Виявлено, що основним недоліком формування інститутів інноваційного розвитку командної економіки є значний контроль господарської діяльності з боку держави. Наукова новизна та практична значущість результатів дослідження полягає у аналізі інноваційної діяльності командної економічної системи крізь призму формування і функціонування специфічних господарських одиниць.

Ключові слова: командна економіка, виробничі об'єднання, виробничі комплекси, інститут, інновації

Постановка проблеми. Сучасний світ обирає інноваційний та технологічний тип розвитку, і Україна не виняток. Для ефективного застосування інновацій мають бути створені певні інститути, що дозволять спростити цей процес та дати позитивні результати, але для побудови нової економіки не слід заперечувати минулий досвід, краще використати і вдосконалити його.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика даної статті стосується періоду 60 – 80-их років ХХ століття. Радянські вчені: Громов В. И., Каменецький В. Я.,

В. И. Голіков, Баришніков А. С., Гранаткін Ю., Васильєв В. С., Чунтулов В. Т., Кривцова Н. С., Чунтулов А. В., Тюшев В. А., Безчасний Л., Онишко С., Решетова Т., Олійник Н., Доманевич Г. намагалися дати об'єктивну оцінку об'єднанням, що сприяли інноваційному розвитку командної економіки, але з плином часу погляд на минулі події змінюється, ситуація переоцінюється, тому є ґрунтом для подальших досліджень.

Метою даної статті є розглянути і виявити переваги та недоліки досвіду створення інститутів, що сприяли інноваційному розвитку в ті часи, коли Україна перебувала у складі СРСР, тобто у командній економіці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як відомо, економіка колишнього СРСР – командна або соціалістична економіка – вирізнялася надзвичайною централізацією, концентрацією і спеціалізацією виробництва. В основі переважання такого виробництва саме у соціалістичній економіці лежала ідея про те, що продуктивні сили за умов соціалізму функціонують у формі великого машинного виробництва і відповідного рівня продуктивності праці.

Зазначимо, що соціалістичній економіці як новому, більш високому, ніж капіталістичний, рівню виробничих відносин, К. Маркс і Ф. Енгельс, основоположники марксизму і прихильники соціалізму, у своїх працях приписували наступні риси: усупільнення праці, велике машинне виробництво, електрифікація. Проте створення нового типу економічних і виробничих відносин неможливе “з чистого аркушу”. Комуністичне або соціалістичне господарство, на думку К. Маркса і його послідовників, виникає тоді, коли суспільне виробництво технічно та організаційно визріло для суспільного контролю, а, відповідно, і для зміни економічної системи. За умов капіталізму, по мірі концентрації капіталів, суспільне виробництво перестає бути стихійним, а контроль над ним зосереджується в руках великого приватного капіталу, “великі капіталісти побивають дрібних”, вартість основного капіталу за умов великомасштабного виробництва стає відносно нижчою, ніж за умов дрібномасштабного [1]. Тобто з'являються передумови для переходу до нового типу економічної системи – соціалізму, що заснована на переважанні високої концентрації капіталу і виробництва.

В. І. Ленін, ідейний натхненник розбудови соціалістичного суспільства і послідовник вчення К. Маркса, дотримувався думки про те, що “велике підприємство стає гігантським і планомірно, на основі точного обліку масових даних, організовує доставку початкового сирого матеріалу у розмірах $\frac{2}{3}$ або $\frac{3}{4}$ всього необхідного для десятків мільйонів людей... систематично організовується перевезення цієї сировини в найбільш зручні пункти виробництва, відокремлені іноді сотнями і тисячами верст один від одного... з одного центру розпоряджаються всіма стадіями послідовної обробки матеріалу для отримання цілої серії різновидів готових продуктів... розподіл цих продуктів здійснюється за єдиним планом між десятками і сотнями мільйонів споживачів”, а “дрібнотоварне виробництво щодня, щогодини народжує капіталізм” [2]. З цього В. І. Ленін вивів: соціалізм - це державно-капіталістична монополія, яка через революційний переворот і диктатуру пролетаріату спрямовується “на користь всього народу”. Так, згідно з думкою В. І. Леніна, “єдиною матеріальною основою соціалізму може бути велика машинна промисловість, здатна реорганізувати і землеробство” [3].

Із вищесказаного можна визначити, що велике виробництво є одним можливим і бажаним для соціалістичного, відмінного від капіталістичного рівня господарювання. Проте, наприклад, спроби реалізації даної концепції на практиці не дали очікуваних результатів, так як тенденція до концентрації капіталу виявилася не настільки всеохоплюючою. Оскільки одночасно виникали нові дрібні капітали, так званий базовий підприємницький прошарок.

Науковці, що досліджували розвиток виробництва, економію на його масштабах, вже після К. Маркса, розходяться у поглядах на ефективність великого виробництва.

Розглянемо особливості розвитку економіки СРСР і УРСР в плані реалізації поглядів на концентрацію капіталу як основу соціалістичної (командної) економічної системи і науково-технічного прогресу (інновацій).

У період 1960 – 1970 років, як відомо, у колишньому СРСР відбувалася господарська реформа. У цей час подальша концентрація і централізація виробництва були пов'язані із створенням виробничих об'єднань (комбінатів). Вони включали в себе підприємства, пов'язані одне з одним виробничою кооперацією із випуску продукції або комплексної переробки сировини, які розміщувалися в межах одного, а в окремих випадках, і декількох економічних районів. Крім того, до складу таких об'єднань входили науково-дослідні інститути і конструкторські бюро. Ці об'єднання в межах визначеної території зосереджували випуск усєї однорідної продукції в руках небагатьох або, навіть, одного виробника. Виробниче об'єднання за таких умов ставало “монополістом у розробці і випуску тієї чи іншої продукції на даній території” [4].

Процес створення галузевих виробничих об'єднань протікав доволі інтенсивно. Для прикладу наведемо такі цифри: у 1963 році їх налічувалося близько 150, у 1964 – 500, у 1965 – до 600, в середині 1966 року їх число перевищило 1200 [4].

Економічна реформа 1960 – 1970-х рр. дістала назву „Нова система господарювання”. Її ініціатори виходили з того, що, оскільки неможливо вирішувати всі народногосподарські питання у центрі, потрібно здійснювати часткову децентралізацію економіки. Утворення виробничих об'єднань у ті часи вважалося позитивним явищем, оскільки за умов централізованого регулювання економічних процесів вони спрощували управління промисловістю з боку відповідних галузевих міністерств. Об'єднання, головню, перебували на госпрозрахунку, оскільки міністерства передали їм значну кількість своїх оперативних функцій. Усе це сприяло спрощенню управління об'єднаннями.

Водночас окремі виробничі об'єднання почали входити до складу госпрозрахункових всесоюзних і республіканських промислових об'єднань, які являли собою головні галузеві управління міністерств.

У середньому одне республіканське промислове об'єднання (РПО) складалося із більше, ніж 20 – 30 юридично-самостійних виробничих об'єднань. На території колишньої УРСР функціонувало 65 РПО, з яких 4 мали у своєму складі 4 науково-дослідні інститути, 7 – проектно-конструкторські бюро, 6 – дослідні виробництва [5].

Крім переваг в управлінні, на думку радянських вчених, виробничі об'єднання мали позитивний вплив на ефективне забезпечення організаційної і економічної єдності техніки, виробництва і збуту, також комплексної розробки заходів щодо підвищення технічного рівня продукції. Об'єднання мали більш широкі можливості для маневрування матеріальними і грошовими засобами, для освоєння централізованих фондів, більш ефективного використання фонду розвитку виробництва.

Виробничі об'єднання та комбінати, їх ще називали «багатозаводськими підприємствами», переважали в економіці країни і у 1980-х роках. Так, на кінець 1984 року у промисловості СРСР функціонувало 4295 виробничих і науково-виробничих об'єднань, які давали близько 50% промислової продукції і об'єднували 18 507 підприємств [6].

Виробничі об'єднання мали чимало недоліків. У більшості випадків не вдавалося створити оптимальні виробничі і виробничо-наукові об'єднання, які б були здатні самостійно вирішувати складні технічні задачі, випускати і продавати на внутрішньому і зовнішньому ринку продукцію, що відповідає світовим стандартам.

Однією з причин такого стану речей було те, що більшість цих об'єднань створювалися формально, без урахування реальних технологічних зв'язків між підприємствами, що входили в них, зазвичай виробничі об'єднання створювались на основі простої належності підприємств одній галузі чи розміщення їх на одній території.

Іншими причинами недоліків і неефективного функціонування об'єднань були їх однопрофільність і те, що плани виробництва для них розроблялися міністерствами, а не безпосередньо галузевими відомствами. Це гальмувало підвищення якості і ефективності

виробництва. Такі підприємства були малодинамічними, нездатними швидко реагувати на зміни у попиту на внутрішньому і зовнішньому ринках. Їхнє монопольне положення на ринку стримувало технічний прогрес.

Тому вже наприкінці 1970-х – початку 1980-х років набула поширення ідея про поділ народного господарства на міжгалузеві і територіальні комплекси, які б базувалися на виробничих зв'язках між галузями та їхніми окремими підприємствами.

Що стосується міжгалузевих комплексів (МНК), то їх історію можна простежити з часу розробки плану ГОЕЛРО (1920 – 1925 рр.). Їхніми посередниками були великі галузеві комплекси (металургійний, що об'єднував підприємства з видобутку руди і виплавки металу; залізничний та ін.), що створювалися у роки перших п'ятирічок.

Міжгалузеві комплекси, на думку Бачуріна А. В., мали б посилити горизонтальні економічні зв'язки між підприємствами [7]. Вони мали б частково вирішити проблему однорідності продукції. Кооперація різних галузей дозволяла виробляти взаємозамінні (види транспорту, одягу, продуктів харчування) і взаємодоповнювані (сталь, пластмаса) продукти.

Специфіка міжгалузевих народногосподарських комплексів, як уважалося, полягала у тому, що основою їх організаційного оформлення є посилення виробничо-технічної залежності галузей, що їх складають, за рахунок поглиблення поділу праці [6].

Міжгалузеві народногосподарські комплекси включали такі групи галузей:

- профільюючі галузі, що виробляють основну продукцію комплексу як кінцеву, так і проміжну, якщо остання має вирішальне значення для виробництва кінцевої;
- ресурсні галузі, що виробляють сировину і матеріали;
- одностворювальні галузі, що постачали технічне обладнання, а також спеціалізовані галузі будівництва;
- алузі, що забезпечували функціонування комплексу і споживання його продукції: постачання і збут, спеціалізовані ремонтні підприємства, окремі об'єкти інфраструктури, спеціалізовані наукові і проектні організації.

У науковій думці тих часів не існувало єдиної класифікації міжгалузевих народногосподарських комплексів. Наприклад, А. Г. Аганбегян виокремлював 9 МНК, в інших джерелах вказано, що їх кількість була доведена до 15, потім до 20. Н. Н. Некрасов виділив 4 комплекси: паливно-енергетичний, сировинні галузі, обробні галузі і транспорт [11]. В УРСР офіційна статистика містила дані про такі міжгалузеві комплекси: паливно-енергетичний, металургійний, машинобудівний, хіміко-лісовий, будівельний, соціальний і агропромисловий.

У колишньому СРСР найбільш оформленим був агропромисловий комплекс. В його галузях у 1984 році було зайнято 45,4 млн. осіб, або 39% від числа робітників і службовців народного господарства. Середньорічна вартість його основних виробничих фондів у 1984 році становила 476 млрд. крб., або 32% всіх основних виробничих фондів країни. Обсяг продукції АПК у 1984 г. склав 395,2 млрд. крб., або 29% вартості валового суспільного продукту.

Зростання спеціалізації та кооперування виробництва посилювало міжгалузеві зв'язки сільського господарства. Галузі, що входили до АПК, ділилися на 3 сфери. Перша сфера (на неї приходилося 15,2% об'єму продукції комплексу) включала галузі, що забезпечують АПК засобами виробництва. Це відповідні галузі машинобудування і ремонту сільськогосподарської техніки, капітальне будівництво в галузях АПК, виробництво різноманітних добрив і засобів захисту рослин, мікробіологічна промисловість. Друга сфера (45,6% обсягу продукції) містила сільське (в тому числі особисті підсобні господарства населення) і лісове господарство. Третя сфера (39,2% обсягу продукції) включала галузі, що забезпечують заготівлю, переробку сільськогосподарської продукції и доведення її до споживачів (зокрема, продовольчу торгівлю и громадське харчування) [9]. Кількість підприємств агропромислового комплексу і обсяг випуску комплексу в кінці 1980-х показано в

таблиці 1 – в УРСР обсяг виробництва в АПК становив у 1988 році 93,2 млрд. руб., а у 1989 році 99,2 млрд. руб.

Таблиця 1 – Обсяг виробництва і кількість підприємств агропромислового комплексу у СРСР за 1988-1990 рр.

Показники	1988	1989	1990
Обсяг виробництва АПК, млрд. руб.	465,8	478,6	483,0
Агропромислові комбінати, тис.	155	204	281
Агропромислові об'єднання, тис.	128	225	197
Агропромислові фірми, тис.	118	200	253

Примітка. Розроблено автором на основі [9,10].

У паливно-енергетичному комплексі на території колишньої УРСР у 1988 році функціонувало – 487 виробничих і науково-виробничих об'єднань, комбінатів і підприємств, у 1989 році – 486.

Міжгалузеві комплекси створювалися також на транспорті, у машинобудуванні та інших галузях економіки. Так, усі великі народногосподарські (крім територіально-виробничих) комплекси, групи однорідних і взаємозв'язаних галузей вважалися міжгалузевими комплексами.

Офіційна статистика не наводила інформацію про розвиток військово-промислового комплексу, проте він був найважливішим міжгалузевим комплексом в СРСР. Загалом частка військового бюджету у ВВП СРСР, за розрахунками ЦРУ, складала у 1970 році від 12 до 14%, у 1981– 14 до 16%, у 1985 – 15 до 17% [11].

У 1991 році в колишній УРСР, за оцінками МВФ, на підприємства, що виробляли і розробляли техніку військового призначення, припадало 10 – 15% загального обсягу промислової продукції, на оборонних підприємствах працювали понад 1 мільйон чоловік. Тут розміщувалося 700 підприємств оборонної промисловості СРСР [12].

Однією з форм концентрації у командній економіці на базі міжгалузевих комплексів стали міжгалузеві науково-технічні комплекси (МНТК).

Перші в колишньому СРСР МНТК було сформовано після XXVII з'їзду КПРС, тобто у 1986 році [13]. Ці комплекси були покликані «зосередити наукові сили і матеріально-технічні ресурси для розв'язання найважливіших науково-технічних проблем на головних напрямках НТП» [14].

Було створено усього 23 таких комплексів. Вони включали близько 500 організацій і підприємств, більш як 60 міністерств і відомств. На розвиток дослідно-експериментальних баз і виробництв МНТК за період 1986-1990 років було виділено 0,5 млрд. крб. централізованих державних капіталовкладень.

Через затягування організаційного періоду, нестачу наукового і технічного устаткування, виробничих потужностей для виготовлення зразків нової техніки, розвиток МНТК відбувався відносно повільно і не завжди вдало. Крім того, формування МНТК не мало достатньо розробленої теоретичної, організаційно-правової і нормативно-методичної бази.

МНТК, крім всього іншого, не мав змоги працювати ефективно через все ту ж відомчість, двоїстий характер адміністративного підпорядкування підприємств і організацій, що входили до нього, та з інших причин. МНТК носило «характер примусової асоціації, діяльність якої побудована на декларативно-нормативних актах, що не забезпечують її нормального функціонування» [15].

Але все ж таки окремі МНТК досягли певного успіху, зокрема розробки МНТК «Термосинтез» були впроваджені на 25 підприємствах. Окремим МНТК вдалося збільшити обсяг виробництва продукції на основі здійснених наукових досліджень тощо. Перева-

жно успіх цих комплексів пояснюється тим, що вони були сформовані на базі великих науково-технічних комплексів, що стали головними організаціями МНТК. Вони організували інші підприємства і організації, які залучали для виконання відповідних завдань.

У галузевій структурі радянської економіки концентрація і централізація виробництва здійснювалася ще й у формі створення територіально-виробничих комплексів (ТВК). Основою їх виникнення була інтеграція підприємств різних галузей, пов'язаних між собою використанням спільних умов відтворення. Окремо ТВК являв собою сукупність підприємств, що функціонували на певній території, і між якими мала місце територіальна кооперація праці [6].

Звичайно, створення таких комплексів підтримувалося державою, тому що, як вже згадувалося раніше, надавалася перевага великим промисловим центрам перед дрібними, централізованому розміщенню продуктивних сил перед розосередженням.

Територіальна близькість підприємств, їхнє скупчення в одному пункті стали передумовою їхньої кооперації у спільному використанні території, природних ресурсів, інфраструктури і робочої сили. Функціонування територіальних комплексів підсилювало залежність виробництва від місцевих ресурсів, що спричиняло зростання масштабів використання останніх [6].

Територіально-виробничі комплекси, такі як: Західно-Сибірський, Кансько-Ачинський, Зони Курської магнітної аномалії, зони БАМ та інші забезпечували у 1980-і роки практично весь загальносоюзний приріст видобутку нафти, газу, залізної руди, значну частину приросту виробництва електроенергії. У 1983 році вони виробляли 7,2 % обсягу електроенергії, 63% – обсягу нафти, 55% – обсягу газу, 19% – обсягу залізної руди [10].

Територіально-виробничі комплекси забезпечили поглиблення технологічних зв'язків виробництва і галузі через поєднання послідовних стадій обробки продукту, комплексного використання сировини, відходів, трудових ресурсів, соціальних і економічних факторів. Використання можливостей кожного регіону дозволило застосовувати раніше неефективні види сировини і палива. Підвищення рівня економічного освоєння території, з одного боку, поглиблювало спеціалізацію регіону, з іншого – посилювало його комплексність за рахунок збільшення кількості підгалузей і залучення у виробництво нових природних і трудових ресурсів.

Очевидно, розвиток міжгалузевих, територіально-промислових комплексів мав до певної міри позитивний вплив на функціонування радянської економіки, особливо промисловості. Насамперед, це стосувалося міжгалузевих науково-технічних комплексів, оскільки вони були покликані сприяти впровадженню нововведень у виробництво, тобто стимулювати науково-технічний прогрес.

Але на даному фоні збільшувалося число міністерств і створювалася велика кількість галузевих главків, що не сприяло ефективному функціонуванню ні підприємств, ні об'єднань, ні комплексів. Так, через відомчі бар'єри на шляху створення міжгалузевих виробничих і науково-виробничих об'єднань, а також з багатьох інших причин, що стосувалися спрощення управління ними, уряд дійшов висновку про необхідність створення нового, надгалузевого рівня управління. На XXVI з'їзді КПРС відзначалося, що в ході вирішення задачі створення системи управління групами однорідних галузей (паливно-енергетичних, транспортних, виробництва і переробки сільськогосподарської продукції й ін.) одночасно з підвищенням ролі і відповідальності галузевих міністерств у Держплані СРСР було створено міжгалузеві комплексні підрозділи. Створення згаданих підрозділів було документально закріплене у 1982 р. новим положенням про Держплан СРСР, що змінив його структуру. Вони одержали статус управлінь із комплексного планування груп взаємозалежних галузей. До їхнього складу увійшли відповідні галузеві і зведені відділи. Система міжгалузевих комплексів, що знайшла відображення в новій структурі Держплану СРСР, включала агропромисловий, паливно-енергетичний, будівельний комплекси, а

також комплекси конструкційних матеріалів, знарядь праці (машинобудівний), товарів народного споживання, галузей інфраструктури.

Деякими міністерствами також зводилися відомчі бар'єри, коли мова йшла про доцільність створення об'єднань з підприємств різних міністерств, але у виробничо-технічному відношенні однотипних чи тісно зв'язаних один з одним, зважаючи на визначення, що «інститут – це своєрідна форма людської діяльності, заснованої на чітко розробленій ідеології, системі правил і норм, а також розвинутому соціальному контролю за їх виконанням» [16].

Зазначені вище виробничі об'єднання (комбінати), госпрозрахункові всесоюзні і республіканські промислові об'єднання (головні галузеві управління міністерств), міжгалузеві і територіальні комплекси, міжгалузеві науково-технічні комплексиможна вважати інститутами інноваційної діяльності, тому їхнє функціонування будувалося на чіткій ідеології концентрації і централізації капіталу соціалістичної (командної) економіки. До того ж, до процесів їх створення вироблялися норми і правила, що мали сприяти, крім усього, і науково-технічному прогресу, а простіше інноваційному розвитку економіки СРСР. І, односторонньо, мав місце як соціальний, так і загальнодержавний контроль за виконанням зазначених норм і правил.

Висновки. Отже, в командній економіці СРСР ефективного функціонування інститутів інноваційного розвитку гальмувалося за рахунок відомчих бар'єрів різноманітних органів державного управління. Таким чином, нехай в зазначених умовах і переважали великі підприємства, проте особливості господарювання та його контролю не сприяли інноваціям.

Список літератури / References

1. Негиши Т. История экономической теории: Учебник / Пер. с англ. под ред. Л. Любимова и В. Автономова. - М.: АО Аспект-пресс, 1995 – 462 с.

Negishy, T. (1995), *Istoriya ekonomicheskoy teorii*: [History of economic theory]. Moscow, Aspekt-press Publish, 462 p.

2. Ленин В. И. Полное собрание сочинений. В 55-ти томах. – М.: Издательство политической литературы, 1970. – Т. 27. – 654 с.

Lenin, V. Y. (1970), *Polnoye sobraniye sochineniy. V 55-ti tomakh* [Complete set of works in 55 Volumes]. Moscow.: Polytycheskaia lyteratura Publish., – Vol. 27. – 654 p.

3. Ленин В. И. Полное собрание сочинений. В 55-ти томах. – М.: Издательство политической литературы, 1970. – Т. 44. – 725 с.

Lenin, V. Y. (1970), *Polnoye sobraniye sochineniy. V 55-ti tomakh* [Complete set of works in 55 Volumes]. Moscow.: Polytycheskaia literatura. Publish., – Vol.44. – 725 p.

4. Громов В. И., Каменецкий В. Я. Производственные объединения в СССР – М.: «Экономика», 1967. – 166 с.

Gromov, V. I., Kamenetskiy, V. Ya. *Proizvodstvennyye obedineniya v SSSR* [Productive unifications in USSR]. Moscow: «Ekonomika» Publish. 166 p.

5. Промышленные объединения: В 2-х томах. / Отв. ред. В. И. Голиков – К.: Наукова думка, 1985. – Т. 1. – 542 с.

Promyshlennyye obyedineniya: V 2 tomakh. Otvetstvennyy redaktor V. I. Golikov [Industrial association in 2 Volumes. Executive editor V. I. Golikov]. Kyiv: Naukova dumka Publish. Vol. 1. 542 p.

6. Содержание и структура единого народно хозяйственного комплекса СССР / Отв. редактор В. В. Куликов, АН СССР, Институт экономики – М.: Наука, 1986. – 229 с.

Soderzhaniye i struktura edinogo narodno khoziaystvennogo kompleksa SSSR. Otvetstvennyy redaktor V. V. Kulikov. (1986), [The content and structure of a single economic complex of the USSR Executive editor V. V. Kulykov] AN SSSR. *Institut ekonomiki* [AN USSR]. Moscow: Nauka Publish. 229 p.

7. Бачурин А. В. Рынок в СССР: становление, регулирование – М.: Экономика, 1991. – 316 с., с. 156.

Bachurin, A. V. (1991), *Rynok v SSSR: stanovleniye, regulirovaniye* [Market in the USSR: the formation, regulation]. Moscow: Ekonomika Publish. 316 p.

8. Барышников А. С., Гранаткин Ю. Проблемы развития межотраслевых комплексов и объединений. – Л.: Издательство ЛГУ, 1988. – 240 с.

Baryshnikov, A. S., Granatkin, Yu. (1988), *Problemy razvitiya mezhotraslevykh kompleksov i obyedineniy* [Problems of development of inter branch complexes and unifications]. Leningrad: LNU Publish. 240 p.

9. СССР в цифрах в 1990 году: Краткий статистический сборник / ЦСУ СССР – М.: Финансы и статистика, 1991. – 245 с.

SSSR v tsifrah v 1990 godu: *Kratkiy statisticheskiy sbornik. TsSU SSSR SSSR* (1991), [USSR of 1990 in figures: Short statistical abstract]. *Fynansy i statystyka* [Finance and statistic]. Moscow. 245 p.

10. СССР в цифрах в 1988 году: Краткий статистический сборник / ЦСУ СССР – М.: Финансы и статистика, 1989. – 234 с.

SSSR v tsifrah v 1988 godu: *Kratkiy statisticheskiy sbornik. TsSU SSSR SSSR* (1989), [USSR of 1988 in figures: Short statistical abstract]. *Fynansy i statystyka* [Finance and statistic]. Moscow. 234 p.

11. Васильев В. С. Советская экономика на рубеже 90-х годов: американские оценки // США: экономика, политика, идеология. – 1991. - № 1. – С. 26-35., с. 29.

Vasilev, V. S. (1991), *Sovetskaya ekonomika na rubezhe 90-h godov: amerikanskie otsenki* [Soviet economy at the turn of the 90s: the US assessment]. SShA: ekonomika, politika, ideologiya [USA: economic, politics, ideology]. No. 1. p. 29.

12. Чунтулов В. Т., Кривцова Н. С., Чунтулов А. В., Тюшев В. А. Экономическая история СССР. Учебник для вузов. – М.: Высшая школа, 1987. – 368 с., с. 295.

Chuntulov, V. T., Kryvtsova, N. S., Chuntulov, A. V., Tiushev, V. A (1987), *Ekonomicheskaya yaistoriya SSSR. Uchebnik dlya vuzov* [Economic History of the USSR. Textbook for high schools.]. *Vysshaya shkola*. [High school]. 368 p.

12. Постановление Совета Министров Украинской ССР „О задачах советских и хозяйственных органов республики, вытекающих из решений XXVII съезда КПСС, а также решений XXVII съезда Компартии Украины и мартовского (1986 г.) Пленума ЦК Компартии Украины, и мероприятиях по их выполнению” № 130 от 14 апреля 1986 г.

The Council of Ministers of the Ukrainian SSR (1986) Resolution "On the tasks of government and economic authorities of the Republic, emanating from the XXVII Congress of the CPSU, as well as making XXVII Congress of the Communist Party of Ukraine and the March (1986) Plenum of the Central Committee of the Communist Party of Ukraine, and measures to implement them," no. 130 .

13. Безчасний Л., Онишко С., Решетова Т., Олійник Н., Доманевич Г. Економічні методи господарювання в міжгалузевих науково-технічних комплексах // Економіка Радянської України – 1988. – №11. – С. 33 – 39, с. 33.

Bezchasnyi, L., Onyshko, S., Reshetova, T., Oliinyk, N., Domanevych, H. (1988), *Ekonomichni metody hospodariuvannia v mizhhaluzevykh naukovo-tekhnichnykh kompleksakh* [Economic methods of management in inter branch scientific and technical complexes]. *Ekonomika Radianskoi Ukrainy* [Soviet Ukraine Economic]. No.11. P. 33 – 39.

14. Решетова Т. Плановое регулирование МНТК в условиях формирования рыночной экономики // Экономика Советской Украины. – 1990. – №12. – С. 62– 66.

Reshetova, T. (1990), *Planovoe regulirovanie MNTK v usloviyah formirovaniya rynochnoy ekonomiki* [Planned regulation IRTC in the conditions of market economy]. *Ekonomika Sovetskoy Ukrainy* [Soviet Ukraine Economic]. No 12. P. 62 – 66.

15. Фролов С.С. Соціологія. Підручник. Для вищих навчальних закладів. М.: Наука, 1994 – 256 с.

Frolov, S. S. (1994), *Sotsiologhiia. Pidruchnyk. Dlia vyshchyykh navchalnykh zakladiv* [Sociology. Textbook for higher education institution]. Nauka Publish. Mocsow. 256 p.

Дата надходження авторського оригіналу в редакцію: 19. 12. 2016 р.

Цель. *Рассмотреть и выявить преимущества и недостатки опыта создания институтов, способствующих инновационному развитию, во времена, когда Украина входила в состав СССР, то есть в командной экономике.*

Методы. *Статистический метод исследования использован для анализа объемов производства, количества объединений и предприятий в их пределах, комплексов различных уровней в СССР. Определяя институты инновационного развития командной экономики применены обобщающий метод. Для определения и анализа преимуществ и недостатков институтов инновационного развития командной экономики были использованы сравнительный метод и метод дедукции.*

Результаты. *Исследовано функционирование производственных объединений и комплексов разных уровней как институтов инновационного развития командной экономики. Выявлено, что основным недостатком формирования институтов инновационного развития командной экономики является значительный контроль хозяйственной деятельности со стороны государства. Научная новизна и практическая значимость исследования заключается в анализе инновационной деятельности командной экономической системы через призму формирования и функционирования специфических хозяйственных единиц.*

Ключевые слова: *командная экономика, производственные объединения, производственные комплексы, институт, инновации*

Objective. *The main objective is to consider and to identify the advantages and disadvantages of institutions creating experience that contributed to innovative development, at a time when Ukraine was the part of the USSR, in a command economy.*

Methods. *For analyzing production volumes, the number of organizations and companies in their range, complexes of various levels in the USSR the statistic method was used. Defining innovation development institutes of command economy the synthesis method was used. To determine and to analyze the innovation development institutions advantages and disadvantages of command economy the comparative method and the method of deduction were used.*

Results. *The industrial unifications and complexes of various levels as innovative institutions of a command economy were studied. It was revealed that the main forming innovative development institutes disadvantage of command economy is a significant economic activity control by the government. The scientific novelty and practical significance of the results of the investigation is the analysis of innovation command economic system activity in the light of the formation and functioning of specific business units.*

Keywords: *command economy, industrial unifications, industrial complexes, institute, innovation*

УДК 339.137

Степаненко В. О., магістр

Донецький національний університет
економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського,
м. Кривий Ріг, Україна,
e-mail: st.vlad.1995@gmail.com

МІЖНАРОДНА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ УКРАЇНИ: СУТНІСТЬ ТА ОСНОВНІ ФАКТОРИ ВПЛИВУ

Stepanenko V. O., Master

Donetsk National University
of Economics and Trade named after
Mykhailo Tugan-Baranovsky,
Kryvyi Rih, Ukraine,
e-mail: st.vlad.1995@gmail.com

THE INTERNATIONAL UKRAINIAN COMPETITIVENESS: ESSENCE AND BASIC INFLUENCE FACTORS

Мета. Метою статті є дослідження поняття «конкурентоспроможність» та визначення на основі індексу глобальної конкурентоспроможності факторів, що впливають на зростання та укріплення позицій України на міжнародній арені.

Методи. Основні наукові результати дослідження одержано з використанням комплексу загальнонаукових і спеціальних методів, а саме: наукової дедуції та індукції (для розробки теоретичних підходів до обґрунтування сутності конкурентоспроможності), статистичного (для аналізу індексу глобальної конкурентоспроможності України) абстрактно-логічного (для визначення факторів впливу на рівень конкурентоспроможності України).

Результати. На основі аналізу вітчизняних та зарубіжних публікацій визначено підходи до визначення сутності конкурентоспроможності, проаналізовано глобальний індекс конкурентоспроможності, визначені фактори, за якими відбувається зниження конкурентоспроможності національної економіки та сформульовано напрями підвищення рівня конкуренції у світових рейтингах.

Ключові слова: конкурентоспроможність, національна економіка, глобальний індекс конкурентоспроможності, класифікація, Всесвітній економічний форум, ефективність

Постановка проблеми. Конкурентоспроможність національної економіки є впливовою концепцією економічного розвитку, оскільки охоплює не тільки економічні показники, але й оцінює економічні результати, які є важливими для стабільного зростання не економічних явищ, наприклад: якість політичних процесів і управління суспільством, рівень освіти, наукова база, культура, інформаційна структура тощо. Особливо актуальним в умовах поглиблення глобалізаційних та інтеграційних процесів стає вивчення конкуренції та дослідження шляхів підвищення рівня конкурентоспроможності національної економіки.

Розуміння проблеми конкурентоспроможності допомагає країні своєчасно реагувати на економічні, технічно-інформаційні зміни та впроваджувати необхідні заходи для покращення стану країни в цілому. Економічний стан України потребує досконалого розгляду чинників конкурентоспроможності, і необхідність від України пошуку шляхів підвищення конкурентного середовища національної економіки, формування потужного інноваційного та науково-технічного потенціалу. В перспективі стале зростання економіки дозволить зайняти високі позиції на міжнародних ринках.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Конкурентоспроможність країн є однією із найактуальніших тем. У розвиток вивчення питань цієї теми значний внесок зробили такі вітчизняні та зарубіжні вчені: В. Базилевич, А. Гальчинський, В. Геєць, Ф. Еджуорта, Я. Жаліло, Д.Лук'яненко, К.Макконел, М. Портер, А. Сміт та інші.

Мета статті. Метою статті є дослідження поняття «конкурентоспроможність» та визначення на основі індексу глобальної конкурентоспроможності факторів, що впливають на зростання та укріплення позицій України на міжнародній арені.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасній науковій літературі не існує єдиного визначеного підходу до розкриття сутності конкурентоспроможності. Поняття «конкурентоспроможність» є важливим в оцінці позицій країн у світовому господарстві (табл. 1).

Узагальнюючи підходи до визначення сутності поняття «конкурентоспроможність», необхідно зазначити, що функціональний підхід наголошує на здатності економічного суб'єкта конкурувати, ситуаційний підхід акцентує увагу на властивостях об'єкта, що допомагають задовольняти потреби споживачів у порівнянні з аналогічними об'єктами, процесний підхід підкреслює відмінності у процесі розвитку одного суб'єкта від суб'єкта конкурента за тими чи іншими ознаками.

Таблиця 1 – Класифікація підходів до сутності поняття «конкурентоспроможність»

Назва підходу	Тлумачення сутності	Представники
Функціональний	Конкурентоспроможність – це здатність витримувати конкуренцію, протистояти конкурентам	Ожогов С. І.
	Конкурентоспроможність – це потенціальна або реалізована здатність економічного суб'єкта до функціонування у релевантному зовнішньому середовищі, яка ґрунтується на конкурентних перевагах і відображає його позицію відносно конкурентів	Піддубного І. О., Піддубної А. І.
	Конкурентоспроможність – це здатність приносити прибуток на вкладений капітал в короткостроковому періоді не нижче заданої, або як перевищення надсередньостатистичної прибутком у відповідній сфері бізнесу	Забелін П. В., Моїсеєва М. К.
Ситуаційний	Конкурентоспроможність – це оцінена споживачем властивість об'єкта перевершувати в певний момент часу без шкоди виробнику за якісними і ціновими характеристиками аналогів в конкретному сегменті ринку	Фасх'єва Х. А.
	Конкурентоспроможність – це стабільна можливість задовольняти певні потреби покупців краще, ніж конкуренти, та завдяки цьому вдало продавати продукцію з прийнятними фінансовими результатами для виробника	Хруцький В. Є., Корнеєва І. В.
	Конкурентоспроможність – володіння властивостями, що створюють переваги для суб'єкта економічного змагання	М. Гельвановский

Продовження таблиці 1

	Конкурентоспроможність – властивість об'єктів, що характеризує ступінь задоволення конкретної потреби в порівнянні з аналогічними об'єктами, представленими на даному ринку. Визначає здатність об'єкта витримувати конкуренцію в порівнянні з аналогічними об'єктами на даному ринку	Р. А. Фатхутдинов
	Конкурентоспроможність – це відносна характеристика, яка відображає відмінності у процесі розвитку певного виробника від виробника конкурента як за ступенем задоволення власними товарами, так й за ефективністю виробничої діяльності	Єрмолов М. О.

Примітка. Розроблено автором на основі [1–8].

Окремо кожний з підходів лише констатує наявність тих чи інших елементів чи зв'язків між ними, не вказуючи на їх якість та мету функціонування. Таким чином, виникає необхідність використання більш широкого поняття, який враховував би всі зазначені вище підходи.

Отже, поняття «конкурентоспроможність» можна розглянути як спроможність об'єкта або суб'єкта конкурувати з іншими об'єктами чи суб'єктами в певному аспекті економіки.

Найвагоміший внесок у дослідження проблематики конкурентоспроможності країн вніс М. Портер [9], автор теорії конкурентних переваг, згідно з якою конкурентоспроможність у національній економіці визначається здатністю підтримувати продуктивність праці на значно вищому рівні, ніж у конкурентів, шляхом безперервного впровадження інновацій.

Конкурентоспроможність є головним показником стану економіки країни і перспектив її розвитку. Високий рівень міжнародної конкурентоспроможності країни дає можливість для залучення інвестицій, технологій, розширення присутності на ринках тощо; і, навпаки, низькі рейтинги свідчать про наслідки недооцінки урядами необхідності створення національного середовища, що надасть можливості компаніям конкурувати з компаніями інших країн. Кожній країні необхідно порівнювати себе з іншими країнами за певними критеріями, які можуть дати повне уявлення її спроможність протистояти міжнародній конкуренції.

Для здійснення комплексного аналізу конкурентоспроможності країн розробляється та застосовується безліч індексів, такі як:декс глобальної конкурентоспроможності (The Global Competitiveness Index), розрахований за методикою Всесвітнього економічного форуму (The World Economic Forum), індекс глобалізації (KOF Index of Globalization), який складається Швейцарським економічним інститутом (KOF Swiss Economic Institute), індекс легкості ведення бізнесу (Ease of doing business Index), що укладається Світовим банком (The World Bank), індекс економічної свободи (Index of Economic Freedom), який щорічно розраховується Уолл-стритджорнел і Фонд «Спадщина» (The Wall Street Journal, The Heritage Foundation) та ін.

Найбільш відомим міжнародним рейтингом конкурентоспроможності є «індекс глобальної конкурентоспроможності», який щорічно складається і публікується Всесвітнім економічним форумом (ВЕФ).

Індекс глобальної конкурентоспроможності складений з 113 змінних, які детально характеризують конкурентоспроможність країн світу, які перебувають на різних рівнях економічного розвитку. Сукупність змінних на 2/3 складається з результатів глобального опитування керівників компаній (щоб охопити широке коло факторів, що впливають на бізнес-клімат в досліджуваних країнах), а на 1/3 з загальнодоступних джерел (статистичні дані та результати досліджень, що здійснюються на регулярній основі міжнародними

організаціями). Усі змінні об'єднані в 12 контрольних показників, що визначають національну конкурентоспроможність (рис. 1) [10].

За даними Global Competitiveness Index 2015 – 2016 Україна посідає 79 місце із 140 країн світу, що менше на 3 позиції порівняно з минулим роком. З таблиці 1 видно, як саме змінювалось місце нашої держави за період з 2013 по 2016 рік [11].

Найгірші результати Україна демонструє по групі базових показників, особливо по групам – макроекономічні умови (134 позиція – 3,12) та державні інститути (130 позиція – 2,85).

На функціонування державних та приватних інститутів найбільшим чином вплинули такі компоненти: захист прав інтелектуальної власності (120 місце – 3,11), захист прав власності (132 місце – 2,95), незалежність судів (132 місце – 2,28). Відбулося покращення позицій щодо субіндексу ефективність ринку праці (56 місце – 4,33), вища освіта і професійна підготовка (34 місце – 5,03), інновації (54 місце – 3,41).

За результатами аналізу табл. 2 можна зробити висновок, що основними факторами зростання позиції України в глобальному індексі конкурентоспроможності стало: підвищення ефективності вітчизняних ринків праці та товару, покращення довіри до суспільних інститутів, зростання частки студентів у вищих навчальних закладах та розширення використання інновацій. Основними факторами, які не дають країні опинитись у верхніх позиціях рейтингу є недостатня конкурентоспроможність фінансових ринків, макроекономічного середовища та неефективність інституційного середовища (рис. 2).

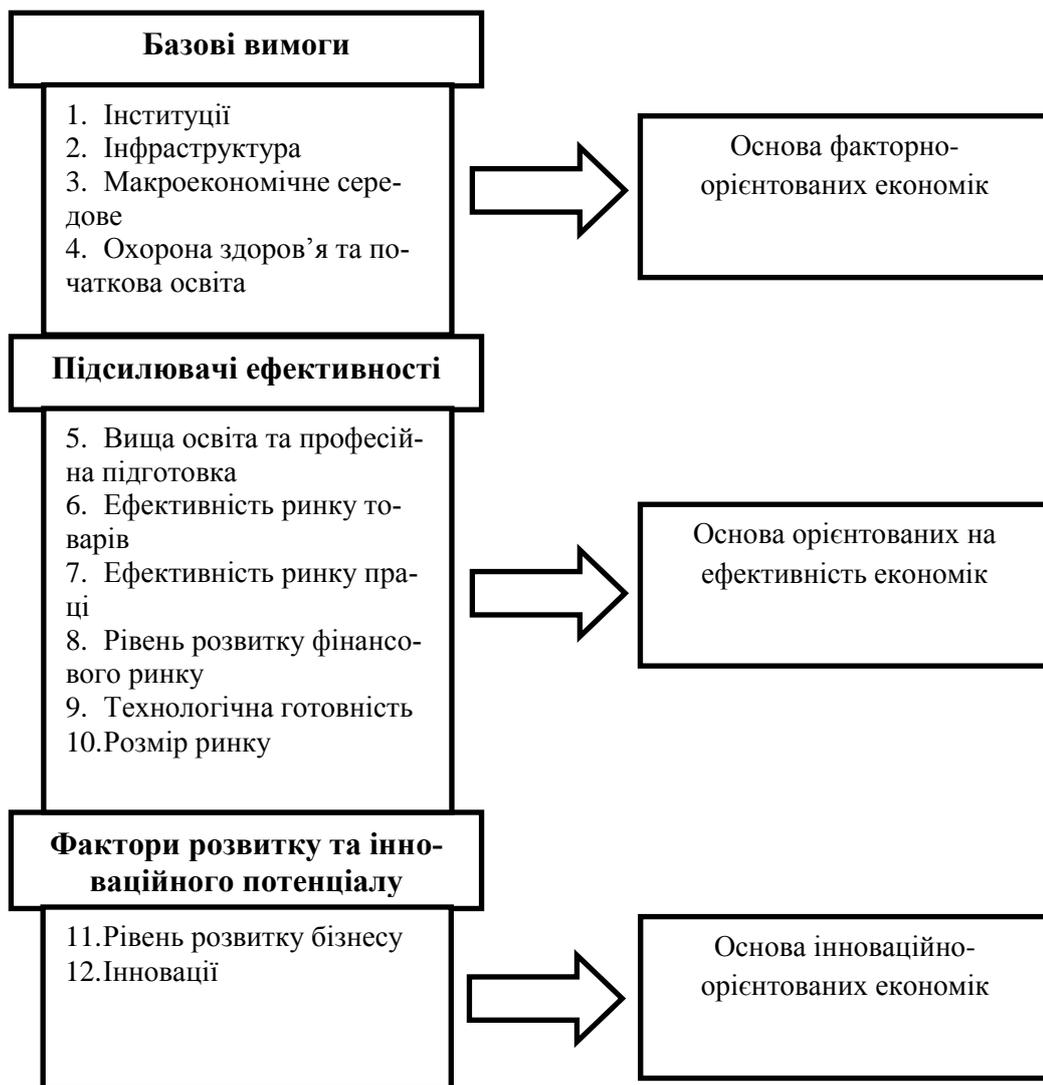

Рисунок 1 – Групування глобального індексу конкурентоспроможності

Примітка. Розроблено автором на основі [10].

За даними Global Competitiveness Index 2015 – 2016 Україна посідає 79 місце із 140 країн світу, що менше на 3 позиції порівняно з минулим роком. З таблиці 1 видно, як саме змінювалось місце нашої держави за період з 2013 по 2016 рік [11].

Найгірші результати Україна демонструє по групі базових показників, особливо по групам – макроекономічні умови (134 позиція – 3,12) та державні інститути (130 позиція – 2,85).

На функціонування державних та приватних інститутів найбільшим чином вплинули такі компоненти: захист прав інтелектуальної власності (120 місце – 3,11), захист прав власності (132 місце – 2,95), незалежність судів (132 місце – 2,28). Відбулося покращення позицій щодо субіндексу ефективність ринку праці (56 місце – 4,33), вища освіта і професійна підготовка (34 місце – 5,03), інновації (54 місце – 3,41).

За результатами аналізу табл. 2 можна зробити висновок, що основними факторами зростання позиції України в глобальному індексі конкурентоспроможності стало: підвищення ефективності вітчизняних ринків праці та товару, покращення довіри до суспільних інститутів, зростання частки студентів у вищих навчальних закладах та розширення використання інновацій.

Таблиця 2 – Динамка показника «індекс глобальної конкурентоспроможності» України

Показник	Місце України			Сусідні країни по рейтингу 2015 – 2016 рр.	Країна-лідер у 2015 – 2016 рр.
	2013 – 2014 рр. (з 148 країн)	2014 – 2015 рр. (з 144 країн)	2015 – 2016 рр. (140 країн)		
Базові вимоги	91	87	101	Домініканська Республіка, Кот-Д'Івуар	Сінгапур
Якість інститутів	137	130	130	Мадагаскар, Парагвай	Фінляндія
Інфраструктура	68	68	69	Південна Америка, Йорданія	Гонконг
Макроекономічна стабільність	107	105	134	Монголія, Венесуела,	Норвегія
Охорона здоров'я і початкова освіта	62	43	45	Китай, Сполучені Штати	Фінляндія
Підсилювачі ефективності	71	67	65	Македонія, Уругвай	Сполучені Штати
Вища освіта і професійна підготовка	43	40	34	Чилі, Коста-Ріка	Сінгапур
Ефективність ринку товарів і послуг	124	112	106	Хорватія, Бутан	Сінгапур
Ефективність ринку праці	84	80	56	Маврикій, Вірменія	Швейцарія

Продовження таблиці 2

Рівень розвитку фінансового ринку	117	107	121	Сербія, Туніс	Нова Зеландія
Технологічна готовність	94	85	89	Перу, Гватемала	Люксембург
Розмір ринку	38	38	45	Чилі, Казахстан	Китай
Інновації та розвиток	95	92	72	Таджикистан, Кот-Д'Івуар	Швейцарія
Конкурентоспроможність бізнесу	97	99	91	Угорщина, Ліберія	Швейцарія
Інновації	93	81	54	Кот-Д'Івуар, Гондурас	Швейцарія
Глобальний індекс конкурентоспроможності	84	76	79	Гватемала, Таджикистан	Швейцарія

Примітка. Розроблено автором на основі[11 – 13].

Основними факторами, які не дають країні опинитись у верхніх позиціях рейтингу є недостатня конкурентоспроможність фінансових ринків, макроекономічного середовища та неефективність інституційного середовища (рис. 2).

Рисунок 2 – Індекс глобальної конкурентоспроможності України за 2015– 2016 рр. та 2014 – 2015 рр.

Примітка. Розроблено автором на основі[11; 13].

Зниження конкурентоспроможності України в міжнародному глобальному рейтингу конкурентоспроможності пов'язане із нестабільною політичною ситуацією, яка призводять до сталого зниження загальноекономічних показників, занепаду інфраструктури, зменшення обсягів виробництва. Саме тому пошук шляхів підвищення конкурентного середовища країни на світовій економічній арені є одним із найактуальніших завдань українського уряду. Отже, стратегічні пріоритети України щодо підвищення рівня міжнародної конкурентоспроможності полягають в усуненні слабких сторін та підвищення конкурентних переваг. Також для підвищення рівня міжнародної конкурентоспроможності України важливо зробити поступові кроки к адаптації національної економіки до змін світових глобалізаційних та інтеграційних процесів та перехід на інноваційний шлях розвитку. Це стане передумовою поступового підвищення міжнародної конкурентоспроможності України у світових рейтингах.

Висновки. Таким чином, поняття конкурентоспроможність національної економіки має важливе значення у функціонуванні економік всіх країн світу. У сучасних умовах розвитку Україна володіє значним економічним потенціалом, але є багато факторів, які знижують її позиції міжнародному рівні. Для усунення слабких сторін і підвищення конкурентних переваг потрібно розробити та реалізувати системні заходи з боку уряду країни. Підвищення міжнародної конкурентоспроможності та перехід на інноваційний шлях розвитку є головними завданнями державної економічної політики для покращення позицій України.

Список літератури / References

1. Ожегов С. І. Словник російської мови / С. І. Ожегов. – М.: Изд-во «Радянська енциклопедія», 1972. – 846 с.
Ozhegov, S. I. (1972), *Slovnnyk rosiiskoyi movy* [Dictionary of Russian language]. Moscow. Radyanska entsiklopediya. 846 p.
2. Піддубний І. О., Піддубна А. І. Управління міжнародною конкурентоспроможністю підприємства: навчальний посібник / за ред. проф. І. О. Піддубного. – Х.: ВД «ІН-ЖЕК», 2004. – 264 с.
Pidubnyi, I. O., Pidubna, A. I. (2004), *Upravlinnia mizhnarodnoiu konkurentospromozhnistiu pidpriemstva* [Management of the enterprise international competitiveness]. Kharkov. INZhEK Publ. 264 p.
3. Забелін П. В. Основи стратегічного управління / П. В. Забелін, Н. К. Моїсеєва. – М.: Інформаційно-впроваджувальний центр «Маркетинг», 1997. – 195 с.
Zabelin, P.V., Moiseieva, N. K. (1997), *Osnovy strategichnogo upravlinnia* [Foundations of strategic management]. Moscow. Marketing Publ. 195 p.
4. Фасхiev Х. А., Костін І. М. Забезпечення конкурентоспроможності вантажних автомобілів на етапі розробки. – Набережні Човни: Изд-во Камського політехн. Інституту, 2007. – 460 с.
Faskhiev, H. A., Kostin, I. M. (2007), *Zabezpechennia konkurentospromozhnosti vantazhnykh avtomobiliv na etapi rozrobky* [Ensuring the trucks competitiveness in the development phase]. Naberezhni Chovny, KamPI Publ. 460 p.
5. Хруцький В. Є. Сучасний маркетинг / Хруцький В. Є., Корнеєва І. В., Автухова Е.Э. – М.: «Фінанси і статистика», 2004. – 461 с.
Khrutskiy, V. E., Kornieieva, I. V., Avtukhova E. E. (2004), *Suchasnyi marketing* [Modern marketing]. Moscow, Finansy i statistika [Finance and statistic]. 461 p.
6. Гельвановскій М., Жуковська В., Трофімова І. Конкурентоспроможність в мікро-, мезо- і макрорівневі вимірах // Рос. екон. журн. 1998. № 3. С. 34.

7. Helvanovskiy, M., Zhukovska, V., Trofimova, I. *Konkurentospromozhnist v mikro-, mezo- i Makrorivnevi vymirakh* [The competitiveness of the micro-, meso- and macro level measurements]. *Rosiiskiy ekonomichnyi zhurnal* [Russian economic journal]. 1998. No.3. 34p.
8. Фатхутдінов Р. А. Управління конкурентоспроможністю організації: навч. допомога. М.: ЕКСМО, 2005. 544 с.
Fatkhutdinov, R. A. (2005), *Upravlinnia konkurentospromozhnistiu organizatsii* [Management of enterprise competitiveness]. Moscow. EKSMO Publ. 544 p.
9. Єрмолов М. О. Чим відрізняється конкурентоспроможність фірми від конкурентоспроможності товару. Як продати товар на вашому ринку / М.О Єрмолов. – М.: Думка, 1990. – 364 с.
Yermolov, M. O. (1990), *Chym vidrizniaietsia konkurentospromozhnist firmy vid konkurentospromozhnosti tovaru. Yak prodaty tovar na vashomu rynku* [What is the difference between firm competitiveness and product competitiveness? How to sell a product in your market]. Moscow. Dumka Publ. 364 p.
10. Портер М. Международная конкуренция: Конкурентные преимущества стран. – М.: Международные отношения, 1993. – 896 с.
Porter, M. (1993), *Mezhdunarodnaya konkurentsia: Konkurentnyie preimuschestva stran* [Competitive Advantage of Countries]. Moscow. Mezhdunarodnyie otnosheniya [International relationship]. 896 p.
11. Офіційний сайт WEF – Режим доступу: <http://www.weforum.org>
WEF Official Site. Available at: <http://www.weforum.org>.
12. The Global Competitiveness Report 2015 – 2016. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www3.weforum.org/docs/gcr/2015-2016/Global_Competitiveness_Report_2015-2016.pdf.
The Global Competitiveness Report 2015–2016 (2015). Available at: http://www3.weforum.org/docs/gcr/2015-2016/Global_Competitiveness_Report_2015-2016.pdf
13. The Global Competitiveness Report 2013–2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2013-14.pdf.
The Global Competitiveness Report 2013 – 2014 (2013). Available at: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2013-14.pdf.
14. The Global Competitiveness Report 2014–2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2014-15.pdf
The Global Competitiveness Report 2014 – 2015 (2014). Available at: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2014-15.pdf.

Дата надходження авторського оригіналу в редакцію: 24.10. 2016 р.

Цель. Целью статьи является исследование понятия «конкурентоспособность» и определение на основе индекса глобальной конкурентоспособности факторов, влияющих на рост и укрепление позиций Украины на международной арене.

Методика. Основные научные результаты исследования получены с использованием комплекса общенаучных и специальных методов, а именно: научной дедукции и индукции (для разработки теоретических подходов к обоснованию сущности конкурентоспособности), статистического (для анализа индекса глобальной конкурентоспособности Украина) абстрактно-логического (для определения факторов влияния на уровень конкурентоспособности Украины).

Результаты. На основе анализа отечественных и зарубежных публикаций выделены подходы к определению сущности конкурентоспособности, проанализированы глобальный индекс конкурентоспособности, определены факторы снижения конкурентоспособности национальной экономики и сформулированы направления повышения уровня конкуренции в мировых рейтингах.

Ключевые слова: конкурентоспособность, национальная экономика, глобальный индекс конкурентоспособности, классификация, Всемирный экономический форум, эффективность.

Objective. The objective of the article is to study the notion of "competitiveness" and the determination the factors that influence on the growth and strengthen Ukraine's position in the international arena based on the global competitiveness index.

Methods. The main scientific research results obtained using the complex of general scientific and special methods: scientific deduction and induction (for the development theoretical approaches to the justification of the essence of competitiveness), statistics (for the analysis of global competitiveness index of Ukraine), abstract logical (to determine the influence of factors on the level of competitiveness of Ukraine).

Results. Based on the analysis of domestic and foreign publications the main approaches to the definition essence of competitiveness were marked, the global competitiveness index was analyzed, factors of reducing national economy competitiveness were identified and the main directions for improving the level of competition in the world rankings were defined.

Key words: competitiveness, national economy, global competitiveness index, classification, World Economic Forum, efficiency.

UDK 658.5.009.12:338.436
Dorofieva Kh. M.,
Candidate of Economic Sciences,
senior lecturer

Donetsk National University
of Economics and Trade
named after Mykhailo Tugan-Baranovsky,
Kryvyi Rih, Ukraine,
e-mail:kristina_d92@mail.ru

CONCEPTUAL BASIS OF UKRAINIAN AND EU TRANSPORT SYSTEM INTEGRATION DEEPENING¹

Дорофєєва Х. М.,
кандидат економічних наук,
старший викладач

Донецький національний університет
економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського,
м. Кривий Ріг, Україна,
e-mail: kristina_d92

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ПОГЛИБЛЕННЯ ІНТЕГРАЦІЇ ТРАНСПОРТНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ ДО ЄДИНОЇ ТРАНСПОРТНОЇ СИСТЕМИ ЄС

Objective. The aim of this research is to develop a conceptual basis of Ukrainian transport system integration into the EU transport system, taking into consideration the national transport industry competitiveness.

Methods. Theoretical and methodological basis of the research are the fundamental premises of the economic theory, international economics, national and foreign scientists to study about researches about transport infrastructure formation and development. The research is based on the dialectical method of knowledge and a systematic approach. Basic scientific results were obtained using complex scientific methods of research: theoretical generalization, induction and deduction.

Results. The main obstacles in the way of Ukrainian transport system integration into the EU transport system are considered. The conceptual bases of Ukrainian and EU transport

¹ Публікація містить результати досліджень, проведених при грантовій підтримці Держаного фонду фундаментальних досліджень за конкурсним проектом 20538

system integration are worked out taking into consideration 5 main sectors: economic, legal, social, technical and cooperation in the security sphere sector.

Key words: *transport infrastructure, transport system integration, EU, liberalization and integration strategy.*

Introduction. The transport industry is one of the most important in the economy of any state. The level of the state transport system development is a one of the most important indicators of economic and social integration into the world economy; the effectiveness of transport system work is the basic requirement for competitiveness of the state in the global arena.

In recent decades the development of not only Ukrainian, but also the world transport system had suffered difficulties caused by both external factors (such as the global crisis) and domestic factors: transport system of developed countries and developing countries require significant changes in terms of the chaining modern world economy. Ukraine has enough high transport capacity, characterized by advantageous geographical location, favorable climatic conditions and the availability of sufficient resource base. The integration of transport system of Ukraine to the EU transport system is one of the key areas of development.

Latest research and publications analysis. Development of integration processes in the transport sector of Ukraine had dedicated by M. Zgurovsky, Y. Pakhomov, I. Bystryakov, E. Kochetov, A. Filippenko, A. Malovichko A. Slipchenko and others. Problems of development of Ukrainian transport infrastructure in the context of European integration are considered by such researchers as V. Ivanov, E. Ginsburg, A. Kuznetsov, A. and others. It is remain insufficiently studied issues of deepening the integration of the Ukrainian transport system into the EU transport system.

The objective of the article is to develop a conceptual basis of the integration of the Ukrainian transport system into the EU transport system, taking into account the competitiveness of the national transport industry.

Key research findings. Integration processes in Ukraine are passed in difficult economic and political conditions, which leads to the inhibition of the process of economic restructuring. Conceptual directions of Ukraine's transport system integration in the EU transport system are aimed, above all, on strengthening of interaction between the subjects of transport networks of various modes of transport, which will be safe for the economic system of rapidly ensure the harmonization of all aspects of both intermodal and multimodal transport, particularly relevant at the present stage the development of the world economy [1]. Despite the fairly wide range of coverage of existing strategies and integration planning, transport policy of Ukraine still does not take into account the need for social reform and problem-solving to improve the safety of passenger and freight transport in the process of "entry" into EU transport system. In this regard, it can be proposed the conceptual directions of Ukraine's integration into the EU transport system, taking into account the legal, economic, technical and social aspects of integration, as well as the determinants of transport safety and related infrastructure development (Fig. 1).

As for implementation of a mechanism of the integration it is not enough the internal reforms at various levels of government, Ukraine should take an active part in joint development programs of the EU transport networks as well as involved in the various international transport organizations.

It should be noted that the strategy of Ukraine's transport infrastructure development should be aimed on expanding the network of transport communications, increasing their loading, improved synchrony with other modes of transport.

The problem of Ukraine's integration of the transport system into a single transport system of the EU are interconnected with the main directions of implementation of the integration strategy. However, to date, the transport system of Ukraine is not ready for active implementation of most of these tasks in the current strategy. Due to the lack of development of the legal framework and low volume of investment in the transport sector it is continuing to increase the

wear of means, deteriorating their structure, the inadequate provision of traffic safety, increasing the negative impact of transport on the environment and human health. These factors in a competitive environment will be the result of activation of integration processes and lead to the ousting of Ukrainian transport companies not only from European, but also from the national market of transport services, creating a real threat to the economic security of the state [2]. That is why the need for a definition of successive stages of implementation of the strategy of Ukraine transportation system integration within each of the areas.

Within the framework of the legal support implementation of the transport system integration requires the following steps:

1 stage is the implementation of the Association Agreement between Ukraine and the EU, calls for reinforcing the processes of convergence and interconnection of national economies and the corresponding regulatory mechanisms of economic, social and political relations between countries;

2 stage is the formation of working groups of officials and units at all levels of government to ensure the implementation of the Ukraine's integration strategy with the EU transport policy, transport policy by establishing direct contacts between ministries, expert commissions and working groups in different countries;

Stage 3 is the establishment of mechanisms to bring projects of normative-legal acts of Ukraine in line with EU standards;

Stage 4 is bringing common standards of functioning of the Ukrainian transportation system to a single EU standards.

Globalization of the world economic system, harmonization of national principles of international relations policy on the basis of relevant conventions and agreements, the growing trend to increase passenger and cargo Ukraine flows in the EU Member States and the potential mutual benefits of creating a single transport area, are important factors that promote the economic integration of the transport systems [3]. The end result (4th stage) of transport systems economic integration should be a liberalization of traffic and synchronous opening of the national markets of Ukraine and EU member states, which can be achieved by implementing the following steps:

Stage 1 is the introduction of a single legal framework and common standards in the field of competition on the basis of mutually beneficial mode of promoting economic development and investment;

Stage 2 is encouraging the export of transport services in Ukraine with the aim of expanding the geography of transport and differentiation of traffic flows;

Stage 3 is the gradual elimination of restrictions in the development of competition due to the reduction in use of protectionism of national markets and carriers.

Material and technical base of enterprises in Ukraine transport sector within the framework of the integration of the transport system into a single EU transport system needs to be modernized. Car transport network states do not comply with European standards (speed, load factor, the availability of modern means of regulation of traffic and transport infrastructure) [4]. Absence of the EU common roads of the first category with a multi-row movement and high transport speed is a primary factor in the integration of automobile braking Ukraine to European networks due to their relatively low bandwidth. Railway transport networks also have high rates of depreciation of fixed assets, also a negative factor for the integration process is a reducing the technical and operational characteristics of international networks due to the mismatch gauge western European standards [5]. On the way to the transport system integration into the single European airspace are the low level of competitiveness of the fleet, the need for modernization of the aviation infrastructure and structural reorganization of air traffic control. With regard to the integration of maritime networks, the most negative factor is that it is outdated Ukrainian port infrastructure is not able to serve the transportation in accordance with the new standards and technologies of port operations, which significantly affects their productivity performance. Thus, the priority implementation of the technical direction of the integration of Ukraine's

transport systems to the EU transport system is the reconstruction and modernization of the existing means of communication, increasing the capacity and quality of service for passenger and freight traffic of transport infrastructure objects and bringing the operational and technical-economic indicators of the development of transport networks of all modes of transport to the European standards.

Social reform in Ukraine's transport systems within the integration process is the reform of insurance systems, occupational safety, health, employment policy and other sectors of social policy in line with EU standards and the gradual achievement of pan-European social providing employees transport industry [6 – 7]. Social integration must be implemented in conjunction with other areas of integration with the active participation of the European institutions and programs, as well as the direct participation of the EU Member States to better assimilation adaptation of social policy mechanisms. As part of the social integration of the transport system of Ukraine must go through several stages of development:

Stage 1 is preparatory. The experience of the European partners should be used to prepare the regulatory framework of social protection of transport sector workers. An important step in this phase is the conclusion of agreements on the coordination of social protection of workers with Ukrainian citizenship, but will work or work on the territory of EU Member States;

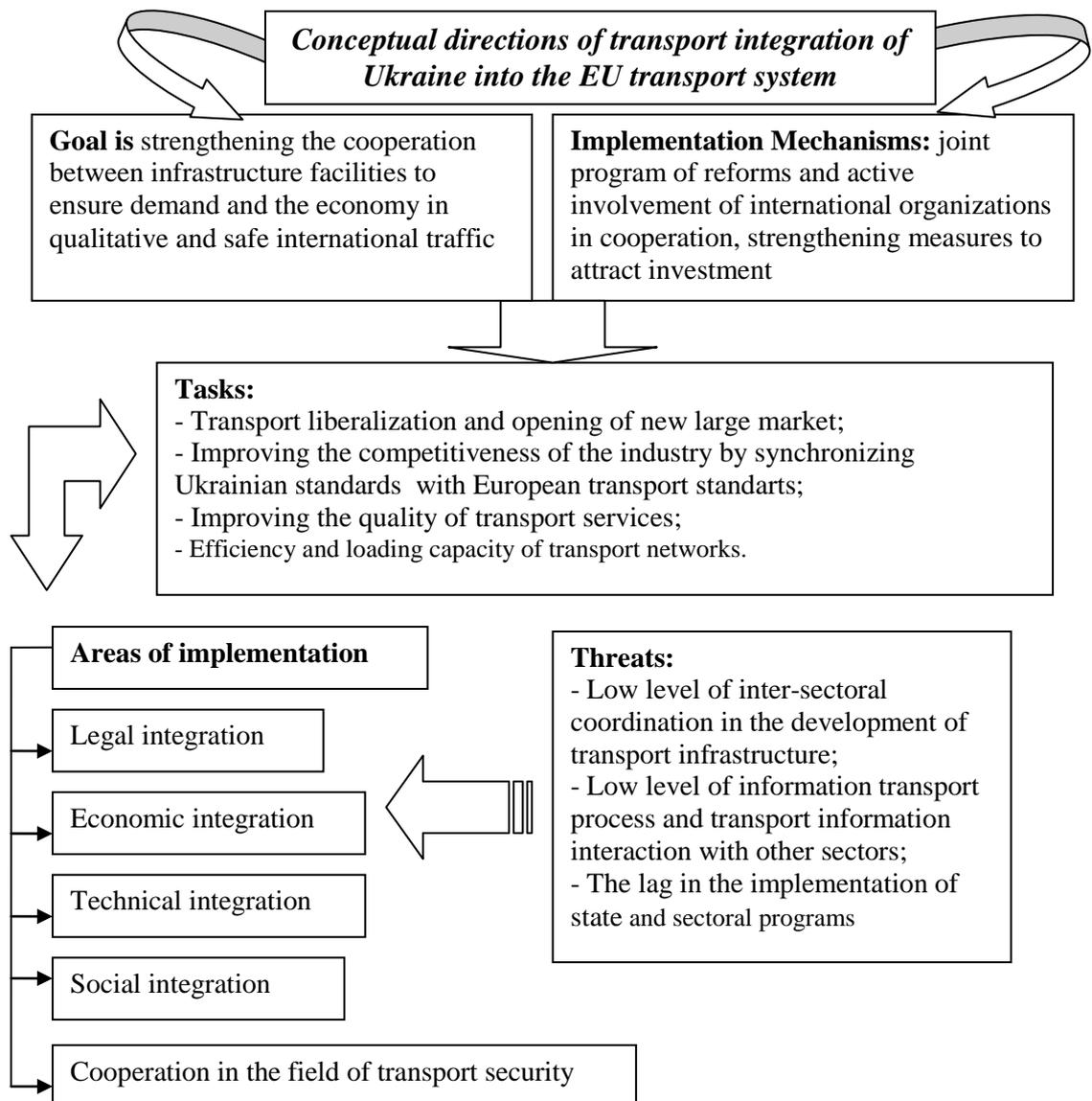

Figure 1 - Conceptual directions of transport integration of Ukraine into the EU transport system

Source: author's design.

Stage 2 is the establishment of common standards of social protection of employees of the transport industry of Ukraine with the direct support of the EU experts. This stage provides for social and educational integration and implementation of social adaptation mechanisms. Socio-educational integration is a process of joint cooperation between authorities of Ukraine and the EU in order to ensure conditions of realization social policy, based on the positive experience of the Member States of the Community.

Stage 3 is control and analytical. This step should not be limited to the time frame, as it implies a constant assessment of the effectiveness of social reforms and the development of mechanisms of its increase.

Conclusions. Thus, the integration process of Ukraine's transport system in a social direction is implementation of European experience, as well as norms and standards in social security transport sector. Transport integration in close collaboration with other areas of integration will improve the quality of transport services and increase their level of competitiveness in the national and international markets.

References/ Список літератури

1. Фастовець О. О. Розвиток транспортної системи з найдавніших часів до початку ХХ ст. як чинник виникнення туристичної галузі / О. О. Фастовець // Туристично-краєзнав. дослідж. – Вип. 4 – К.: Держ. п-во «Нац. турист. організація», 2002. – С. 418 – 443.

Fastovets, O. O. (2002). *Rozvytok transportnoyi systemy z naydavnishykh chasiv do pochatku XX stolitia yak chynyk vynyknennia turystychnoyi haluzi*. [The development of transport systems from ancient times to the early twentieth century as a factor of tourism industry appearance]. *Turystychno-kraeyznave doslidzhenia* [Tourism and local history researchment], Kyiv, issue 4, pp. 418 – 443.

2. Потеева М. А. Роль транспортной системы в устойчивом развитии экономики Крыма / М. А. Потеева // Культура народов Причерноморья. Научный журнал. – 2004. – № 56. – Т.2. – С. 123 – 131.

Poteeva, M. A. (2004). *Rol transportnoy sistemy v ustoychivom razvitii ekonomiki Kryima* [Role of transport system in the sustainable development of Crimea economy]. *Kultura narodov Prichernomor'ya. Nauchnyy zhurnal* [Nation culture. Scientific journal], no 56, Vol. 2, pp. 123 – 131.

3. Жовтяк Г. А. Теоретико-методичні підходи до визначення поняття «транспортна інфраструктура регіону» [Електронний ресурс] / Г. А. Жовтяк // Ефективна економіка, Електронне наукове фахове видання. – № 11. – 2011. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=792>.

Zhovtiak, H. A. (2011). *Teoretyko-metodychni pidkhody do vyznachenia poniatia 'transportna infrastruktura rehionu* [Theoretical and methodological approaches to notion “region transport infrastructure” definition]. *Efektivna ekonomika, Elektronne naukove fakhove vydannia* [Effective economic, Electronic publication]. No 11. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=792>.

4. Зандер Е. В. Развитие транспортной инфраструктуры как необходимое условие социально-экономического развития региона / Е. В. Зандер, Е. А. Корякова // Вестник Сибирского государственного аэрокосмического университета имени академика М. Ф. Решетнева. – №6. – 2011. – С. 173– 178.

Zander, Ye. V. (2011). *Razvitie transportnoy infrastruktury kak neobhodimoe uslovie sotsialno-ekonomicheskogo razvitiya regiona* [Development of transport infrastructure as requirement for socio-economic developmeny of the region]. *Vestnik Sibirskogo gosudarstven-*

nogo aerokosmicheskogo universiteta imeni akademika M. F. Reshetneva [Bulletin of Siberia national aerospace university named after M. F. Reshetnev], no 6, pp. 173 – 178.

5. Бугроменко В. Н. Увидеть будущее / В. Н. Бугроменко // Вестник Геогракома : приложение к газете «Транспорт России». – № 26. – 2008. – С. 21 – 26.

Bugromenko, V. N. (2008). *Uvidet buduschee* [To see the future]. *Vestnik Geografoma: prilozhenie k gazete 'Transport Rossii* [Bulletin of Geogracom: supplement to newspaper Russia transport], no 26, pp. 21 – 26.

6. Бугроменко В. Н. Транспортная дискриминация населения: пути решения проблемы / В. Н. Бугроменко // Бюллетень транспортной информации. – №11. – 2002. – С. 34–38.

Bugromenko, V. N. (2002). *Transportnaya diskriminatsiya naseleniya: puti resheniya problemy* [Transport discrimination of population: response to the problem]. *Byulleten transportnoy informatsii* [Ballot of transport information], no 11, pp. 34 – 38.

7. Задворный Ю. В. Критерии оценки развития транспортной инфраструктуры региона/ Ю. В. Задворный // Российское предпринимательство. – Вып. 1 (175). – 2011. – С. 168.

Zadvornyyu, Yu. V. (2011). *Kriterii otsenki razvitiya transportnoy infrastrukturyi regiona* [Criteria for assessing the development of transport infrastructure of the region]. *Rossiyskoe predprinimatelstvo* [Russian entrepreneurship], issue 1 (175), p. 168.

Дата надходження авторського оригіналу в редакцію: 20. 10. 2016 р.

Цель. *Целью данного исследования является разработка концептуальных основ интеграции транспортной системы Украины в транспортную систему ЕС с учетом конкурентоспособности национальной транспортной отрасли.*

Методика. *Теоретико-методологической основой исследования представляет собой фундаментальные положения экономической теории, международной экономики, труды отечественных и зарубежных ученых по исследованию формирования и развития транспортной инфраструктуры. Исследование основывается на диалектическом методе познания и системном подходе. Основные научные результаты получены с использованием комплекса общенаучных методов исследования, а именно: теоретического обобщения, индукции и дедукции.*

Результаты. *Рассмотрены основные препятствия интеграции транспортной системы Украины в транспортную систему ЕС. Разработаны концептуальные основы интеграции транспортных систем Украины и ЕС с учетом 5-ти основных секторов: экономический, правовой, социальный, технический и сектор взаимодействия в сфере безопасности.*

Ключевые слова: *транспортная инфраструктура, транспортная система, интеграция, ЕС, либерализация, стратегия интеграции.*

Мета. *Метою даного дослідження є розробка концептуальних засад інтеграції транспортної системи України в транспортну систему ЄС з урахуванням конкурентоспроможності національної транспортної галузі.*

Методика. *Теоретико-методологічною основою дослідження є фундаментальні положення економічної теорії, міжнародної економіки, праці вітчизняних і зарубіжних учених щодо дослідження формування та розвитку транспортної інфраструктури. Дослідження ґрунтується на діалектичному методі пізнання та системному підході. Основні наукові результати одержано з використанням комплексу загальнонаукових методів дослідження, а саме: теоретичного узагальнення, індукції та дедукції.*

Результати. *Розглянуто основні перешкоди інтеграції транспортної системи України в транспортну систему ЄС. Розроблено концептуальні засади інтеграції транс-*

портних систем України та ЄС з урахуванням 5-ти основних секторів: економічний, правовий, соціальний, технічний і сектор взаємодії в сфері безпеки.

Ключові слова: транспортна інфраструктура, транспортна система, інтеграція, ЄС, лібералізація, стратегія інтеграції.

УДК 502.21043.96:([005.33:001.895]:620.9(477)-042.65(045)

Єрмак С. О., кандидат економічних наук, доцент;

Бугаєнко О. В., магістр

Донецький національний університет економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського, м. Кривий Ріг, Україна, e-mail: svetlanaermak@mail.ru canek3003@mail.ru

ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ ТА ПЕРСПЕКТИВ ВИКОРИСТАННЯ ВІДНОВЛЮВАЛЬНИХ ДЖЕРЕЛ ЕНЕРГІЇ В УКРАЇНІ

Yermak S. O.,
Candidate of Economic Sciences,
Associate Professor;

Buhaienko O. V.,
Master's degree

Donetsk National University
of Economics and Trade
named after Mykhailo Tugan-Baranovsky,
Kryvyi Rih, Ukraine,
e-mail: svetlanaermak@mail.ru,
canek3003@mail.ru

RESEARCH OF FOREIGN EXPERIENCE AND PROSPECTS OF RENEWABLE ENERGY USING IN UKRAINE

Мета. Метою статті є аналіз зарубіжного досвіду використання відновлюваних джерел енергії та перспектив їх впровадження у енергетичний ринок України з ціллю набуття нею енергонезалежності.

Методи. У статті використані методи систематизації та узагальнення при дослідженні зарубіжного досвіду використання відновлювальних джерел енергії, аналізу та синтезу при оцінці енергетичного потенціалу України.

Результати. Враховуючи важливість забезпечення енергетичної безпеки і перехід до енергоефективного та енергоощадного використання споживання енергоресурсів із впровадженням інноваційних технологій, у статті проаналізовано світовий досвід використання альтернативних джерел енергії, таких як: енергія сонця, вітру, хвиль, теплоти Землі, а також енергія з утилізації відходів та з різних видів посівних культур (біологічна). Досліджено перспективи впровадження відновлюваних джерел енергії у енергетичний ринок України з урахуванням її енергетичного потенціалу з ціллю набуття нею енергонезалежності. Розглянуто реалізовані в Україні проекти виробництва теплової енергії з біомаси, а саме: з енергетичних верби і тополі, з міскатунтусу, світчграсу, енергетичних і дерев'яних відходів тощо.

Ключові слова: відновлювані джерела енергії, альтернативні види палива, біоенергетика, енергонезалежність, інноваційний розвиток.

Постановка проблеми. Проблема енергозабезпечення в Україні з кожним роком тільки посилюється. Разом із економічною кризою спостерігається погіршення екологічного становища, працює велика кількість шахт та заводів, що забруднюють навколишнє середовище, більшість з підприємств не використовують екологічні інноваційні технології. Тому доцільним є розгляд використання альтернативних видів палива, опираючись на

досвід впровадження інноваційних технологій та проектів в інших країнах, і вибір оптимального варіанту для України з урахуванням економічного і соціального ефекту.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Тема заміни традиційних видів палива альтернативними видами з кожним роком постає все більше. Проблему енергозабезпечення альтернативним паливом та енергозбереженням в Україні вивчають такі дослідники: Є. О. Кіреєва, А. Є. Конеченков [2], В.В. Куницин, Л. М. Маркіна, О. Ф. Оніпко, Б. Я. Панасюк, С. С. Рижков, М. В. Роїк [7], А. Б. Согоконь, О. Б. Чернега [1], О. Г. Ягольник [7] та ін. Дослідження науковці в присвячено пошуку шляхів енергозбереження та альтернативного палива. Наразі винайдено й запатентовано ряд винаходів, що дозволяють виробляти енергію з вітру, з хвиль, сонця, різних продуктів агропромисловості тощо. Вважаючи енергонезалежність і енергобезпеку найважливішими питаннями, розв'язання яких перетворює країну на незалежну державу з високими стандартами життя населення. Є необхідність більш детального вивчення відновлюваних джерел енергії, використання яких призведе до поставленою мети.

Мета статті. Метою статті є аналіз зарубіжного досвіду використання відновлюваних джерел енергії та перспектив їх впровадження у енергетичний ринок України з метою набуття нею енергонезалежності.

Виклад основного матеріалу досліджень. Сучасний стан енергетики України характеризується дефіцитом і високою вартістю природного органічного палива. В Україні запаси корисних копалин є недостатніми для повного задоволення потреб в енергоносіях. Деякими видами палива вона забезпечена на 20 – 30% від необхідного, лише вугіллям на 100% [1]. Але видобуток вугілля стає дедалі дорожчим і потребує інноваційного обладнання, до того ж добра частина запасів вугілля залишилась на території проведення АТО. Тому доцільним буде застосування альтернативних невичерпних джерел енергії. Наразі все більше країн приєднуються до інноваційних дій з видобутку енергії за допомогою енергії сонця, вітру, хвиль, а також біологічної енергії, тобто енергії з різних видів посівних культур. Та зазначені джерела енергії мають як позитивні, так і негативні властивості. До позитивних належать повсюдна поширеність більшості їх видів та екологічна чистота.

Енергонезалежність залишається пріоритетним напрямком державного регулювання економіки, так головним завданням державної «Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020»» [9] є забезпечення енергетичної безпеки і перехід до енергоефективного та енергоощадного використання та споживання енергоресурсів із впровадженням інноваційних технологій. Основними цілями державної політики у цій сфері є:

- зниження енергоемності валового внутрішнього продукту (на 20% до кінця 2020 року) шляхом забезпечення 100% обов'язкового комерційного обліку споживання енергоресурсів, переходу до використання енергоефективних технологій та обладнання;
- забезпечення максимально широкої диверсифікації шляхів та джерел постачання первинних енергоресурсів, нарощування видобутку вітчизняних енергоносіїв, запровадження прозорих конкурентних правил розробки та використання родовищ енергоносіїв;
- лібералізація ринків електричної і теплової енергії, вугілля та газу, перехід на нову модель їх функціонування;
- інтеграція енергосистеми України з континентальною європейською енергосистемою ENTSO-E;
- реорганізація публічного акціонерного товариства «Національна акціонерна компанія «Нафтогаз України» відповідно до Третього енергетичного пакету Європейського Союзу;
- повна реформа системи ціно- та тарифоутворення на енергію та паливо;
- залучення іноземних інвестицій в енергетичний сектор України;
- реформа вугільної галузі та залучення стратегічних інвесторів, приватизація перспективних і ліквідація збиткових вугледобувних підприємств;
- модернізація інфраструктури паливно-енергетичного комплексу.

Природних ресурсів для здійснення Національного плану достатньо [2, с. 9]. Потрібні інвестиції в обладнання, що генерує енергію за рахунок використання відновлюваних її джерел. Корисним буде досвід зарубіжних країн щодо інноваційних технічних рішень, спрямованих на розвиток і широкомасштабне впровадження сучасних технологій відновлюваної енергетики (табл. 1).

Таблиця 1 – Світовий досвід використання альтернативних видів енергії

Країна	Досвід використання альтернативних видів палива
Швеція	Планує бути на 100% незалежною від викопного палива до 2050 року. Перша серед скандинавських країн домоглася переробки 99% своїх відходів. Сміття, яке сортується для заводів енергетичної утилізації відходів, спалюється для одержання пари, який потім використовується для обертання турбін та генерації електрики. Закладені найбільші плантації верби, як енергетичної культури (до 20 тис.га).
США, Канада	Сумарна потужність американських вітрогенераторів в 2014 р. склала 65879 МВт. США – світовий лідер з розвитку геотермальної енергетики – напряму, який використовує для отримання енергії різницю температур між ядром Землі і її корою. У 2015 р. в Алабамі з'явилася перша в світі паливна система на водоростях, яка ефективно очищає стічні води. Третє покоління біопалива – водорості – можуть замінити нафту. Природна масличність водоростей більше 50%, що гарантує легке виймання і обробку масла. Залишки рослини можна перетворити в електрику, в природний газ або добрива, щоб виростити ще більше водоростей без хімікатів. Міскантус впродовж багатьох років вирощують в Америці як джерело біоенергії. 1 тонна сухої маси міскантусу еквівалентна 400 кг сирої нафти, 1,7 т деревини, 515 м3 природного газу, або 620 кг кам'яного вугілля. З початку 90-х світчграс почали розглядати в якості багаторічної енергетичної культури, сировина якої використовується для виробництва твердого біопалива.
Німеччина, Великобританія, Італія, Франція, Іспанія, Польща	З 1994 року започатковано низку міжнародних проєктів із вирощування міскантусу та створення комплексних підприємств, які, крім виробництва енергії (теплової, електричної), вирощують необхідну для цього біомасу, самостійно її переробляють на біопаливо і виробляють теплогенеруюче обладнання на твердій біомасі. Вітроенергетика Німеччини займає 3 місце по використанню альтернативної енергетики в світі. До 2008 р. посідала перше місце за сумарною потужністю вітряних електростанцій. 2014-й рік для країни закінчився показником сумарної потужності вітрогенераторів 39165 МВт. Плантації верби, як енергетичної культури, закладені в Польщі (понад 6 тис. га). Також вирощується в багатьох європейських країнах (Англія, Ірландія, Данія та інших).
Китай	Сумарна встановлена потужність вітрогенераторів на 2014 р. склала 114763 МВт (за даними Європейської асоціації вітроенергетики і GWEC). Згідно з державним планом, до 2020 р. в 7 районах країни будуть побудовані величезні вітряні ЕС із загальним виробленням в 120 гігават.
Норвегія	У норвезькому парламенті розглядається план формування особливого Фонду, кошти якого будуть витрачатися на розвиток різноманітних альтернативних програм.

Продовження таблиці 1

Данія	Чудово розвинені вітряна і біоенергетика – вітряні генератори в 2014 р. виробили 4845 МВт енергії, частка електроенергії, виробленої вітрогенераторами склала 39% від загального виробництва.
Іран	З 2012 р. діють програми щодо інвестування сонячних і вітряних електростанцій.
Бутан	Має всі шанси стати першою на 100% органічної нацією в світі. Уряд вступив в партнерство з компанією Nissan і запустило процес скорочення імпорту викопного палива і одночасно – створення перших державних автомобільних парків, а також розвитку мережі станцій підзарядки для авто.
Нігерія	Незважаючи на негативні явища в економіці, країна розвиває програму з будівництва великої сонячної електростанції.

Примітка. Розроблено авторами на основі [6; 7; 8, с. 7–8; 10].

На сьогодні спостерігається тенденція до зменшення споживання природного палива майже усіма розвинутими країнами (США, Німеччина, Великобританія, ЄС загалом), в той час як країни з економікою, що розвивається здебільшого схильні до використання викопних джерел палива.

За даними Міжнародного енергетичного агентства, Україна наразі використовує відновлювальні джерела енергії тільки на 1,9%. Отже, на 98,9% Україна залишається залежною від традиційних енергоносіїв, від їх основних постачальників та світової кон'юнктури. Ядерна енергетика дає країні додаткові 18,7% енергії, що в будь-якому разі не може вплинути на статус України як енергозалежної держави. Статистичні дані демонструють також гостру необхідність у енергозбереженні, яке є одним із шляхів досягнення низької собівартості продукції та отримання конкурентних переваг на зовнішніх ринках [5].

Інститутом відновлюваної енергетики НАН складені карти енергетичного потенціалу України (рис. 1). Найбільш привабливими регіонами для використання енергії вітру є узбережжя Чорного та Азовського морів, територія Карпатських гір, Одеська, Херсонська та Миколаївська області (рис.1). Станом на 01.01.2016 року в Україні встановлена потужність вітроелектростанцій (ВЕС) становила 514 МВт (лише 0,93% від загального обсягу генеруючих потужностей), якими вироблено понад 1171 млн. кВт·год електроенергії у 2014 – 2015 році.

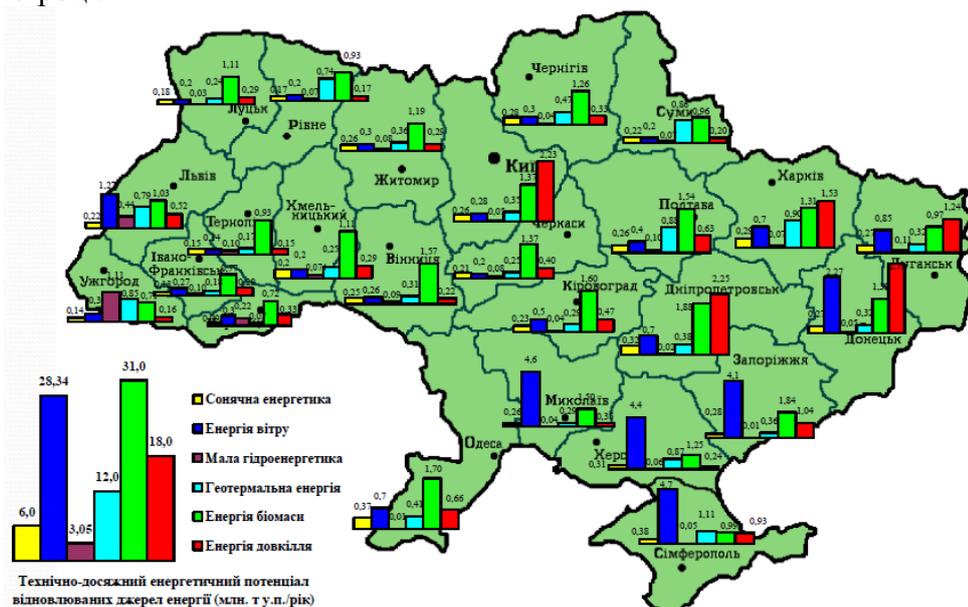

Рисунок 1 – Загальний техніко-досяжний енергетичний потенціал відновлюваних джерел енергії України [4].

Середньорічна кількість сумарної енергії сонячного випромінювання, яка надходить щорічно на територію України, знаходиться в межах від 1 070 кВт·год/м.кв. до 1 400 кВт·год/м. кв. і вище. На 01.01.15 року в Україні діяло 98 сонячних станцій загальною встановленою потужністю 819 МВт, якими у 2014 році вироблено 485 млн. кВт·год електричної енергії [3].

Україна має значний потенціал використання ресурсів малих річок (здебільшого у західних регіонах), що складає майже 28% загального гідропотенціалу всіх рік України. На сьогодні потенціал гідроенергетики використовується на 60% в основному за рахунок Дніпровського каскаду та інших великих ГЕС. Залишок потенціалу можливо реалізувати за рахунок встановлення нових та відновлення старих потужностей малих ГЕС. Станом на 2015 рік в країні діяло 102 МГЕС із загальною встановленою потужністю близько 80 МВт, якими вироблено у 2015 році 251 млн. кВт·год.

Для України одним із стратегічних напрямків розвитку сектору відновлюваних джерел енергії є біоенергетика, враховуючи високу залежність країни від імпорту енергоносіїв, зокрема від природного газу, і великий потенціал біомаси, доступної для виробництва енергії. На жаль, темпи розвитку біоенергетики в Україні досі істотно відстають від європейських. На сьогодні частка біомаси у валовому кінцевому енергоспоживанні становить 1,78%. Щорічно в Україні для виробництва енергії використовується близько 2 млн. т у.п./рік біомаси різних видів. На деревину припадає найвищий відсоток використання економічно доцільного потенціалу – 80%, тоді як для інших видів біомаси (за винятком лушпиння соняшника) цей показник на порядок нижче. Найменш активно (на рівні 1%) реалізується енергетичний потенціал соломи зернових культур та ріпаку [3].

Так, сектор біоенергетики вже сьогодні фактично заміщує понад 1,93 млрд. м³ /рік природного газу в Україні. Експлуатується близько 3670 МВт теплової потужності на біомасі, в тому числі 2000 МВт – у населення, 355 МВт – в ЖКГ і бюджетній сфері, більше 1300 МВт – в промисловості. Прийнятий Урядом Національний план дій з відновлювальної енергетики до 2020 року, ставить задачу перед сектором біоенергетики додатково замінити 5,27 млрд. м³ /рік природного газу твердим біопаливом й досягти загального заміщення газу в обсязі 7,2 млрд. м³ /рік у 2020 році. Це потребуватиме значного нарощування використання теплогенеруючого обладнання на біомасі: з 3670 МВт у 2013 р. до 16150 МВт у 2020 р. та відповідатиме фактичному збільшенню потужностей у 4,4 рази. Виконання поставлених цілей неможливе без швидкого нарощування енергетичного споживання аграрних відходів й біопалива з енергетичних плантацій [11]. На сьогодні вже є ряд реалізованих проєктів отримання теплової енергії з біомаси (табл. 2).

Таблиця 2 – Реалізація проєктів, пов'язаних з отриманням теплової енергії з біомаси

Вид проєкту	Розробник	Сутність та переваги від впровадження
Отримання біоенергії з енергетичної верби (Волинська область)	Компанія «SalixEnergy» (лідер в Східній Європі)	Площа плантацій – 1700 га. Урожайність – 34000 т/рік. Річний приріст – 20 т/га. Заміщення газу – 10 млн. м ³ газу/рік. Вартість закладення 1 га плантації енергетичної верби складає 30 тис.грн.

Продовження таблиці 2

Отримання біоенергії з енергетичної тополі (Львівська та Житомирська області)	Компанія «Віопроект» (французька компанія, в Україні з 2011 р.)	Площа плантацій – 400 га. Урожайність – 40 – 60 т/га. Річний приріст – 16 т/га/рік. Заміщення газу – 3000 тис. м ³ газу/рік. 10 т тріски з тополі заміщує 2500 м ³ газу.
Отримання біоенергії з міскантусу (Хмельницька область)	Інститут біоенергетичних культур і цукрових буряків (ІБКіЦБ) Енерго-Аграр	Закладено виробничі плантації міскантусу, а в системі дослідно-селекційних станцій та дослідних господарств ІБКіЦБ – озсадники для розмноження міскантусу. Загальна площа – 212 га.
Отримання теплової енергії при спалюванні біопалива (Київська область)	ІБКіЦБ спільно з ТОВ НВО «Екотех»	Розроблено та налагоджено виробництво твердопаливних котлів КВу-0,3(м) та КВу-0,5(м) для отримання теплової енергії при спалюванні біопалива у вигляді гранул, виготовлених з біомаси енергетичних культур, органічних та дерев'яних відходів. Змонтовано 15 котелень сумарною потужністю 25,5 МВт. Потужність – 80 тис. Гкал/рік. Щорічно заміщується 10,5 млн.м ³ природного газу.
Отримання біоенергії зі світчграсу	ІБКіЦБ	Новою перспективною енергетичною культурою для України є також просо прутоподібне, або світчграс, що належить до багаторічних злакових культур. На дослідно-селекційних станціях мережі ІБКіЦБ закладено багаторічні плантації світчграсу 5 га.
Виробництво твердого біопалива (Рівненська, Київська, Чернігівська області)	На базі науково-виробничого об'єднання «Екотех»	Збудовано 3 заводи з виробництва твердого біопалива загальною потужністю 18 тис.т./рік. Переробка зібраної біомаси енергетичних рослин у пиловні гранули (пелети) або брикети для зменшення витрат на транспортування та зберігання.
Виробництво котлів на біопаливі (м. Кам'янець-Подільський)	Виробник котла – ПП «Ретра» (Україна) ТОВ «Універсальна Девелоперська Група» виступило інвестором проекту	Загальна потужність котелень на АВП – 7,6 МВт. Вид палива – гранули соломи, міскантус. Рік будівництва – 2014. Економія місту 20 млн.грн. на рік. Теплової енергії, яку генерують ряд котелень, вистачає на обігрів води лікарні, поліклініки та медичного училища міста.

Примітка. Розроблено авторами на основі [4; 7].

Висновки. Таким чином, на основі дослідження світового досвіду використання відновлюваних джерел енергії та особливостей енергетичного потенціалу України, доведено існування реальної можливості використання енергії із альтернативних джерел за наявності необхідно економічного забезпечення: створення сприятливих умов для створення об'єктів, що використовуватимуть альтернативні види енергії, застосування економічних і політичних важелів й стимулів та необхідного фінансування у цій сфері. Враховуючи великий потенціал біомаси доступної для виробництва енергії, за умов подолання певних проблем, таких як неможливе вирощування ряду енергетичних культур на землях сільськогосподарського призначення, обмеженість доступу до теплових мереж виробників теплової енергії з альтернативних видів палива тощо, можна вважати, що найперспективнішим шляхом країни до енергонезалежності є біоенергетика, що може виступити основою подальших досліджень.

Список літератури / References

1. Чернега О. Б., Радионов В. С. Ситуация на европейском угольном рынке и политика Украины в угольной отрасли /О. Б.Чернега, В. С. Радионов// Наукові праці Донецького державного технічного університету. Сер.:Економічна. – Донецьк, 2002. Вип. 49. – С.126 – 134.

Chernega, O. B., Radonov, V. S. (2002), *Situatsiya na evropeyskom ugolnom rynke i politika Ukrainy v ugolnoy otrasli* [The situation in the European coal market and the Ukrainian policy in the coal industry] *Naukovi pratsi Donetskoho derzhavnoho tekhnichnoho universytetu* [Research paper of Donetsk national technical university]. Donetsk. P. 126 – 134, (Ser.: *Ekonomichna* [Economic]. issue 49).

2. Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження України. Режим доступу: <http://sae.gov.ua/>.

Derzhavne ahentstvo z enerhoefektyvnosti ta enerhozberezhennya Ukrainy [State Agency on Energy Efficiency and Energy Saving of Ukraine], available at: <http://sae.gov.ua/>

3. Біоенергетичне селище – енергонезалежність на місцевому рівні. Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження України. Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=248841733&cat_id=244277212 (19.02.2016).

Bioenerhetychne selyshche – enerhonezalezhnist na mistsevomu rivni. Derzhavn e ahentstvo z enerhoefektyvnosti ta enerhozberezhennya Ukrayiny [BioenergyVillage–energy independence locally. Ukrainian State Energy Effectiveness and Energy Saving Agency], available at: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=248841733&cat_id=244277212 (accessed 19.02.2016).

4. Замковий О. Як Україні стати енергонезалежною. Режим доступу: <http://nv.ua/ukr/opinion/zamkovoy/jak-ukrajini-stati-energonezalezhnoju-181073.html> (26.07.2016).

Zamkovyi, O. *Yak Ukraini staty enerhonezalezhnoyu* [How Ukraine can become energy-independent], available at: <http://nv.ua/ukr/opinion/zamkovoy/jak-ukrajini-stati-energonezalezhnoju-181073.html> (accessed 26.07.2016).

5. Відходи-в-енергію. Шведський досвід. Режим доступу: <http://vir.uan.ua/> (05.09.2016).

Vidkhody-v-enerhiyu. Shvedsky ydosvid [Waste-to-energy. Swedish experience], available at:<http://vir.uan.ua/> (accessed 05.09.2016).

6. Роїк М. В., Ягольник О. Г. Агропромислові енергетичні плантації – майбутнє України / М. В. Роїк, О. Г. Ягольник // Біоенергетика. – 2015. – №2. – С. 4 – 7.

Roik, M.V., Yagolnyk, O. H. (2015). *Ahropromyslovi enerhetychni plantatsii – maibutnie Ukrainy* [Agro-industrial plantations of energy – the future of Ukraine]. *Bioenerhetyka* [Bio-energetics]. No. 2, pp. 4 – 7.

7. 10 джерел енергії майбутнього // Винахідник і раціоналізатор. – 2015. – № 1. – С. 4 – 9.

10 dzherel enerhiyi maybutnioho [Ten future energy sources], *Vynakhidnyk i ratsionalizator* [Inventor and rationalizer 2015. No 1, pp. 4– 9.

8. Указ Президента України «Про Стратегію сталого розвитку України» від 12.01.2015 № 5/2015.

Decree of the President of Ukraine "On the Strategy for Sustainable Development" Ukraine – 2020" (2015), *Ofitsiyni visnyk Ukrainy* [Official Bulletin of Ukraine], No. 5.

9. Топ 10 Стран-лидеров в альтернативной энергетике. Режим доступа: <http://dekatop.com/archives/9831>.

Top 10 Stran-liderov v alternativnoy energetike [Top 10 leading countries in renewable energy], available at:<http://dekatop.com/archives/9831>.

10. Аналітична записка БАУ № 12 (2015). «Перспективи розвитку біоенергетики як інструменту заміщення природного газу в Україні». Режим доступу: <http://enref.org/wp-content/uploads/2015/07/Position-paper-UABIO-12-UA.pdf>.

Analitychna zapyska BAU № 12 (2015). «Perspektyvy rozvytku bioenergetyky yak instrument u zamishchennia pryrodnogo gazu v Ukrainy» [Analytical note BAU № 12(2015) “Prospective of Bio-energetics development as instrument of replacing natural gas in Ukraine]. available at: <http://enref.org/wp-content/uploads/2015/07/Position-paper-UABIO-12-UA.pdf>.

Дата надходження авторського оригіналу в редакцію: 28.10. 2016 р.

Цель. Целью статьи является анализ зарубежного опыта использования возобновляемых источников энергии и перспектив их внедрения в энергетический рынок Украины с целью обретения энергонезависимости.

Методы. В статье использованы методы систематизации и обобщения при исследовании зарубежного опыта использования возобновляемых источников энергии, анализа и синтеза при оценке энергетического потенциала Украины.

Результаты. Учитывая важность обеспечения энергетической безопасности и переход к энергоэффективному и энергосберегающему использованию и потреблению энергоресурсов с использованием инновационных технологий, в статье проанализирован мировой опыт использования альтернативных источников энергии, таких как: энергия солнца, ветра, волн, тепла Земли, а также энергия из утилизации отходов и из различных видов посевных культур (биологическая). Исследованы перспективы внедрения возобновляемых источников энергии в энергетический рынок Украины с учетом ее энергетического потенциала с целью обретения энергонезависимости. Рассмотрены реализованные в Украине проекты производства тепловой энергии из биомассы, а именно: из энергетических ивы и тополя, мискатунтуса, свитчграсса, энергетических и деревянных отходов и тому подобное.

Ключевые слова: возобновляемые источники энергии, альтернативные виды топлива, биоэнергетика, энергонезависимость, инновационное развитие.

Objective. The objective of the article is to research foreign experience of renewable energy using and to analyze prospects of its implementation into Ukrainian energy market for getting energy independence.

Methods. There were used the methods of organizing and summarizing research of foreign experience using renewable energy sources, the methods of analysis and synthesis in assessing the Ukrainian energy potential.

Results. Taking into consideration the importance of ensuring energy security and changing into energy-effective and energy-efficient energy resources usage with innovative technologies application, the world experience of alternative energy sources use, such as: sun, wind, wave, terrestrial heat energy, and energy of waste products utilization and biological waste

treatment. The prospects of renewable energy sources application into Ukrainian energy market taking into consideration its energy potential for getting energy independence were studied. Implemented projects of heat production from biomass: from willow and poplar miscatuntus, svitchhras, energy and wood waste treatment were considered.

Keywords: *renewable energy, alternative fuels, bioenergy, energy independence, innovative development.*

УДК 7:005.334]-047.27

Корнілова О. В.,

кандидат економічних наук, доцент

Донецький національний університет
економіки і торгівлі імені
Михайла Туган-Барановського,
м. Кривий Ріг, Україна,
e-mail: elarto17@gmail.com

ІДЕНТИФІКАЦІЯ МИТНИХ РИЗИКІВ

Kornilova O. V.,
Candidate of Economic Sciences,
Associate Professor

Donetsk National University
of Economics and Trade
named after Mykhailo Tugan-Baranovsky,
Kryvyi Rih, Ukraine,
e-mail: elarto17@gmail.com

CUSTOMS RISKS IDENTIFICATION

Мета. *Метою статті є дослідження системи критеріїв ідентифікації митних ризиків і виявлення можливості їх мінімізації в світі чинного законодавства України.*

Методи. *В процесі дослідження при визначенні суті і змісту ідентифікації митних ризиків та їх критеріїв було використано узагальнюючі методи дослідження (індукції, групування, синтезу). Комплексний метод було застосовано при визначенні ролі ідентифікації ризиків в митному адмініструванні.*

Результати. *На підставі проведеного дослідження визначено поняття ідентифікації ризиків та роль ідентифікації ризиків в митній діяльності. На основі даних статистики показано переваги впровадження автоматизованої системи аналізу та управління ризиками в митній діяльності. Систематизовано профілювання ризиків по групах з врахуванням аналізу й селекції факторів, які впливають на ризики, а також за відповідальними органами митного контролю і виконавцями.*

Ключові слова: *ризики, ідентифікація, селекція, критерії, контроль, митна вартість.*

Постановка проблеми. Ризики як явище притаманні всім сферам людської діяльності і навіть сфері державного регулювання. Від того, наскільки ефективно проходить управління ризиками, що виникають в різних сферах економічної діяльності, можна робити висновки про ефективність управління економічним розвитком національного господарства.

Основним змістом митної політики України на сучасному етапі є вдосконалення організаційно-управлінської діяльності Державної митної служби і створення сучасної системи митного адміністрування.

Управління митними ризиками є важливим для ефективною роботи митних органів. Слід зазначити, що всі митні адміністрації світу використовують форму управління ризиками, як формально, так і неформально. Опираючись на інформацію, що надає митна статистика та Департамент митної варті та боротьби з контрабандою, митні органи мають мож-

ливість скоротити свої ризики, а також використовувати процедури, призначені для виявлення незаконної діяльності.

Таким чином, внаслідок невизначеності соціально-економічного середовища, стрімких змін міжнародного митного регулювання та неузгодженості деяких положень внутрішнього законодавства України з практикою ведення зовнішньоекономічної діяльності проблеми ідентифікації ризиків і способів їх мінімізації є вельми актуальними.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання управління ризиками в митній діяльності були висвітлені в роботах провідних науковців-економістів: І. Г. Бережнюка, В. В. Буланої, В. М. Науменка, І. В. Несторишина, П. В. Пашка, П. Я. Пісного, Є. М. Рудніченка, С. С. Терещенка. Але процедури ідентифікації та мінімізації ризиків потребують поглибленого аналізу і обґрунтування.

Мета статті. Дослідження системи критеріїв ідентифікації митних ризиків і виявлення можливості їх мінімізації в світі чинного законодавства України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним з елементів управління ризиками є їх ідентифікація.

Митний ризик – це ймовірність реалізації певної митної загрози з прогнозованим або непрогнозованим можливим збитком, а також її можливих наслідків у митній галузі [1].

Ідентифікація ризику – це процес надходження митної інформації про здійснення митних формальностей, складання переліку критеріїв і елементів ризику в митній діяльності. Підходи до ідентифікації ризиків, як правило, залежать від розміру і ступеню формалізації процесів сучасної системи митного адміністрування.

В. Степанов зазначає, що говорячи про ідентифікацію ризику, мають на увазі не фіксацію факту настання ризикової події (інакше кажучи, факту спрацьовування ризику), а виявлення гіпотетичної можливості настання такої події, яка несе негативні наслідки. Таким чином, ідентифікація ризиків здійснюється завчасно, щоб встигнути вжити заходів щодо стримування ризиків [2].

Мета проведення ідентифікації ризику – визначення відповідності ризику типу, рівню, джерелу небезпек та погроз, а також можливим їх наслідкам. Для цього є необхідним попереднє проведення аналізу ризиків, їх класифікація та ранжування.

Індикаторами ризику, відповідно до ст. 363 Митного кодексу України (МКУ) виступають критерії із заданими наперед параметрами, використання яких дає можливість здійснювати вибір об'єкта контролю, що становить ризик. Індикатори ризиків визначаються за допомогою конкретно виражених критеріїв вибіркової, а саме: конкретний код товару, країна походження, країна відправлення вантажу, вартість, торговельний суб'єкт, тип транспортного засобу, мета перебування на митній території тощо [3].

До найбільш вагомих індикаторів ризиків, що стосуються товарів, належать, в основному, митно-тарифне регулювання, походження товарів, їх вартість. Стосовно індикаторів ризиків, які відносяться до діяльності суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, то тут аналізуються особливості зовнішньоекономічної угоди, враховуються дані про попередні порушення митних правил, інформація про протиправну діяльність цих суб'єктів, їх засновників, фактичних власників тощо, отримана від правоохоронних, податкових або інших компетентних органів України та іноземних держав, а також від міжнародних організацій.

Відповідно до змісту Міжнародної конвенції про спрощення та гармонізацію митних процедур, сукупність факторів ризику, що міститься в рамках позначених критеріїв вибіркової є профілями ризику, тобто одним з інструментів системи управління ризиками [4].

Для покращення ідентифікації митних ризиків, а також аналізу й селекції факторів, що впливають на ризики Міжнародною конвенцією про спрощення і гармонізацію митних процедур запропоновано стандарти, за якими критерії ризику згруповано за певними ознаками (табл. 1).

Таблиця 1 – Система критеріальної ідентифікації митних ризиків

Назва групи ризиків	Зміст митних ризиків	Види ставок мита	Відповідальні виконавці за групами критеріїв ризиків
1	2	3	4
група «А» – «ризик»			
A1	Товари, які мають значні обсяги переміщення і забезпечують надходження найбільших сум митних платежів	адвалерні комбіновані специфічні	Департамент аналізу ризиків та аудиту, Управління нетарифного регулювання Держмитслужби України, Центральне митне управління лабораторних досліджень та експертної роботи Держмитслужби України, Управління інформаційного забезпечення та митної статистики, відповідальні виконавці
A2			
A3			
A4	Товари, обсяги ввезення яких є значно меншими ніж вивезення		
A5	Товари, які підлягають сертифікації, санітарному, ветеринарному, реалізаційному контролю або іншим обмеженням		
група «Б» – «покриття»			
B1	Товари, до яких застосовують малі ставки мита, нижчі за ставок, що застосовуються до товарів, які класифікуються в тій же товарній позиції	адвалерні, комбіновані	Департамент аналізу ризиків та аудиту, Центральне митне управління лабораторних досліджень та експертної роботи Держмитслужби України, відповідальні виконавці
B2	Товари, які звільняються від податків і зборів	–	
група «В» – «країна походження товарів»			
V1	Товари, які декларуються походженням з країн, з якими укладені угоди про вільну торгівлю	адвалерні, комбіновані, специфічні	Управління митно-тарифного регулювання, відповідальні виконавці
V2	Товари, щодо яких є інформація про відсутність виробництва		
група «Г» – «контроль за митним оформленням»			
G1	Товари, заявлені в одній ВМД, але доставлені в декількох вагонах або автотранспортних засобах		
G2	Дроблення партії товарів – декларування однієї партії товарів у декількох ВМД		
G3	Товари, щодо яких нормативно-правовими актами встановлено місця їх переміщення через митний кордон України або місця їх митного оформлення.		
G4	Пред'явлення товарів для митного оформлення в митний орган, відмінний від митного органу призначення, зазначеного в документі контролю за доставкою товарів або книжці МДП		
G5	Різниця між брутто і нетто вагою товарів, що перевозяться, відмінна від загальноприйнятої		
G6	Відмінне від установлених норм завантаження транспортного засобу		
G7	Вага одиниці товару не є характерною для даного товару або ідентичних чи подібних товарів		
G8	В одному транспортному засобі чи пакувальному місці перевозяться товари за різними групами ризиків		

Продовження таблиці 1

Г9	В одному транспортному засобі одночасно перевозяться товари з різними вимогами до умов їх перевезення		
Г10	У представлених декларантом документах містяться неповні або суперечливі відомості, які викликають сумніви в їх достовірності		
Г11	Відсутність відмітки прикордонного пункту пропуску у представлених товаротранспортних та інших товаросупровідних документах		
група "Г" – «митна вартість товарів»			
Г1	Заявлена митна вартість товарів значно відрізняється від ціни ідентичних чи подібних товарів при їх увезенні на митну територію України	адвалерні, комбіновані, специфічні	Департамент декларування та митних режимів, Управління митної вартості, відповідальні виконавці за даною групою ризиків
Г2	Заявлена фактурна та відповідно митна вартість товарів значно завищена при їх вивезенні за межі митної території України		
група "Д" – «митні платежі»			
Д1	Податки та збори, що підлягають сплаті, у розрахунку на одиницю товару менші розрахункової величини для цього товару	специфічні комбіновані	Департамент митних платежів, відповідальні виконавці
група "Е" – «особливості зовнішньоекономічної угоди»			
Е1	Товари переміщуються за зовнішньоекономічними договорами відмінними від договорів купівлі – продажу	адвалерні, комбіновані, специфічні	Департамент аналізу ризиків та аудиту, Управління митної вартості
Е2	Товари переміщуються за зовнішньоекономічними договорами, в яких не наведено суттєвих умов угоди		
Е3	Сторони зовнішньоекономічного договору є взаємозалежними		
Е4	Одна зі сторін зовнішньоекономічного договору зареєстрована в офшорній зоні		
Е5	Одна зі сторін зовнішньоекономічного договору має особливий статус (дилер, дистриб'ютор)		
Е6	Учасниками контракту є фірми-одноденки		
Е7	Учасниками контракту є особи/організації, стосовно яких є інформація про протиправну діяльність		

Примітка. Розроблено автором на основі [5,6].

Для спрощення обробки інформації критерії митних ризиків формуються у групи і підгрупи. За кожною групою критеріїв ризиків закріплено відповідальні виконавці.

Основним принципом формування системи аналізу й селекції факторів ризику є комплексний підхід усіх структурних підрозділів Держмитслужби України, митних органів України, задіяних у митному контролі і митному оформленні товарів, що перетинають митний кордон України та переміщуються по її митній території.

Комплексний підхід засновано на розподілі відповідальних виконавців з опрацювання критеріїв ризику при здійсненні митного контролю і митного оформлення, а також постійність дії структурних підрозділів Держмитслужби України, Департамент аналізу ризиків та аудиту, Управління інформаційного забезпечення та статистики, Центрального митного управління лабораторних досліджень та експертної роботи – регіональних митниць. Департамент митної варті та боротьби з контрабандою Держмитслужби України проводить взаємообмін інформацією про нові методи незаконного переміщення товарів у сфері зовнішньоекономічної діяльності для формування нових профілів ризику, вносить пропозиції щодо корегування переліків товарів групи «ризиків» та «покриття».

Митна статистика, ведення якої покладено на митні органи, є невід’ємною складовою системи статистичного обліку та звітності. Діяльність Держмитслужби України в галузі митної статистики охоплює два основних напрями: ведення статистики зовнішньої торгівлі товарів, транспортних засобів та інших предметів, які підлягають декларуванню митним органом і ведення спеціальної митної статистики (статистика декларування, статистика митних податків та зборів, статистика питань боротьби з контрабандою) [7].

Митне адміністрування реалізується шляхом проведення діяльності, що пов’язана з організацією діяльності митних органів, використанні новітніх економічних методик, технологічних розробок. Місце митного контролю в системі митного адміністрування визначається тим самим комплексом заходів, які використовуються митними органами з метою забезпечення виконання митного законодавства. Головним чином, під комплексом митних заходів розуміють форми, методи і способи проведення митного контролю, які формують в сукупності зміст поняття митного контролю [8].

З травня 2012 року в управлінні митними ризиками змінився порядок здійснення аналізу та оцінки ризиків, розроблення і реалізації заходів з управління ризиками в митній діяльності [9].

Зазначеним порядком, для підвищення якості митного адміністрування, було впроваджено автоматизовану систему аналізу та управління ризиками Державної митної служби України (АСАУР). АСАУР – це сукупність програмно-інформаційних комплексів, які забезпечують функціонування системи управління ризиками Держмитслужби України під час контролю із застосуванням системи управління ризиками. Можна сказати, що система управління ризиками в рамках профілів ризиків замінила існуючу систему митного адміністрування, яка ґрунтувалась на встановленні контрольних значень митної вартості за окремими категоріями товарів. Але автоматизована система управління ризиками ніяк не заперечує необхідність контролю, вона лише спрощує проведення митних процедур. Слід зазначити, що відповідно до програм зовнішньої допомоги Європейського Союзу, Україна взяла на себе зобов’язання зменшити кількість митних оглядів до 15 % у 2013 році [10]. Так розпочалось виконання Державної програми побудови «митниці майбутнього».

Застосування електронного декларування мінімізує вплив людського фактору та зменшує кількість бюрократичних процедур. Про ефективність впровадження автоматизованої системи аналізу та управління ризиками свідчать дані про скорочення у 2015 році кількості планових перевірок на 28% у порівнянні з 2014 році, що дозволило прискорити проходження товарів через митницю [11].

Митними органами було забезпечено виконання заходів щодо контролю правильності визначення митної вартості товарів. Сума додаткових надходжень коштів від корегування митної вартості у 2015 році склала 5,8 млрд. грн., що на 1,8 млрд. грн., або на 43,1 %, більше показника 2014 року (4,1 млрд. грн.). Сума додаткових надходжень коштів від корегування митної вартості у 2015 році склала 5,8 млрд. гривень, що на 43,1% більше показника 2014 року [11].

Як свідчать дані статистики, в Україні упевнено йде процес вдосконалення управління митними ризиками на основі відповідності міжнародним стандартам щодо ідентифікації ризиків та застосування автоматизованої системи управління ризиками.

Висновки.

1. У митній діяльності процес управління ризиками необхідно починати з ідентифікації і групування ризиків за певними критеріями. Використання системи критеріальної ідентифікації ризиків дозволяє чітко ідентифікувати вид ризику та встановити відповідальні органи та виконавців. Застосування представленої системи управління ризиками при здійсненні митного контролю дозволить підвищити ефективність роботи митних органів з попередження та припинення порушень законодавства України з питань митної справи.

3. Автоматизована система управління ризиками являється новим етапом розвитку митного адміністрування. Вона не підміняє, а лише спрощує проведення митних процедур і сприяє зменшенню часу, необхідного для проведення митного контролю посадовими особами.

Список літератури/ References

1. Пісной П. Я. Митна політика та актуальні проблеми економічної та митної безпеки України на сучасному етапі / П.Я. Пісной// Ризики в зовнішньоекономічній діяльності: матеріали міжнародної науково-практичної конференції – Дніпропетровськ, 2008 р.– С.14 – 17.

Pisnoi, P. Y. (2008). *Mytna polityka ta aktualni problemy ekonomichnoi ta mytnoi bezpeky Ukrainy na suchasnomu etapi* [Custom policy and active problems of economics and custom safety of Ukraine]. *Ryzyky v zovnishnoekonomichnii diialnosti: materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii* [Risks in external economic activity: materials of scientific and practice conference]. Dnepropetrovsk, pp.14 – 17.

2. Степанов В. Методы идентификации рисков [Електронний ресурс] / В.Степанов// ж-л «Финансовый директор» № 6,2010 Режим доступу: <http://pr.ofmedia.by/pub/fin/art/detail.php?ID=42883>.

Stepanov, V. (2010), *Metody identyfikatsii riskov* [Methods of risks identification] available at: <http://profmedia.by/pub/fin/art/detail.php?ID=42883>.

3. Митний кодекс України від 13 березня 2012 р. № 4495-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4495> – 17.

Mytnyi kodeks Ukrainy [Customs Code of Ukraine]. No. 4495-VI, on March 13, 2012, available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4495> – 17.

4. Про приєднання України до Міжнародної конвенції про спрощення і гармонізацію митних процедур у зміненій редакції згідно з Додатком I до Протоколу про внесення змін до Міжнародної конвенції про спрощення та гармонізацію митних процедур : Закон України від 15.02.2011р. № 3018-VI /3018-17 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/227-16>.

Pro pryiednannia Ukrainy do Mizhnarodnoi konventsii pro sproshchennia i harmonizatsiiu mytnykh protsedur u zminenii redaktsii zghidno z Dodatkom I do Protokolu pro vnesennia zmin do Mizhnarodnoi konventsii pro sproshchennia ta harmonizatsiiu mytnykh protsedur : Zakon Ukrainy vid 15.02.2011r. № 3018-VI /3018-17 [On Ukraine's accession to the International Convention on the Simplification and Harmonization of Customs Procedures amended in accordance with Annex I of the Protocol on amendments to the International Convention on the Simplification and Harmonization of Customs Procedures]: Law of Ukraine no. 3018-VI /3018-17, on February 15, 2011, available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/227-16>.

5. Про затвердження Концепції створення, упровадження і розвитку системи аналізу та керування ризиками та Положення про систему аналізу й селекції факторів ризику при визначенні окремих форм митного контролю : Наказ Державної митної служби України від 27.05.2005 р. № 435 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://consultant.parus.ua/?doc=02QSHED87E/>.

Pro zatverdzhennia Kontseptsii stvorennia, uprovadzhennia i rozvytku systemy analizu ta keruvannia ryzykamy ta Polozhennia pro systemu analizu y selektsii faktoriv ryzyku pry vyznachenni okremykh form mytnoho kontroliu : Nakaz Derzhavnoi mytnoi sluzhby Ukrainy vid 27.05.2005 r. № 435 [Approval of the Concept creation, implementation and development of risk analysis and management and on the analysis and selection of risk in the determination of the customs control]. available at: <http://consultant.parus.ua/?doc=02QSHED87E>.

6. Про затвердження Порядку розроблення профілів ризику: Наказ Державної митної служби України від 22.12.2010 р. №1514 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.document.ua/pro-zatverdzhennja-porjadku-rozroblennja-profiliv-riziku-doc42089.html>.

Pro zatverdzhennia Poriadku rozroblennia profiliv ryzyku: Nakaz Derzhavnoi mytnoi sluzhby Ukrainy vid 22.12.2010 r. №1514 [Approval the Procedure for the development of risk profiles] No.1514, on December 22, 2010, available at: <http://www.document.ua/pro-zatverdzhennja-porjadku-rozroblennja-profiliv-riziku-doc42089.html>.

7. Науменко В. П. Мінімізація митних ризиків при митному оформленні: навч. посіб./ В. П. Науменко.- К: ЗАТ «Август», 2003 – 224 с.

Naumenko, V. P. (2003), *Minimizatsiia mytnykh ryzykiv pry mytnomu oformlenni* [Minimizing the risk of customs at the customs clearance]. Kyiv, 224 p.

8. Костин А. А. Место таможенного контроля в системе таможенного администрирования / А. А. Костин// Таможенные чтения — 2014. Актуальные проблемы теории и практики таможенного дела: Сборник науч. трудов под общей ред. А. Н. Мячина. — СПб., 2014. — С. 63 – 68.

Kostyn, A. A. (2014), *Mesto tamozhennogo kontrolja v systeme tamozhennogo admynystryrovanyja* [Place of customs control in the customs administration system], *Tamozhennyye chteniya*— 2014. Aktualnyye problemy teorii i praktiki tamozhennogo dela: Sbornik nauch. trudov pod obshchey red. A.N. Myachina [Custom reader - 2014. Actual problems of the customs theory and practice], pp. 63 – 68.

9. Про Порядок здійснення аналізу та оцінки ризиків, розроблення і реалізації заходів з управління ризиками в митній службі України : Наказ Міністерства фінансів України від 24.05.2012 № 597. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sfs.gov.ua/zakonodavstvo/mitne-zakonodavstvo/nakazi/62384.html>.

Pro Poriadok zdiisnennia analizu ta otsinky ryzykiv, rozroblennia i realizatsii zakhodiv z upravlinnia ryzykamy v mytnii sluzhbi Ukrainy : Nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy vid 24.05.2012 № 597 [Order of analysis and risk assessment, development and implementation of measures for risk management in the customs] : Order of the Ministry of Finance of Ukraine no.597, on May 24, 2012, available at: <http://sfs.gov.ua/zakonodavstvo/mitne-zakonodavstvo/nakazi/62384.html>.

10. Прес-служба Державної митної служби України від 11.01.2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/control/>.

Pres-sluzhba Derzhavnoi mytnoi sluzhby Ukrainy [Press service of the State Customs Service of Ukraine], available at: <http://www.kmu.gov.ua/control/>.

11. Звіт про виконання Плану роботи Державної фіскальної служби України на 2015 рік. [Електронний ресурс] / Урядовий портал – Режим доступу: <http://www.sta.gov.ua/media-tsender/prezentasiyni-materiali/>.

Zvit pro vykonannja Planu roboty Derzhavnoi fiskalnoi sluzhby Ukrainy na 2015 rik, Urjadovyj portal [Report on the Work Plan of the State Fiscal Service of Ukraine for 2015], available at: <http://www.sta.gov.ua/media-tsender/prezentasiyni-materiali/>.

Дата надходження авторського оригіналу в редакцію: 31.10.2016 р.

Цель. Целью статьи является исследование системы критериев идентификации таможенных рисков и выявления возможности их минимизации в свете действующего законодательства Украины.

Методы. В процессе исследования при определении сущности и содержания идентификации таможенных рисков и их критериев были использованы обобщающие методы исследования (индукции, группировки, синтеза). Комплексный метод использовался при определении роли идентификации рисков в таможенном администрировании.

Результаты. На основе проведенного исследования определено понятие идентификации рисков и роли идентификации рисков в таможенной деятельности. На основе данных статистики представлено преимущества внедрения автоматизированной системы анализа и управления рисками в таможенной деятельности. Систематизировано профилирование рисков по группам рисков с учетом анализа и селекции факторов, которые влияют на риски, а также по соответствующим органам таможенного контроля и исполнителям.

Ключевые слова: риски, идентификация, селекция, критерии, контроль, таможенная стоимость.

Objective. The objective of the article is to study the criteria system for the customs risks identification and to reveal opportunities for minimization them in the current Ukrainian legislation.

Methods. In research during the customs identification nature, content risks and their criteria determination, generalizing techniques (induction, groups, synthesis) were used. To define the role of identifying risks in customs administration the complex method was used.

Results. In terms of research the risk identification and the role of risk identification in customs activity concepts were defined. In terms of statistical data the benefits of implementing an automated system analysis of risk management in customs activity were considered. The profiling risks in groups taking into consideration the analysis and selection of the factors that affect the risks as well as the relevant authorities of them customs control and performers were systematized.

Keywords: risk identification, selection, criteria, control, customs value.

УДК 339.9: 338.001.36

Бочарова Ю. Г.,
кандидат економічних наук, доцент

Донецький національний університет
економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського,
м. Кривий Ріг, Україна,
e-mail: y.bocharova@ukr.net

СТАЛА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ІНФРАСТРУКТУРНИХ СИСТЕМ²

Bocharova Yu. H.,
Candidate of Economic Sciences,
Associate Professor

Donetsk National University
of Economics and Trade named
after Mykhailo Tugan-Baranovsky,
Kryvyi Rih, Ukraine,
e-mail: y.bocharova@ukr.net

THE SUSTAINABLE COMPETITIVENESS OF INFRASTRUCTURE SYSTEMS

Мета. Мета статті полягає у обґрунтуванні необхідності введення у науковий обіг, визначенні сутності та основних детермінантів сталої конкурентоспроможності інфраструктурних систем.

Методи. У процесі дослідження використано наступні загальнонаукові методи та прийоми пізнання: теоретичне узагальнення і порівняння, аналіз і синтез, індукція та дедукція, групування та класифікація, моделювання.

Результати. Обґрунтовано значення та роль розвитку інфраструктури в умовах глобалізації. Визначено сутність поняття «стала конкурентоспроможність інфраструктурних систем», обґрунтовано його зв'язок із поняттям «стала конкурентоспроможність країн». Встановлено основні фактори та умови забезпечення сталої конкурентоспроможності інфраструктурних систем. Використання результатів проведеного дослідження під час розробки стратегії забезпечення конкурентоспроможності, соціально-економічного зростання та розвитку України дозволить підвищити ефективність державних зусиль у зазначених вище напрямках, забезпечити їх інклюзивність та узгодженість.

Ключові слова: конкурентоспроможність, стала конкурентоспроможність, інфраструктура, інфраструктурна система, стала конкурентоспроможність інфраструктурних систем.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку світового господарства та міжнародних економічних відносин, який характеризується прискоренням процесу глобалізації, активною урбанізацією, збільшенням чисельності населення в світі, загостренням цілої низки глобальних проблем, асиметричним та диспропорційним економічним зростанням та розвитком, підвищенням стандартів та якості життя, зростають потреби у розвитку інфраструктури. Так, відповідно до результатів дослідження компанії McKinsey: 1) сьогодні вартість існуючої глобальної інфраструктури оцінюється, за різними підходами, у 20-50 трлн. дол.; 2) у найближчі 15 років для забезпечення зростаючих потреб населення світу у інфраструктурі необхідно інвестувати у її розвиток 93 трлн. дол. [1]. Крім того, як свідчать результати дослідження [2] протягом 2016 до 2030 років світ повинен інвестувати близько 3,8% ВВП (або в середньому 3,3 трлн. дол. на рік) в економічну інфраструктуру для підтримки очікуваних темпів зростання. На країни, що розвиваються, припадає близько 60 відсотків цієї потреби. Але якщо нинішня траєкторія недофінансування буде збері-

² Публікація містить результати досліджень, проведених при грантовій підтримці Державного фонду фундаментальних досліджень за конкурсним проектом 20538.

гатися, світ буде відставати приблизно на 11 відсотків, або на 350 млрд. дол. на рік. Беручи до уваги все зазначене вище, а також те, що розвиток інфраструктури, в залежності від її особливостей, як свідчать численні дослідження українських та зарубіжних науковців, може чинити різновекторний вплив на економіку, сьогодні існує нагальна потреба дослідження та визначення найбільш ефективних форм проектування, будівництва, організації та експлуатації інфраструктурних систем, визначення сутності та основних факторів забезпечення сталої конкурентоспроможності інфраструктурних систем.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню феномену інфраструктури як фактора та індикатора економічного розвитку та зростання, забезпечення конкурентоспроможності присвячено роботи великої кількості як українських [3], так і зарубіжних вчених [1], [2], [4] – [7]. Однак, незважаючи на це, сьогодні практично не існує досліджень, які були б присвячені визначенню сутності та детермінантів забезпечення сталої конкурентоспроможності інфраструктурних систем, що не дозволяє розробити ефективні національні стратегії забезпечення конкурентоспроможності, соціально-економічного зростання та розвитку, забезпечити їх інклюзивність та узгодженість із домінуючою сьогодні у світі концепцією сталого розвитку, яка визначає нові вимоги та переосмислює критерії та індикатори ефективності функціонування як окремих соціально-економічних систем країн, так і світового господарства в цілому.

Мета статті. Мета статті полягає у обґрунтуванні необхідності введення у науковий обіг, визначенні сутності та основних детермінантів сталої конкурентоспроможності інфраструктурних систем.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Опираючись на проведений аналіз [1] – [7], можна зазначити наступне:

1. Під інфраструктурою доцільно розуміти сукупність інституцій (підприємств, установ, організацій та ін.), які забезпечують загальні умови і нормальне функціонування економічної, соціальної, екологічної та інших галузей життєдіяльності суспільства, його відтворення і розвиток.

2. Інфраструктурна система – множина взаємодіючих інституцій (підприємств, установ, організацій та ін.), які знаходяться у відносинах і зв'язку одне з одним, створюють цілісне утворення, забезпечують загальні умови і нормальне функціонування економічної, соціальної, екологічної та інших галузей життєдіяльності суспільства, його відтворення і розвиток.

3. Інфраструктурна система, як і будь-яка інша система, характеризується емергентністю, інгерентністю, адаптивністю, еквіфінальністю, цілеспрямованістю, організованістю, цілісністю, функціональністю, структурністю, стійкістю, узгодженістю складових елементів та ін.

4. Особливості проектування, будівництва, організації та експлуатації інфраструктурних систем чинять різновекторний вплив на спроможність країни у довгостроковій перспективі забезпечувати соціально-економічне зростання та розвиток, конкурентоспроможність.

Розвиток сталих (стійких) інфраструктурних систем є вимогою та основним фактором забезпечення соціально-економічного зростання, розвитку, конкурентоспроможності країн в умовах глобалізації, обмеженості ресурсів (чим більш сталою і стабільнішою є інфраструктура, тим менше зусиль необхідно для її обслуговування та підтримки). Результати досліджень авторів роботи [1] свідчать: стійкість та життєздатність інфраструктурних систем створюють цілу низку непрямих вигід: скорочення споживання ресурсів, зменшення негативного впливу на зовнішнє середовище, забезпечення соціальної інклюзивності, підвищення рівня прозорості функціонування соціально-економічних систем, інфраструктурної системи; забезпечення дотримання прав людини, поліпшення умов праці. Схожі висновки зроблено авторами роботи [5], в якій зазначено, що доступність за конкурентними цінами інфраструктури світового класу, наприклад, енергетика, телекомунікації, транспорт і супутні послуги мають вирішальне значення для підтримки конкуренто-

спроможності, яка також визначає сталість рівня життя, зайнятості, рівень заробітної плати та фінансування державних послуг. Таким чином, як свідчить проведений аналіз [1] – [7], розвиток інфраструктури сприяє забезпеченню економічного розвитку та зростання у довгостроковій перспективі; підвищенню конкурентоспроможності, продуктивності, максимізації конкурентних переваг; підвищенню рівня соціальної та територіальної згуртованості, інтеграції та інклюзивності; зменшенню рівня соціальної напруженості; підвищенню рівня та якості життя, розвитку інтернаціоналізації (через нарощення зовнішньоторговельних потоків, зменшенню транспортних та інших трансакційних витрат) та поглибленню МРП; нарощенню обсягів інвестиційних ресурсів, розвитку людського капіталу, розвитку наукового, інноваційного капіталу; підвищенню економічної й підприємницької активності населення (розвиток підприємництва); розвитку духовно-морального потенціалу суспільства (за рахунок розвитку соціально-культурної інфраструктури, яка поділяється на освітньо-економічну (освіта, культура та мистецтво) й оздоровчо-економічну (охорона здоров'я, фізична культура і спорт, рекреаційне господарство); формуванню прогресивних тенденцій у демографічних процесах; відтворенню робочої сили, яка буде відповідати якісним потребам і рівню; розвитку виробництва, ефективному використанню трудових ресурсів, забезпеченню оптимальних житлово-комунальних і побутових умов життя населення, поліпшенню і збереженню фізичного здоров'я населення, раціональному використанню людиною вільного часу тощо.

Стала (стійка) інфраструктурна система – це система, яка не тільки забезпечує загальні умови і нормальне функціонування економічної, соціальної, екологічної та інших сфер життєдіяльності суспільства, його відтворення і розвиток, але й створює умови для підтримки його економічної, соціальної та екологічної стійкості, сталої конкурентоспроможності.

Стала конкурентоспроможність інфраструктурних систем є складовою та умовою сталої конкурентоспроможності країн, під якою розуміється набір інституцій, політик та факторів, які роблять націю продуктивною у довгостроковій перспективі, забезпечуючи при цьому її соціальну та екологічну стійкість.

Стала конкурентоспроможність інфраструктурних систем – причина, наслідок та критерій реальної та потенційної порівняльної здатності інфраструктурних систем забезпечувати та перманентно підтримувати у середньо- і довгостроковій перспективі соціально-економічне зростання та розвиток країн в глобалізованому світі конкуруючих економік, забезпечуючи при цьому їх соціальну та екологічну стійкість.

Отже, можна визначити, що факторами та умовами забезпечення та утримання сталої конкурентоспроможності інфраструктурних систем є: сталість та екологічність інфраструктурних систем; якість елементів інфраструктурних систем; ціна споживання послуг інфраструктури; надійність та безпечність інфраструктурних систем; стабільність та міцність конфігурації інфраструктурних систем; дифузія та комплементарність елементів інфраструктурних систем; фінансова, інформаційна та інша підтримка розвитку інфраструктурних систем; інституційне середовище розвитку інфраструктурних систем тощо.

Висновки і перспективи подальших розробок. Проведене дослідження дозволяє зробити наступні висновки:

1. Наразі існує нагальна потреба введення у науковий обіг поняття «стала конкурентоспроможність інфраструктурних систем», під яким доцільно розуміти причину, наслідок та критерій реальної та потенційної порівняльної здатності інфраструктурних систем забезпечувати та перманентно підтримувати у середньо- і довгостроковій перспективі соціально-економічне зростання та розвиток країн в глобалізованому світі конкуруючих економік, забезпечуючи при цьому їх соціальну та екологічну стійкість.

2. Стала конкурентоспроможність інфраструктурних систем визначається сталістю та екологічністю інфраструктурних систем, якістю елементів інфраструктурних систем, ціною споживання послуг інфраструктури, надійністю та безпечністю інфраструктурних систем, стабільністю та міцністю конфігурації інфраструктурних систем, продуктивністю

та ефективністю інфраструктурних систем, рівнем дифузії та комплементарністю елементів інфраструктурних систем, рівнем фінансової, інформаційної та іншої підтримки розвитку інфраструктурних систем, сприятливістю інституційного середовища розвитку інфраструктурних систем та ін.

Результати дослідження будуть використані у подальших роботах автора, присвячених вивченню феномену сталої конкурентоспроможності інфраструктурних систем, їх ефективному функціонуванню та розвитку. Використання результатів проведеного дослідження під час розробки стратегії забезпечення конкурентоспроможності, соціально-економічного зростання та розвитку України дозволить підвищити ефективність державних зусиль у зазначених вище напрямках, забезпечити їх інклюзивність та узгодженість.

Список літератури / References

1. Ustainable infrastructure and finance. How to Contribute to a Sustainable Future, 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://unepinquiry.org/wp-content/uploads/2016/06/Sustainable_Infrastructure_and_Finance.pdf.

Ustainable infrastructure and finance. How to Contribute to a Sustainable Future (2016). Available at: http://unepinquiry.org/wp-content/uploads/2016/06/Sustainable_Infrastructure_and_Finance.pdf.

2. Bridging global infrastructure GAPS [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mckinsey.com/~media/mckinsey/Industries/Capital%20Projects%20and%20Infrastructure/Our%20Insights/Bridging%20global%20infrastructure%20gaps/Bridging-Global-Infrastructure-Gaps-Full-report-June-2016.ashx/>.

Bridging global infrastructure GAPS (2016). Available at: <http://www.mckinsey.com/~media/mckinsey/Industries/Capital%20Projects%20and%20Infrastructure/Our%20Insights/Bridging%20global%20infrastructure%20gaps/Bridging-Global-Infrastructure-Gaps-Full-report-June-2016.ashx/>.

3. Хаджинов І. В. Методологічні особливості вивчення поняття "інфраструктура" та її функцій / І. В. Хаджинов // Економічний вісник Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут". – 2013. – № 10. – С. 38 – 41.

Hadzhynov, I. Metodolohichni osoblyvosti vyvchennia poniattia "infrastruktura" ta yii funktsii [Methodological study features the concept of "infrastructure" and its functions] / I.Hadzhynov // *Ekonomichnyi visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu Ukrainy "Kyivskiy politekhnichnyi instytut"*. – 2013. – № 10. – S. 38 – 41.

4. Тетиор А. Н. Экологическая («устойчивая») инфраструктура как основа устойчивого развития // Евразийский союз ученых (ЕСУ). – 2015. – № 12 (21). Технические науки. – С. 108 – 113.

Tetior, A. N. Ekologicheskaya («ustoychivaya») infrastruktura kak osnova ustoychivogo razvitiya [Environmental ("sustainable") infrastructure as the foundation of sustainable development] / A. N. Tetior // *Evraziyskiy soyuz uchenyh (ESU)*. – 2015. – № 12 (21). Tehnicheskie nauki. – S. 108–113.

5. Global Infrastructure Facility [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.worldbank.org/en/programs/global-Infrastructure-facility>.

Global Infrastructure Facility (2016). Available at: <http://www.worldbank.org/en/programs/global-Infrastructure-facility>.

6. Infrastructure to 2030 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.oecd.org/futures/infrastructureto2030/40953164.pdf>.

Infrastructure to 2030 (2007). Available at: <https://www.oecd.org/futures/infrastructureto2030/40953164.pdf>.

7. Competitive Advantage of Sustainable Infrastructure [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://3gf.dk/en/events/3gf-2014/ideas-lab/creating-a-competitive-advantage-for-resilient-infrastructure-in-the-financial-market/>.

Competitive Advantage of Sustainable Infrastructure (2014). Available at: <http://3gf.dk/en/events/3gf-2014/ideas-lab/creating-a-competitive-advantage-for-resilient-infrastructure-in-the-financial-market/>.

Дата надходження авторського оригіналу в редакцію: 19. 12. 2016 р.

Цель. Цель статьи состоит в обосновании необходимости введения в научный оборот, определении сущности и основных детерминантов устойчивой конкурентоспособности инфраструктурных систем.

Методы. В процессе исследования использованы следующие методы и приемы познания: теоретическое обобщение и сравнение, анализ и синтез, индукция и дедукция, группировка и классификация, моделирование.

Результаты. Обосновано значение и роль развития инфраструктуры в условиях глобализации. Определена сущность понятия «устойчивая конкурентоспособность инфраструктурных систем», обоснована его связь с понятием «устойчивая конкурентоспособность страны», определены основные факторы и условия обеспечения устойчивой конкурентоспособности инфраструктурных систем. Использование результатов проведенного исследования при разработке стратегии обеспечения конкурентоспособности, социально-экономического роста и развития Украины позволит повысить эффективность государственных усилий в указанных выше направлениях, обеспечить их инклюзивность и согласованность.

Ключевые слова: конкурентоспособность, устойчивая конкурентоспособность, инфраструктура, инфраструктурная система, устойчивая конкурентоспособность инфраструктурных систем.

Objective. The objective of the article is to substantiate the necessity of introducing into the scientific circulation, determining the nature and key determinants of sustainable competitiveness of infrastructure systems.

Methods. Following methods and techniques of knowledge were used during the study: theoretical generalization and comparison, analysis and synthesis, induction and deduction, grouping, and classification modeling.

Results The importance and role of infrastructure development in the context of globalization was substantiated. The essence of the term “sustainable competitiveness of infrastructure systems” was determined, it was proved the connectedness between terms “sustainable competitiveness of country” and “sustainable competitiveness of infrastructure systems”, basic factors and conditions of the providing sustainable competitiveness of infrastructure systems were determined. Using of the results of the study during the creation of competitiveness, socio-economic growth and development strategy of Ukraine will increase the efficiency of government efforts in the above areas, ensure its consistency and inclusion.

Keywords: competitiveness, sustainable competitiveness, infrastructure, infrastructure system, sustainable competitiveness of infrastructure systems.

ЕКОНОМІКА ТОРГІВЛІ ТА ПОСЛУГ

УДК 340:338.40 (045)
Горіна Г. О.,
кандидат економічних наук, доцент

Донецький національний університет
економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського,
Кривий Ріг, Україна,
e-mail: gorina_anna@mail.ru

ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНІ ВЕКТОРИ ІНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФОРМУВАННЯ РИНКУ ТУРИСТИЧНИХ ПОСЛУГ

Horina H. O.,
Candidate of Economic Sciences,
Associate Professor

Donetsk National University
of Economics and Trade named after
Mykhailo Tugan-Baranovsky,
Kryvyi Rih, Ukraine,
gorina_anna@mail.ru

STATE VECTORS OF INSTITUTIONAL AND LEGAL SUPPORT OF TOURISM MARKET FORMATION

***Мета.** Дослідження інституційно-правового підґрунтя загальнодержавного регулювання та сприяння розвитку туризму України.*

***Методи.** Дослідження базується на комплексному аналізі інституційно-правових засад загальнодержавного забезпечення розвитку туризму. Використано діалектичний метод наукового пізнання, а також комплекс загальнонаукових методів гносеології: теоретичного узагальнення, графічного та історичного, групування.*

***Результати.** Запропоновано два блоки державного регулювання та управління розвитком ринку туристичних послуг, а саме: інституційно-правовий та соціально-економічний. Інституційно-правовий блок запропоновано реалізовувати шляхом розбудова нормативно-правової бази у сфері туристської підприємницької діяльності, чіткої регламентації повноважень органів державної влади з питань регулювання та управління розвитком ринку туристичних послуг, вдосконалення оргструктури органів влади для забезпечення державної підтримки туризму, гармонізації національного законодавства у сфері туризму з міжнародним. Соціально-економічний блок запропоновано втілювати шляхом активізації фінансово-кредитної та інвестиційної підтримки розвитку туризму, запровадження градації системи пільг, пільгових канікул, залучення туристичних підприємств до виконання державних замовлень з поставки послуг, сприяння залученню іноземних інвестицій. Окреслено, що основними шляхами реалізація державної політики в галузі туризму є ліцензування, стандартизація, сертифікація туристичних послуг та контроль за дотриманням законодавства. Досліджено, що визначені вектори реалізуються завдяки мережі державних органів, які у рамках своїх повноважень забезпечують здійснення державної політики у галузі туризму у визначеному напрямку.*

***Ключові слова:** туризм, туристичний бізнес, туристичний ринок, управління, розвиток, ліцензування, стандартизація, сертифікація, контроль.*

Постановка проблеми. Досягнення узгодженості і задоволеності інтересів держави та суб'єктів туристичного ринку за рахунок впровадження оптимальної моделі державного регулювання та сприяння розвитку підприємницьких процесів у туристичній галузі

можливо за рахунок розбудови відповідної нормативно-правової бази, забезпечення гармонізації українського законодавства у сфері туризму з законодавством ЄС, впровадження сателітних рахунків індустрії туризму, забезпечення законодавчої гарантії та дієвих механізмів довготривалості державної політики сприяння та підтримки розвитку туристичних підприємств, вдосконалення інституційно-організаційної мережі центральних та місцевих органів забезпечення розвитку та підтримки підприємств індустрії туризму за рахунок чіткого розмежування повноважень та сфер впливу зазначених органів.

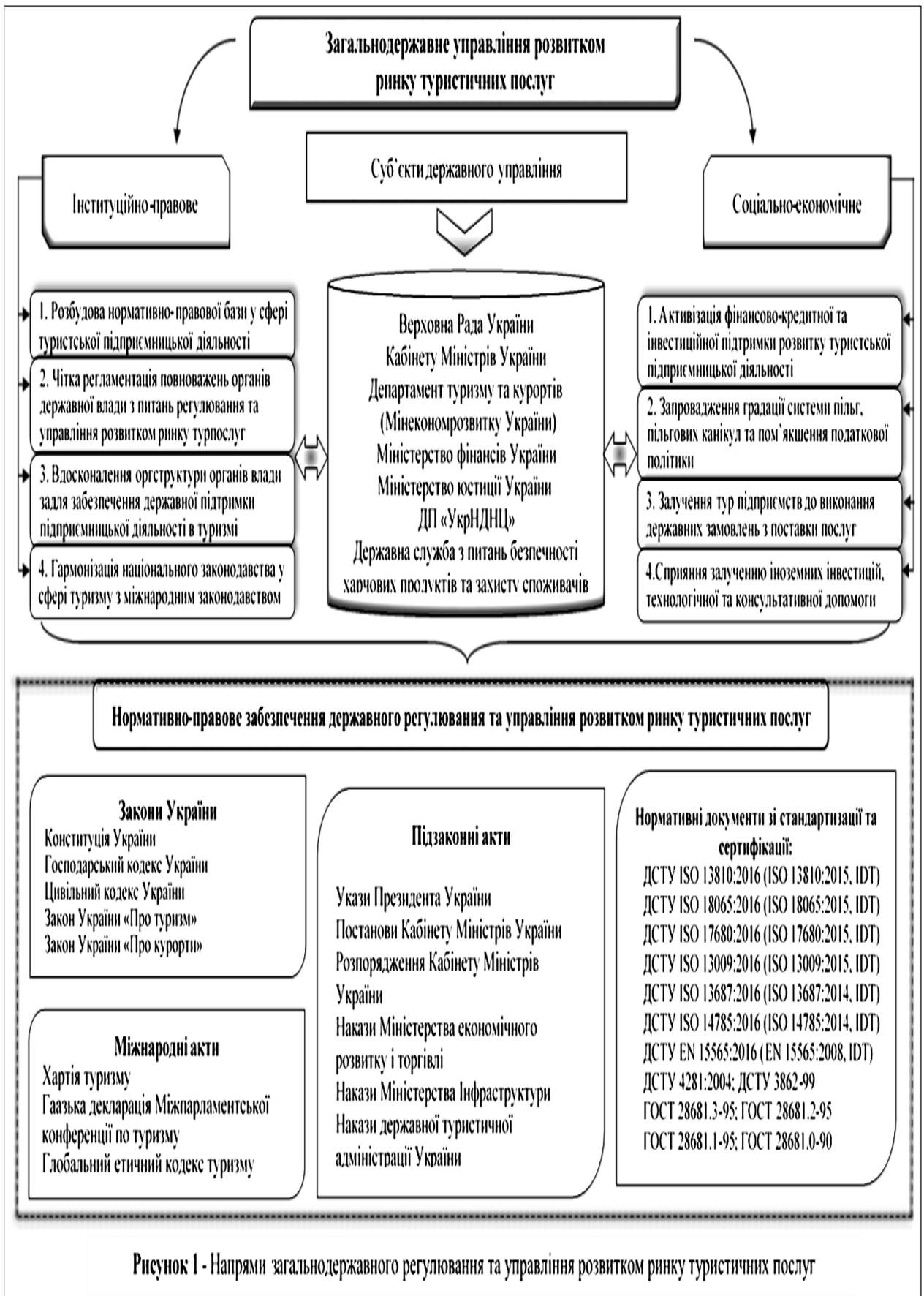
Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням державного регулювання розвитку туризму, напрямам його розвитку та шляхам вдосконалення присвячена значна увага серед вітчизняних та зарубіжних дослідників. Так, В. І. Бирковичем [1, с. 157] «...розширено перелік важелів державного регулювання прямого впливу введенням економічного механізму забезпечення охорони природного середовища рекреаційних територій регіону, а також непрямого впливу через інформаційне забезпечення сфери надання туристичних послуг», Н. В. Василюхою [2] запропоновано механізм державного регулювання розвитку ринку туристичних послуг, М. Мальською [3] досліджено напрями вдосконалення державного регулювання розвитку туризму в Україні з урахуванням міжнародного досвіду, О. А. Мельниченко [4] конкретизовано механізми та засоби державного регулювання туризму, І. В. Саух [5] на основі контент-аналізу змісту визначень категорії «державне регулювання» здійснено поглиблення теоретичних та методичних підходів до розвитку тезаурусу туристичної індустрії в аспекті її державного регулювання, С. В. Хлопак [6] обґрунтовано методичні підходи до формування функціонального апарату механізму державного регулювання туризму. Разом з тим, відсутні комплексні ґрунтовні дослідження взаємопов'язаних векторів державного регулювання та управління розвитком туризму, а саме: ліцензування, стандартизації та сертифікація туристичних послуг, організації і здійснення державного контролю за дотриманням законодавства, їх інституційно-правового підґрунтя.

Мета статті. Дослідження інституційно-правового підґрунтя загальнодержавних векторів регулювання та сприяння розвитку туризму України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основними цілями державного регулювання в галузі туризму є: забезпечення закріплених Конституцією України прав громадян на відпочинок, свободу пересування, відновлення і зміцнення здоров'я, на безпечне для життя і здоров'я довкілля; безпека туризму, захист прав та законних інтересів туристів, інших суб'єктів туристичної діяльності та їх об'єднань; збереження цілісності туристичних ресурсів України, їх раціональне використання, охорона культурної спадщини та довкілля; створення сприятливих умов для розвитку індустрії туризму, підтримка пріоритетних напрямів туристичної діяльності [7].

Так, основними пріоритетними напрямами державної політики в галузі туризму є: удосконалення правових засад регулювання відносин у галузі туризму, забезпечення становлення туризму як високорентабельної галузі економіки України, заохочення інвестицій у розвиток індустрії туризму, створення нових робочих місць; розвиток в'їзного та внутрішнього туризму, сільського, екологічного туризму; розширення міжнародного співробітництва, утвердження України на світовому туристичному ринку; створення сприятливих для розвитку туризму умов шляхом спрощення та гармонізації регулювання, забезпечення доступності туризму та екскурсійних відвідувань [7].

Забезпечення досягнення визначених цілей та реалізація пріоритетних напрямків державної політики в галузі туризму можлива за рахунок здійснення розбудови узгодженої державної політики у двох ракурсах: інституційно-правовому та соціально-економічному (рис. 1).

Примітка. Розроблено автором.

Досягнення визначених цілей та окреслених пріоритетних напрямків можливо за рахунок системної взаємодії та чіткої регламентації повноважень органів державної влади

з питань регулювання та управління розвитком туризму.

Згідно Закону України «Про туризм» основними шляхами реалізація державної політики в галузі туризму, державного регулювання та управління розвитком туристичного бізнесу є ліцензування, стандартизація та сертифікація туристичних послуг, організація і здійснення державного контролю за дотриманням законодавства. Визначені вектори реалізуються завдяки мережі державних органів, які у рамках своїх повноважень забезпечують здійснення державної політики у галузі туризму у визначеному напрямку (рис. 2).

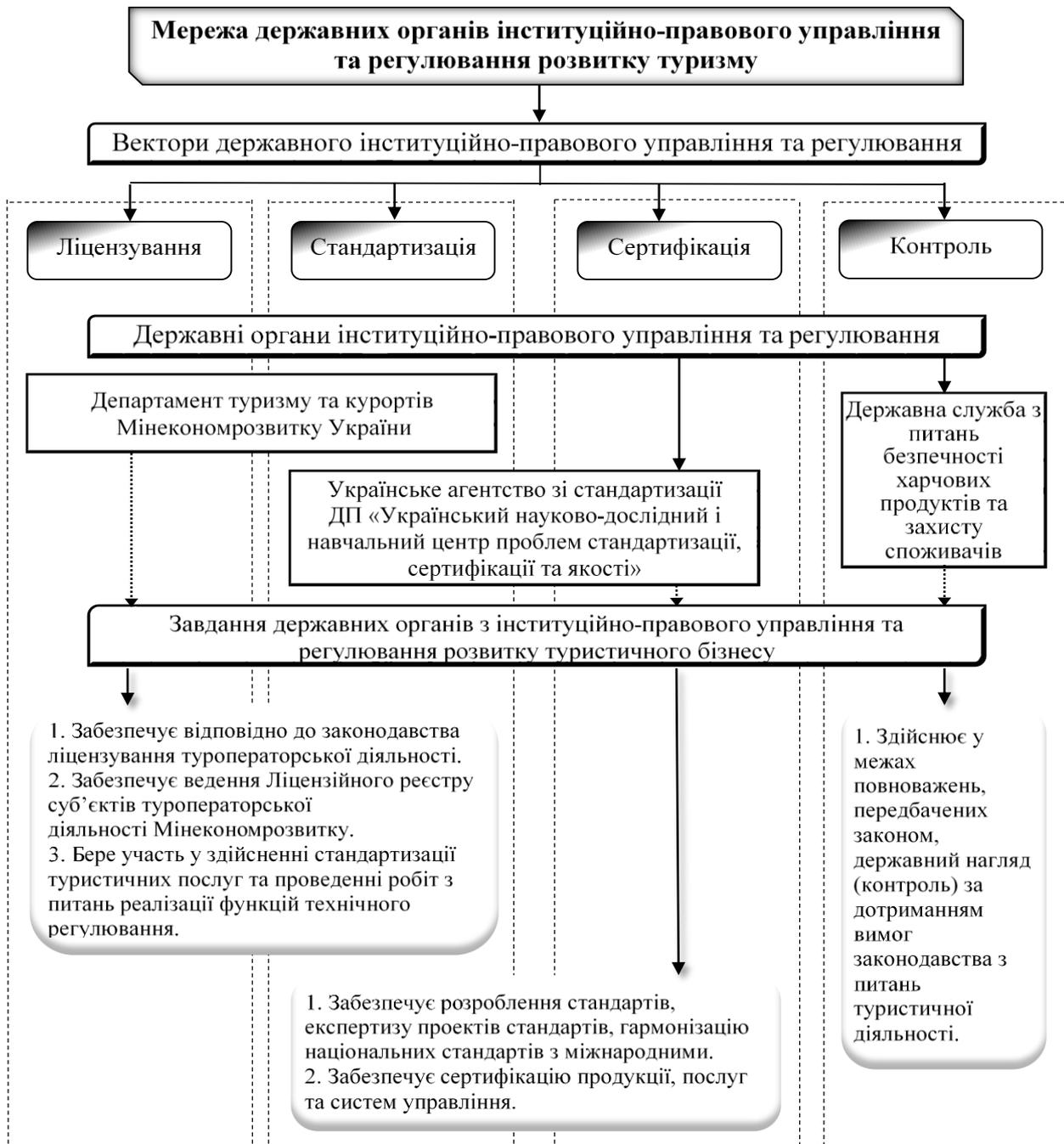

Рисунок 2 – Мережа державних органів інституційно-правового управління та регулювання розвитку туризму.

Примітка. Розроблено автором на основі [8, 10].

Отже, інституційне забезпечення ліцензування діяльності туристичних операторів, здійсненні стандартизації туристичних послуг та проведенні робіт з питань реалізації функцій технічного регулювання покладено на Департамент туризму та курортів, який є самостійним структурним підрозділом апарату Міністерства економічного розвитку і торгівлі України. Головною метою діяльності Департаменту є «...забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері туризму та курортів (крім здійснення нагляду (контролю) у сфері туризму та курортів)» [8].

Забезпечення розроблення стандартів, експертизу проектів стандартів, гармонізацію національних стандартів з міжнародними, сертифікацію продукції, послуг та систем управління, зокрема в туризмі, здійснює ДП «Український науково-дослідний і навчальний центр проблем стандартизації, сертифікації та якості».

Здійснення у межах повноважень, передбачених законом, державного нагляду (контролю) за дотриманням вимог законодавства з питань туристичної діяльності покладено на Державну службу з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів.

Висновки. Забезпечення стійкого розвитку туризму можливо за рахунок впровадження узгодженої систематичної державної політики, здійснення розбудови якої пропонується реалізовувати у двох ракурсах: інституційно-правовому та соціально-економічному. Водночас основним підґрунтям такої політики є чітка регламентація повноважень органів державної влади. В Україні мережу державних органів інституційно-правового управління та регулювання розвитку туризму, яка забезпечує ліцензування, стандартизацію, сертифікацію та контроль за виконанням законодавства, утворюють Департамент туризму та курортів Мінекономрозвитку України, Українське агентство зі стандартизації ДП «Український науково-дослідний і навчальний центр проблем стандартизації, сертифікації та якості» та Державна служба з питань безпечності харчових продуктів і захисту споживачів.

Список літератури / References

1. Биркович В. І. Удосконалення державного регулювання розвитку туризму на регіональному рівні / В. І. Биркович // Стратегічні пріоритети. – 2007. – №. 4(5). – С. 157–163.

Byrkovych, V. I. (2007). Improvement of stateregulation of tourism development at the regional level. *Stratehichni priorytety*. [Strategic priorities], no. 4(5), pp. 157 – 163.

2. Василюха Н. В. Особливості державного регулювання розвитку ринку туристичних послуг / Н. В. Василюха // Науковий вісник НЛТУ України. – 2013. – Вип. 23.7. – С. 188 – 193.

Vasylykha, N. V. (2013). Characteristics of stateregulation of market of tourist services. *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy*. [Scientific Bulletin of Ukrainian National Forestry University], no. 23.7, pp. 188 – 193.

3. Мальська М. Удосконалення державного регулювання розвитку туризму в Україні з урахуванням міжнародного досвіду / М. Мальська // Вісник Львівського університету. Серія: Міжнародні відносини. – 2012. – Вип. 29(2). – С. 143 – 151.

Malska, M. (2012). Improvement of the state regulation of tourism industry in Ukraine taking into consideration international experience. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii: Mizhнародni vidnosyny*. [Visnyk of the Lviv University. Series International Relations], vol. 29, part 2, pp. 143 – 151.

4. Мельниченко О. А. Теоретико-методологічні основи державного регулювання туризму / О. А. Мельниченко. // Державне будівництво. – 2010. – № 2. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2010_2_16.

Melnychenko, O. A. Theoretical and methodological foundations of state regulation of tourism. Statebuilding, 2010, no. 2. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2010_2_16 (Accessed 25 October 2016).

5. Саух І. В. Державне регулювання розвитку туризму: сутність поняття та проблеми визначення / І. В. Саух // Актуальні проблеми економіки. – 2014. – № 4. – С. 59 – 66.

Saukh, I. V. (2014). State regulation of tourism development: the essence of the concept and the problem of definition. *Aktualni problemy ekonomiky*. [Actual problems of economics], no. 4, pp. 59 – 66.

6. Хлопяк С. В. Державне регулювання туризму в Україні: автореф. дис. На здобуття наук. ступеня канд. ек. наук: спец. 08.00.03 "Економіка та управління національним господарством" / Хлопяк Сергій Васильович – Київ, 2015. – 27 с.

Khlopiak, S. (2015). *Derzhavne rehuliuivannya turyzmu v Ukraini*. Author's thesis. [Stateregulation of tourism in Ukraine: avtoref. dis. kand. econ. nauk], Kiev, 27 p.

7. Закон України «Про Туризм» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/324/95-вр>

Zakon Ukrainy «Pro Turyzm», available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/324/95-вр> (Accessed 25 October 2016).

8. Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 22 липня 2016 р. № 1202 «Про затвердження Положення про департамент туризму та курортів» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=f986105f-102a-47f7-b5f0-fefebb9c20a3&tag=PolozhenniaProUpravlinnia>

Ministry of economic development and trade of Ukraine (2016) “Order of Ministry of economic development and trade of Ukraine “On approval of the Department of Tourism and Resorts”, available at: <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=f986105f-102a-47f7-b5f0-fefebb9c20a3&tag=PolozhenniaProUpravlinnia> (Accessed 25 October 2016).

9. Українське агентство зі стандартизації ДП «Український науково-дослідний і навчальний центр проблем стандартизації, сертифікації та якості» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uas.org.ua>.

Ukrainske ahentstvo zi standartyzatsii DP «Ukrainskyi naukovo-doslidnyi i navchalnyi tsentr problem standartyzatsii, sertyfikatsii ta yakosti» [Ukrainian Scientific-Research and Training Center of Standardization, Certification and Quality Problems], Available at: <http://www.uas.org.ua> (Accessed 25 October 2016).

10. Постанова Кабінету Міністрів України від 2 вересня 2015 р. № 667 «Про затвердження Положення про Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/667-2015-п>.

Cabinet of Ministers of Ukraine (2015), “Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine“ On approval of the State Service of Ukraine on issues of food safety and consumer protection”, available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/667-2015-п>.

Дата надходження авторського оригіналу в редакцію: 19. 12. 2016 р.

Цель. *Исследование институционально-правовой основы государственного регулирования и содействия развитию туризма Украины.*

Методика. *Исследование базируется на комплексном анализе институционально-правовых основ государственного обеспечения развития туризма. Используются диалектический метод научного познания, а также комплекс общенаучных методов гносеологии: теоретического обобщения, графического и исторического, группировки, методов статистического и математического анализа.*

Результаты. *Предложены два блока государственного регулирования и управления развитием рынка туристических услуг, а именно: институционально-правовой и социально-экономический. Институционально-правовой блок предложено реализовывать*

путем развития нормативно-правовой базы в сфере туристской предпринимательской деятельности, четкой регламентации полномочий органов государственной власти по вопросам регулирования и управления развития рынка туристических услуг, совершенствования организационной структуры органов власти для обеспечения государственной поддержки туризма, гармонизации национального законодательства в сфере туризма с международным. Социально-экономический блок предложено воплощать путем активизации финансово-кредитной и инвестиционной поддержки развития туризма, внедрения градации системы льгот, льготных каникул, привлечения туристических предприятий к выполнению государственных заказов по поставке услуг, содействия привлечению иностранных инвестиций. Определено, что основными путями реализация государственной политики в области туризма является лицензирование, сертификация туристических услуг и контроль над соблюдением законодательства. Исследовано, что данные векторы реализуются сетью государственных органов, которые в рамках своих полномочий обеспечивают осуществление государственной политики в области туризма в определенном направлении.

Ключевые слова: туризм, туристический бизнес, туристический рынок, управление, развитие, лицензирование, стандартизация, сертификация, контроль.

Objective. *The purpose of the article is to investigate the legal and institutional foundations of national regulation and the promotion of Ukrainian tourism.*

Methods. *The research is based on a complex analysis of the institutional and legal framework of the state ensuring tourism development. The dialectical method of scientific cognition is used. The research is also based on the scientific methods of epistemology: theoretical generalization, analysis and synthesis, induction and deduction, forecasting, graphing techniques, statistical and mathematical analysis.*

Results. *Two blocks of tourist services market state regulation and management are proposed. Institutional and legal block are suggested to implement by the development of the regulatory framework of tourism business, strict regulation government authority, improvement of government organizational structure to provide state support for tourism. Socio-economic bloc offered to implement by enhancing the financial and investment support of tourism development, involvement of tourism enterprises to carry out public contracts for the supply of services, promoting the attraction of foreign investments. It was determined that the main ways of realization of the state policy in the field of tourism is the licensing, certification and control of tourist services. These vectors are realized by network of state bodies, which provide realization of state policy in the field of tourism in a certain direction.*

Keywords: *tourism, tourism business, tourism market, management, development, licensing, standardization, certification, control.*

УДК ([316.472:331.522]):33.057.7):
(17.036.2+316.285+141.113)

Фоміна О. О.,
кандидат економічних наук,
доцент

Донецький національний університет
економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського,
Кривий Ріг, Україна,
email: elena_fomina_@ukr.net

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВИХ ВІДНОСИН РИНКОВОГО ТИПУ З ПОЗИЦІЙ ТЕОРІЙ УТИЛІТАРИЗМУ, КОНФЛІКТІВ ТА ПЛЮРАЛІЗМУ

Fomina O. O.,
Candidate of Economic Sciences,
Associate Professor

Donetsk National University
of Economics and Trade
named after Mykhailo Tugan-Baranovsky,
Kryvyi Rih, Ukraine,
email: elena_fomina_@ ukr.net

THEORETICAL BASE OF REGULATION OF SOCIAL-LABOUR RELATIONS MARKET TYPE FROM THE PERSPECTIVE OF THEORIES UTILITARIANISM, CONFLICT AND PLURALISM

***Мета.** Проаналізувати утилітарну теорію, теорію конфліктів та плюралістичну концепцію в аспекті регулювання соціально-трудоових відносин, виявити їх особливості і можливість застосування в умовах ринкової економіки України.*

***Методика.** Для дослідження концепцій утилітаризму, конфліктів та плюралізму використовувався аналіз і синтез, що дає можливість виокремити важливі тези теорії. Виклад концепцій базується на основі використання методу єдності історичного і логічного, що вказало на доцільність застосування основних положень концепцій в системі регулювання соціально-трудоових відносин України.*

***Результати.** Розглянуто теоретичні концепції соціально-трудоових відносин в системі еволюції поглядів на них з позицій утилітаризму, теорії конфліктів та плюралізму, що стало підґрунтям до формування власної концепції регулювання соціально-трудоових відносин із застосуванням принципу історизму. На основі аналізу зазначених концепцій щодо регулювання соціально-трудоових відносин зроблено висновок про доцільність їх використання на мікрорівні соціально-економічних відносин в Україні.*

***Ключові слова:** соціально-трудоові відносини, утилітаризм, теорія конфліктів, теорія плюралізму, відповідальність суб'єктів.*

Постановка проблеми і її зв'язок із найважливішими науковими та практичними завданнями. Під соціально-трудоовими відносинами у широкому розумінні є відносини, що виникають між суб'єктами економічної діяльності у сфері праці. Ці відносини притаманні будь-якій економічній системі на будь-якому рівні розвитку, оскільки економічно активне населення, об'єднуючись за допомогою певних організаційних форм для спільної діяльності та взаємного обміну результатами своєї праці, виробляє блага та надає послуги. Ці відносини є основою всієї системи соціально-економічного розвитку, оскільки від їх характеру та змісту безпосередньо залежить продуктивність праці, якість трудового життя, соціальна згода в суспільстві. Соціально-трудоові відносини визначають спосіб життя людей, всю структуру пов'язаних з ним процесів і відносин. За рівнем розвитку соціально-трудоових відносин можна судити про рівень демократизації суспільства та соціальної орієнтованості діючої економічної системи, досконалість суспільних відносин у цілому.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Проблемам формування, регулювання та розвитку соціально-трудових відносин присвячено багато наукових праць як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Серед вітчизняних науковців слід виділити Колота А. М. [1], що досліджує в рамках соціально-трудових відносин проблеми соціального партнерства, соціальної згуртованості, соціальної відповідальності суб'єктів економіки, держави та громадянського суспільства; Грішнову О. А., яка розробляє проблеми інтелектуалізації і соціалізації трудових відносин, людського розвитку в Україні, соціальної відповідальності. Серед науковців ближнього зарубіжжя, що висвітлюють проблеми розвитку і формування соціально-трудових відносин, можна виділити Лайкама К. Е., що розглядає методологічні аспекти дослідження та індикації соціально-економічного розвитку, ринку праці та соціально-трудових відносин; Колосову Р.П., праці якої висвітлюють проблеми людського розвитку, гідної праці, як найвищої цінності людського життя тощо. Праці зазначених науковців прийнято до уваги, але, слід зазначити, що концептуальні основи регулювання соціально-трудових відносин в системі еволюції поглядів у наукових працях комплексно не розглядаються.

Українське суспільство впродовж багатьох років трансформує свою економічну систему, але ці зміни не завжди вдалі, наслідком чого є деградація, в тому числі і соціально-трудових відносин. Тривалий економічний розвиток в нашій країні не був орієнтованим на суспільний прогрес і не пронизаний міжсуб'єктною відповідальністю [2] за економічну діяльність, що ними проваджувана. Зазначене спонукає нас до дослідження економічних теорій регулювання соціально-трудових відносин в ретроспективі.

Як відносини ринкового типу соціально-трудові відносини пройшли тривалий шлях становлення і розвитку. В системі еволюції поглядів на соціально-трудові відносини доцільно виокремити основні теорії, які дозволяють обґрунтувати теоретичні підходи до регулювання соціально-трудових відносин. Сучасна економічна теорія виділяє утилітарну теорію, теорію конфліктів, марксистську, постіндустріальну та плюралістичну теорії, теорію систем трудових відносин, теорію соціальної дії, унітарну і неоунітарну теорії регулювання соціально-трудових відносин, інституціональну теорію соціальних відносин. Зазначені концепції базуються на різному розумінні сутності соціально-економічної реальності, мають різну мету наукового пізнання і захищають різні морально-етичні цінності, по-різному розуміють сутність соціально-трудових відносин, що є позитивним для формування власної моделі регулювання соціально-трудових відносин за умов ринкової економіки. Дослідження цих концепцій, без сумніву, цікаве, широке і містке, але в рамках даної статті підлягають визначенню і доцільності використання за умов ринкової економіки України утилітарна теорія, теорія конфліктів та плюралістична теорія.

Мета. Проаналізувати утилітарну теорію, теорію конфліктів та плюралістичну концепцію щодо регулювання соціально-трудових відносин, виявити їх особливості і можливість застосування в умовах ринкової економіки України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Першою теорією, що стосується регулювання соціально-трудових відносин є утилітаризм, який виходить із ідеалістичних уявлень про світ, про його безконфліктну природу і ґрунтується на моралі співробітництва суб'єктів соціально-економічних відносин. Критерієм оцінки моральності вчинку для представників утилітарної теорії є рівень його корисності. Цей напрям започаткував англійський філософ XIX століття І. Бентам. Він вважав основним моральним принципом соціально-економічної діяльності є забезпечення найбільшого щастя найбільшій кількості людей за допомогою задоволення їх приватних інтересів. Людина, в рамках утилітарної теорії – істота, яка прагне максимізувати кількість одержуваних насолод і мінімізувати кількість своїх страждань, тому метою будь-якого економічного суб'єкта є прагнення до максимізації власних прибутків і мінімізація витрат. Свобода індивіда полягає у здійсненні свого морального вибору шляхом підрахунку користі і втрат, які є наслідком різних вчинків. «Але утилітаризм не є ідеалом справжньої свободи, оскільки в ньому відсутня ідея творчості, формування нових сенсів і значень, і як наслідок, – відсутня цінність осо-

бистості» [3, с. 91]. Дж. С. Мілль уточнює, що особиста свобода кожного окремого індивіда відбувається лише тоді, коли в суспільстві реалізується принцип солідарності та узгодженості інтересів всіх його членів [4]. При цьому соціально-економічна реальність розвивається за своїми власними законами, які залежать від кожного окремого індивіда, його інтересів і цінностей. Така реальність усвідомлена і люди повинні прагнути до її пізнання, до пізнання того, як функціонує світ, щоб контролювати процеси, які відбуваються в суспільстві.

Альтернативна точка зору на соціально-трудові відносини ґрунтується на теорії конфліктів, що базується на ідеях захисту власних інтересів кожної соціальної групи за допомогою міжгрупових переговорів і компромісів. Така ідея є основною характеристикою сучасного суспільства, і проявляється в розвитку соціально-трудових відносин. Теорія конфліктів і плюралізм домінують в Західній Європі.

Теорія конфліктів має яскраво виражений прагматичний характер, вона констатує наявність конфліктів між людьми і стверджує мораль конфлікту. Концепція конфліктів орієнтована на дію, яка може вирішити існуючий конфлікт, змінити ситуацію на краще. Таким чином, згідно з теорією конфліктів, для покращення соціально-економічної реальності необхідно вивчати конфлікти й суперечності.

В основі теорії конфліктів в соціально-трудових відносинах лежать два взаємопов'язаних положення. Перше положення ґрунтується на уяві про те, що західні розвинені суспільства все ще є класовими, але, за своєю суттю, вони вже неокapіталістичні, постіндустріальні, тому політичний і трудовий конфлікти в них інституційно розмежовані. Соціально-трудові конфлікти носять менш насильницький характер, межі примусу до праці та експлуатації працівників більш розмиті, оскільки існують умови для їх соціально-економічного врегулювання. Друге положення ґрунтується на тому, що підприємство є мікрокосмосом суспільства. Для того, щоб працювати ефективно, підприємства прагнуть контролювати і управляти конкуруючими інтересами всередині своїх структур, для цього вони знаходять компроміси з окремими індивідами і соціальними групами, які мають різні соціальні цінності, та діяльність яких спрямована на реалізацію власних інтересів. Соціально-трудові стосунки між роботодавцями і профспілками є поєднанням конфлікту і владних відносин між соціальними групами в суспільстві. Стверджується, що трудовий конфлікт між управляючими та підлеглими є перманентною рисою трудових відносин, оскільки суперечність економічних суб'єктів залишається.

Плюралізм є теоретичною концепцією, яка тісно співвідноситься з неокapіталізмом, постіндустріалізмом і є центральною в теорії конфліктів стосовно регулювання соціально-трудових відносин. Один з головних захисників зазначеної теорії, Клегг Х. А. у своїй статті «Плюралізм трудових відносин» зазначає: «Плюралізм з'явився як критика політичної доктрини суверенітету ... Всередині будь-якої політичної системи існують групи з власними інтересами і цінностями, держава ... залежить від їх порозуміння і кооперації. Не існує остаточних рішень останньої влади: лише постійні компроміси» [5, с. 309]. Плюралістичне суспільство відносно стабільне, але не статичне. Воно змушене пристосовуватися до вимог різних груп, що не співпадають за інтересами, щоб у суспільстві могли здійснюватися конституційні соціально-економічні і політичні зміни. Цього можна досягти лише через переговори, угоди і компроміси між основними групами учасників соціально-трудового процесу.

Плюралістичні соціально-трудові відносини виходять з політичного плюралізму. Під суспільством розуміється сукупність соціальних груп, які прагнуть до компромісу своїх інтересів, і які утримують їх баланс за допомогою держави. Підприємство розглядається як організація, що утримує баланс інтересів за допомогою управління. Профспілки вважаються законними представниками інтересів працівників і службовців з правом контролю рішень адміністрації підприємства. Припускається, що існує подібність між процесами політичних поступок і компромісів з одного боку і колективним договором – з іншого. Найбільша стабільність і адаптивність досягається в соціально-трудових відносинах

через колективний договір, а не шляхом стримування профспілок і оголошення їх поза законом [5, с. 311]. Відповідно до плюралістичної теорії, головною межею соціально-трудових відносин є потенційний конфлікт між працівниками і роботодавцями всередині підприємства. Представники цього напрямку, на відміну від теоретиків унітарного напрямку, вважають, що профспілки мають представницьку функцію і функцію регулювання конфліктів. Колективний договір визнається інституціональним засобом регулювання та розв'язання конфліктів, сприяє пристосовуванню інтересів роботодавців і працівників. Таким чином, можна стверджувати, що трудовий конфлікт неминучий і містить у собі соціальні механізми колективного договору, примирення, арбітражу.

Висновки. Отже, позиції утилітаризму в соціально-трудовій сфері є вразливими, оскільки основою для виміру корисності є ментальні характеристики (такі як задоволення, щастя, насолода), а об'єктивність таких вимірювань підпадає під сумніви через вміння свідомості людей пристосовуватись до постійних втрат. Працівники, які живуть в умовах експлуатації, звикають до них, що сприяє роботодавцям максимізувати їх прибутки, не покращуючи умов праці, і не збільшуючи її оплати, тим самим не відбувається узгодженості інтересів суб'єктів соціально-трудових відносин. Відносини між суб'єктами відповідальності нівелюються, оскільки кожний націлений на задоволення лише власних потреб і суперечність загострюється.

Необхідно виокремити основні положення аналізу соціально-трудових відносин з позицій теорії конфлікту і плюралізму, які доцільно застосовувати при формуванні механізмів регулювання соціально-трудових відносин в умовах ринкової економіки. Відповідно до зазначених концепцій, соціально-трудові конфлікти потенційні і неминучі. Ще одне положення стосується того, що політичні і трудові конфлікти у відкритому сучасному капіталістичному світі є незалежними один від іншого, тому існує можливість регулювання та вирішення саме трудового конфлікту.

Наступна теза стосується того, що конфліктами можна управляти, оскільки в них покладено елементи механізму їх вирішення, вони мають обґрунтовану націленість на компроміс всіх учасників соціально-трудових відносин. У цих відносинах вагому роль відіграють профспілки, оскільки є представниками інтересів працівників, діяльність яких спрямована на досягнення компромісу у вирішенні спірних питань. Важливим в теорії конфлікту і плюралізму також є те, що на думку представників цього напрямку економічної думки, необхідно займатися створенням нових і розвитком вже наявних умов для успішного вирішення конфліктів.

Отже, до позитивів теорії плюралізму і конфліктів слід віднести можливість управляти і вирішувати конфлікти на основі компромісу позицій суб'єктів соціально-трудових відносин. У рамках цих відносин постає аспект соціальної та економічної відповідальності суб'єктів, що сприяє економічному розвитку, а саме: економічному зростанню на тривалу перспективу.

Проаналізовані економічні теорії щодо регулювання соціально-трудових відносин діють на мікроекономічному рівні, їх застосування в економіці України доцільне і обґрунтоване. Подальшого дослідження потребують концепції марксизму, постіндустріалізму, теорія систем трудових відносин, теорія соціальної дії, унітарна і неунітарна теорії регулювання соціально-трудових відносин, інституціональну теорію соціальних відносин.

Список літератури / References:

1. Колот А. М., Майбутнє світу праці та соціально-трудового розвитку очима відомих економістів / А.М. Колот. Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://ir.kneu.edu.ua:8080/bitstream/2010/18325/1/8-21.pdf>.

Kolot, A. M., *Maibutnie svitu pratsi ta sotsialno-trudovoho rozvytku ochyma vidomykh ekonomistiv* [Future of labor and social and labor development world from well-known economists points of view]. Available at: <http://ir.kneu.edu.ua:8080/bitstream/2010/18325/1/8-21.pdf>

2. Фоміна О. О. Механізм регулювання соціально-трудових відносин на засадах відповідальності // Вісник Донецького національного університету економіки і торгівлі ім. Михайла Туган-Барановського. Економічні науки. – 2013. – № 3. – С. 46 – 56.

Fomina, O. O. (2013), *Mekhanizm rehuliuivannia sotsialno-trudovykh vidnosyn na zasadakh vidpovidalnosti* [Mechanism of social-lebour relations on the principles of responsibility]. *Visnyk Donetskoho natsionalnoho universytetu ekonomiky i torhivli imeni Mykhaila Tugan-Baranovskoho. Ekonomichni nauky* [Bulletin of Donetsk National University of Economics and Trade Named after Mykhailo Tugan-Baranovsky]. No 3. P. 46-56.

3. Яркова Е. Н. Утилитаризм как стимул самоорганизации культуры и общества / Е. Н. Яркова // Общественные науки и современность – 2002. – №2. – С. 88 – 101.

Yarkova, Ye. N. (2002), *Utilitarizm kak stimul samoorganizatsii kultury i obshchestva* [Utilitarianism as incentive of culture and society self-organization]. *Obshchestvennyye nauki i sovremennost* [Civic education and modernity]. No2. P. 88-101.

4. Милль Дж. С. Основы политической экономии / Дж. С. Милль. – М. : Наука, 1980. Т. 3. – 447 с.

Mill, J. S. (1980), *Osnovy politicheskoy ekonomii* [Foundation of political economy]. *Nauka* [Science]. Moscow Vol. 3. 447 p.

5. Clegg, H. A. (1975), Pluralism in Industrial Relations. *British Journal of Industrial Relations*. Vol. XIII, No. 3. November. 1975. P. 309 – 316.

Clegg, H. A. (1975), Pluralism in Industrial Relations. *British Journal of Industrial Relations*. Vol. XIII, No. 3. November. 1975. P. 309 – 316.

Дата надходження авторського оригіналу в редакцію: 08.11.16 р.

Цель. Проанализировать утилитарную теорию, теорию конфликтов и плюралистическую концепцию в аспекте регулирования социально-трудовых отношений, выявить их особенности и возможность применения в условиях рыночной экономики Украины.

Методика. Для исследования концепций утилитаризма, конфликтов и плюрализма применяются анализ и синтез, что дает возможность выделить важные положения теорий. Изложение концепций базируется на основе использования метода единства исторического и логического, что указало на целесообразность применения основных положений концепций в системе регулирования социально-трудовых отношений Украины.

Результаты. Рассмотрены теоретические концепции социально-трудовых отношений в системе эволюции взглядов на них с позиций утилитаризма, теории конфликтов и плюрализма, что стало почвой для формирования собственной концепции регулирования социально-трудовых отношений с применением принципа историзма. На основе анализа указанных концепций по регулированию социально-трудовых отношений сделан вывод о целесообразности их использования на микроуровне социально-экономических отношений в Украине.

Ключевые слова: социально-трудовые отношения, утилитаризм, теория конфликтов, теория плюрализма, ответственность субъектов.

Objective. Analyze the utilitarian theory, the theory of conflict and pluralistic concept for the regulation social-labour relations; identify their characteristics and the possibility of their usage in terms of Ukrainian market economics.

Methods. To study the concepts of utilitarianism, conflicts and pluralism the methods of analysis and synthesis are used, that gives possibility to distinguish important theory thesis. The concept exposition is based on using the method of historical and logical unity that indicated on the suitability of the social-labour relations regulation basic concepts.

Results. The theoretical concept social and labor relations in the evolution system was considered, which became a basis to form their own concept of social and labor relations

regulation using the principle of historicism. The analysis of the seconcepts for the regulation of social and labor relations concluded appropriateness of their use in microsocio-economic relations in Ukraine was made.

Keywords: *social and labour relations, the utilitarianism, the conflict theory, the theory of pluralism, responsibility of subjects.*

УДК [005. 3106: 338. 487]: [005. 511 (083. 92): 338. 486. 2]

Скляр Н. М., кандидат економічних наук

Донецький національний університет
економіки і торгівлі
імені Михайла Туган - Барановського,
м. Кривий Ріг, Україна,
e-mail: test20@ukr.net

СУЧАСНІ МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ РИНКОВОГО СЕРЕДОВИЩА ПРИ БІЗНЕС-ПРОЕКТУВАННІ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Skliar N. M.,
Candidate of Economic Sciences

Donetsk National University
of Economics and Trade
named after Mykhailo Tugan-Baranovsky,
Kryvyi Rih, Ukraine
e-mail: test20@ukr.net

MODERN METHODS OF MARKETING ENVIRONMENT RESEARCH IN TOURISM ACTIVITIES BUSINESS DESIGN

Мета. Метою статті є визначення оптимальних сучасних методів дослідження різних сегментів міжнародного ринку туризму в умовах його регіональної трансформації та глобалізації при бізнес-проектванні.

Методи. Методика дослідження ринкового середовища туристичних послуг повинна відображати багатоаспектність діяльності в сфері туризму відповідно до специфіки кожної складової індустрії туризму, особливості внутрішньої та міжнародної торгівлі туристичними послугами, характерні риси туристичного споживання відповідно до масштабів дослідження. Реалізації зазначеної мети найбільш відповідає система суспільно-географічних методів дослідження, серед яких визначається системно-структурний аналіз, який дозволяє на підставі аналізу функціонування елементів системи - суб'єктів ринкової діяльності, структурувати ринок туристичних послуг, виявити міжкомпонентні, територіальні та організаційно-управлінські взаємозв'язки, їх характер, види, форми; метод порівняння рівня конкурентоспроможності туристичної сфери України та інших країн з використанням індексу конкурентоспроможності у сфері подорожей та туризму; метод виявлення конкурентних переваг туристичної сфери України на зовнішніх ринках; методи розрахунку регіональних індексів конкурентоспроможності у сфері подорожей та туризму; методи розрахунку інтегрального індексу конкурентоспроможності у сфері туризму транскордонного регіону.

Результати. В результаті проведеного дослідження теоретико-методичних підходів до аналізу ринкового середовища в міжнародному туризмі при бізнес-проектванні було визначено оптимальні методи дослідження сегментів міжнародного ринку в умовах трансформації і глобалізації, до яких відносяться: застосування критеріального підходу, розрахунок індексу виявленої порівняльної переваги французького Дослідницько-

го центру прогнозування і міжнародної інформації, який використовується сектором ринкового аналізу Міжнародного торгового центру ЮНКТАД / ВТО, визначення розширеного індексу конкурентоспроможності у сфері подорожей та туризму; проведення багатовимірною статистичного аналізу (БСА) і методу огортаючих даних (DEA).

Ключові слова: *бізнес-проекування, ринок туристичних послуг, методи дослідження ринкового середовища.*

Постановка проблеми. Одним з ключових етапів бізнес-проекування в міжнародній туристичній діяльності є дослідження та аналіз ринків збуту туристичних послуг. Для визначення раціональних виробничо – організаційних форм співробітництва в сфері туризму та оцінки здатності туристичного підприємства в процесі створення та реалізації туристичних послуг протистояти в статичному та динамічному вимірі конкуренції на внутрішньому та зовнішньому ринках, співпрацюючи в створенні спільних проєктів, а також ефективному використанні конкурентних переваг на ринках з метою найповнішого задоволення потреб споживачів туристичних послуг (продуктів), максимізації прибутку та посилення синергетичного ефекту, в економічній науці існує широкий вибір методів дослідження ринкового середовища. В умовах переходу до постіндустріального типу суспільства, що характеризується провідними позиціями туристичних послуг та інформаційних технологій у системі створення валового національного продукту, зовнішньої торгівлі окремих країн та відповідно міжнародної торгівлі в цілому, методологічні підходи дослідження ринкового середовища на різних рівнях (національному, міжнародному, регіональному, транскордонному, галузево-секторальному) при розробках і реалізації туристичних бізнес – проєктів потребують певної модернізації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Основні положення, що визначають загальні теоретико-методологічні основи міжнародної торгівлі послугами, базуються на концепціях провідних представників економічної думки: Р. Вернона, С. Ліндера, Б. Оліна, М. Портера, Д. Рікардо, П. Самуельсона, А. Сміта, О. Хекшера та інших. Дослідженню особливостей та закономірностей розвитку світового ринку послуг значну увагу приділяють провідні вітчизняні науковці: В. Козик, Ю. Макогон, В. Новицький, Є. Савельєв та інші. Питанням розвитку міжнародного туристичного обміну присвячені праці вітчизняних та зарубіжних економістів А. Азара, А. Александрової, М. Ананьєва, Ф. Ашера, А. Гайдук, В. Герасименка, Г. Горіної, В. Кифяка, К. Купера, Ю. Мігущенко, І. Манта, Р. Мілля, А. Моррісона, Т. Ткаченко, Дж.Уолла, О. Чернеги, В. Цибуха, О.Чудновського, І.Школи. Але недостатньо дослідженими залишаються питання оцінки сучасних процесів, що відбуваються на світовому ринку туристичних послуг у сучасних умовах регіональної трансформації, та методологічної бази дослідження механізму подальшого розвитку світового ринку туристичних послуг.

Мета статті. Метою дослідження є визначення оптимальних сучасних методів дослідження ринку туристичного середовища в умовах його регіональної трансформації та глобалізації при бізнес-проекуванні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ринок, на який намагається вийти будь-яке туристичне підприємство, складається з клієнтів. Тому при складанні бізнес-проєкту розвитку туристичного підприємства після визначення загальних параметрів фірми повинні бути встановлені конкретні об'єкти ринку. Це передбачає ідентифікацію всіх можливих споживачів та їх класифікацію на більш чи менш однорідні групи на підставі різниці в потребах, поведінці, освіті, статусі тощо (сегментація ринку). Кожний сегмент туристичного ринку має відповідати таким вимогам: відбивати особливі потреби споживачів; становити практичний інтерес для передбачуваного бізнесу; бути досяжним, тобто мають існувати реальні можливості контактів з кожною групою споживачів; бути однорідним за потребами, пріоритетами, звичками, купівельною спроможністю клієнтів.

Сегментацію туристичного ринку можна здійснювати за різними ознаками. Оскільки продукт туристичного бізнесу здебільшого розрахований на споживчий ринок (фізичних

осіб), то ознаки можуть бути такими: географічні (країна в цілому, її окремих регіон, область район, місто, селище тощо); демографічні (стать, вік, склад родини, національність); соціально-економічні (рівень доходів, вид занять, професія, належність до певного класу, соціальної групи тощо); культурні (рівень освіти, релігійні переконання, стиль життя); особисті (тип особистості, її захоплення, ставлення до засобів масової інформації, типу реклами тощо).

Для визначення цільового ринку туристичного підприємства при розробці бізнес-проекту необхідно дати порівняльну оцінку привабливості кожного з виділених сегментів ринку, вибрати серед них такі, які відкривають найкращі перспективи для туристичного підприємства, тобто знайти відповіді на запитання: який з цих сегментів має найголовніше значення для підприємства і чому? Оцінка сегментів ринку може здійснюватися за такими напрямками:

- відповідність цілей підприємства можливостям, які відкриваються в сегменті;
- сильні та слабкі сторони підприємства стосовно даного сегмента ринку (фінансові можливості підприємства;
- кваліфікація і ресурси у сфері маркетингу;
- виробничий досвід;
- конкурентні переваги продукту підприємства тощо;
- кошти, необхідні для розроблення продукту та його рекламування;
- створення мережі торгових представників тощо;
- сильні та слабкі сторони конкурентів та їх позиція на ринку;
- динаміка попиту (зростання, стабілізація, зменшення);
- можливості захоплення певної частки ринку.

Оцінка сегментів туристичного ринку дає змогу вибрати оптимальний сегмент, потенційно найприбутковіший, тобто знайти для туристичного підприємства цільову групу споживачів, на яку воно орієнтуватиметься.

Технологічні та організаційно-економічні особливості надання послуг туристичними підприємствами, орієнтація переважної більшості з них на географічно наближених споживачів, примушують приділяти основну увагу саме внутрішнім, мікроекономічним факторам. Так, глобальний характер туристичної діяльності, а також наявність міжрегіональної і міжгалузевої конкуренції, не дозволяють ігнорувати вплив чинників зовнішнього середовища. Добре відомі у практиці стратегічного менеджменту матричні методи конкурентного аналізу дають можливість поєднати внутрішню і зовнішню складові конкурентоспроможності. Серед цих методів першочергово слід згадати класичну модель портфельного аналізу – матрицю Мак-Кінсі (General Electric / McKinsey matrix). Хоча модель General Electric / McKinsey, як і будь-яка інша, не була вільна від недоліків, що обмежували сферу її застосування і вимагали внесення певних корегувань. У подальшому це викликало появу інших моделей портфельного аналізу, зокрема матриці «спрямованої політики» (DPM), моделей компаній Shell, Arthur D. Little (ADL/LC), матриць Хінтерхубера, Дея та інших.

Для адекватного вираження інтенсивності ринкової конкуренції використовують різні методики, які іноді поєднують декілька факторних ознак, що, у свою чергу, за допомогою вагових коефіцієнтів, формують інтегральний показник інтенсивності конкуренції. Серед найпоширеніших факторних ознак є коефіцієнт концентрації ринку (CR) і індекс Герфіндаля-Гіршмана (ННІ), які демонструють вплив найбільших компаній на стан ринку. Коефіцієнт концентрації туристичного ринку становить відсоткове співвідношення усіх продажів туристичних фірм, що мають найбільші частки на ринку (найчастіше – 3, 5 або 10 підприємств) до загального обсягу продажів. Індекс Герфіндаля-Гіршмана визначається як сума квадратів ринкових часток представлених на ринку підприємств. Іноді, також розраховують подібний індикатор – показник інтенсивності конкуренції, згідно розподілу ринкових часток [1, с. 39].

Дослідити ступінь інтенсивності ринкової конкуренції можна також за допомогою індексу Джині, коефіцієнту Розенблюта та численних аналогічних показників [1, с. 94].

Проте використання будь-якого з наведених індикаторів в умовах України ускладнено необхідністю оперувати значними масивами закритих даних по конкретних підприємствах. Навіть, якщо ця проблема буде вирішена для окремого регіонального ринку, вкрай складно сформувати базу даних по кількох регіонах, що є необхідним для порівняння інтенсивності конкуренції. Тому в якості факторної ознаки інтенсивності конкуренції на регіональному ринку туристичних послуг В. Герасименко пропонує використовувати цілком доступний і не потребує додаткових розрахунків параметр – кількість функціонуючих туристичних підприємств (іноді також використовують зворотній показник, тобто середню ринкову частку)[2, с.79].

Правик Ю. пропонує застосування критеріїв маркетингово аналізу для проведення досліджень ринку туристичних послуг (табл. 1) [3].

Загалом концептуальні положення методики оцінки міжнародної конкурентоспроможності базується на сукупності оцінок порівняльних переваг національних економік за широким переліком індикаторів. Для комплексної оцінки конкурентоспроможності будь-якої національної економіки використовують підходи: ресурсний (оцінка рівня технологій, наявності капіталу, чисельності та кваліфікованості людських ресурсів, націленості країни природними ресурсами та її економіко-географічне розташування), факторний (моніторинг змін позицій країни на міжнародних ринках) і рейтинговий (інтегральне оцінювання стану економіки за тією чи іншою системою показників).

Таблиця 1 – Критерії маркетингового аналізу для проведення досліджень ринку туристичних послуг

Етапи дослідження	Мета дослідження
1. Загальна характеристика стану внутрішнього ринку вибраної для аналізу країни (економічні, соціальні, політико-правові, екологічні аспекти).	Оцінка внутрішнього середовища туристичної діяльності країни-партнера.
2. Ступінь інтегрованості ринку цієї країни у світову економіку.	Оцінка зовнішнього середовища туристичної діяльності країни-партнера.
3. Туристично-рекреаційні ресурси: 3.1) природно-рекреаційні ресурси і блага; 3.2) культурно-історичні ресурси; 3.3) етнокультурні ресурси; 3.4) туристично-рекреаційне районування (картосхема).	Оцінка туристичної привабливості країни-партнера за наявністю абсолютних переваг на світовому, макрорегіональному і субрегіональному ринках.
4. Сфера гостинності: 4.1) класифікація засобів розміщення, поширених в індустрії туризму країни, їх потужність, насиченість ринку країни потужностями цієї галузі; 4.2) рівень розвитку і територіальна диференціація сфери гостинності, визначення елементів територіальної структури; 4.3) цінова кон'юнктура, додаткові послуги й оцінка пропозиції послуг гостинності.	Оцінка стану і рівня розвитку індустрії туризму країни.

Продовження таблиці 1

5. Територіальна організація ринку пропозиції країни-партнера: 5.1) доповнити картосхему туристично-рекреаційного районування транспортною інфраструктурою і синтезованою інформацією про стан сфери гостинності; 5.2) скласти картосхему, яка відображає територіальну структуру пропозиції: туристичні центри, курортні райони і зони в межах інтегрального туристично-рекреаційного районування.	Визначення територій пріоритетного розвитку туризму та їх спеціалізації на видових і територіальних ринках країни. Визначення територій потенційного розвитку туризму.
6. Аналіз туристичного продукту, пропонованого в країні, вибраної для дослідження, на міжнародному ринку: 6.1) комплексність і взаємозамінність складових; 6.2) якісні параметри і програмне забезпечення; 6.3) кон'юнктура за співвідношенням ціна/якість.	Оцінка наявності відносних переваг на ринку туристичних послуг. Оцінка конкурентних переваг пропозиції туристичного продукту.
7. Оцінка туристичного процесу: 7.1) динаміка туристичних потоків; 7.2) структура (географічна, мотиваційна, видова, споживча) туристичних потоків іноземного і зарубіжного туризму; 7.3) сальдо туристичного балансу і тенденції його зміни.	Визначення місця країни на світовому і міжрегіональному ринках туристичних послуг. Оцінка участі в міжнародному туристичному процесі і характеру цієї участі за експортними/імпортними зв'язками. Визначення основних партнерів у сфері міжнародного туризму.
8. Стан двосторонніх відносин країни: 8.1) політико-правові і економічні відносини, наявність двосторонніх і багатобічних угод у сфері туризму; 8.2) туристичні формальності – митниці, візові, страхування, обміну валюти та ін.	Оцінка умов і чинників, які стимулюють або лімітують розвиток туристичного процесу між країнами.
9. Характеристика туристичного процесу: 9.1) динаміка і величина потоків, сальдо туристичного обміну між країнами, сезонність та інші характеристики; 9.2) комфортність подорожі – види транспортних з'єднань, прямі і непрямі зв'язки, параметри транспортних засобів, які використовуються, їх місткість і комфортність, частота рейсів, їх тривалість і вартість.	Визначення сучасного стану туристичних обмінів і експортних/імпортних відносин у сфері туризму між країною-партнером.
10. Освоєність туристичними фірмами туристичного ринку країни: 10.1) доступність туристичного продукту – наявність і якість рекламного забезпечення; 10.2) локалізація туристичних фірм у просторі міста, їх територіальна організація щодо потоків і концентрації споживачів; 10.3) умови бронювання послуг транспорту, розміщення і додаткових послуг; 10.4) цінова доступність на кон'юнктурі ринку пропозиції туристичного продукту країни-партнера.	Оцінка пропозиції туристичного продукту країни-партнера на туристичному ринку України і його конкурентоспроможності. Визначення перспектив розвитку двосторонніх відносин між країною-партнером і Україною та напрямку їх удосконалення (новий вигляд, форми, райони та ін.).

Примітка . Розроблено автором.

Найвідомішими за використанням експертно-рейтингових підходів дослідженнями реальної, але водночас статичної конкурентоспроможності країн є щорічні Глобальні звіти про конкурентоспроможність Всесвітнього економічного форуму (Давос, Швейцарія) та Щорічник світової конкурентоспроможності Міжнародного інституту менеджменту та розвитку (Лозанна, Швейцарія). Вагомими дослідженнями, що також визначають рейтинги у міжнародних порівняннях є розрахунки таких індексів: людського розвитку та якості життя (ПРООН), сприйняття корупції «Transparency International» (Берлін, Німеччина), «легкості» ведення бізнесу (Doing Business) Світового банку, глобалізації рейтингової компанії А.Т. Kearney та журналу Foreign Policy, глобалізації (KOF) Швейцарського інституту дослідження бізнес-циклів (Цюрих, Швейцарія), економічної свободи Heritage Foundation та журналу Wall Street Journal, стабільності (LEGS) економік країн, що розвиваються компанії Lehman Brothers, Eurasia Group [4, с.65 – 66].

Одна із дослідниць конкурентоспроможності окремих сервісних галузей економіки на зарубіжних ринках Ю.Мігущенко [5] пропонує при дослідженні ринкового середовища туристичного підприємства аналізувати рівень порівняльних переваг для основних груп послуг. На основі такого аналізу можна зробити не лише висновок про рівень конкурентоспроможності, але й про доцільність і засоби підтримки галузей та сфер з найвищими конкурентними перевагами на зовнішніх ринках. Найчастіше для кількісної оцінки порівняльних переваг використовується індекс виявленої порівняльної переваги Х. Ліснера (G. Liesner, 1958) [6] та Б. Баласси (B. Balassa, 1989) [7]. Фактично цей показник представляє собою співвідношення частки експорту сектору (j) певної країни (i), взятої для аналізу, до частки експорту того самого сектору групи інших взятих для аналізу країн (ref):

$$B_j^i = \frac{X_j^i / X_n^i}{X_j^{ref} / X_n^{ref}}, \quad (1)$$

де X_j^i – обсяг експорту товарів j -го сектору i -ої країни; X_n^i – загальний обсяг експорту i -ої країни; X_j^{ref} – обсяг експорту товарів j -го сектору аналізованих країн (ref); X_n^{ref} – загальний обсяг експорту аналізованих країн (ref); $j = \overline{1, \dots, n}$ – аналізована кількість країн; $i = \overline{1, \dots, n}$ – кількість секторів економіки.

Якщо значення $B_j^i > 1$, то i -та країна має порівняльну перевагу в j -му секторі, тобто сектор важливіший у структурі експорту i -ої країни, ніж у структурі експорту інших аналізованих країн (ref).

Слід зазначити, що порівняння експорту України з експортом інших країн за групами послуг ускладнюється проблемами пошуку спільних класифікаційних підходів систем українського та зарубіжного статистичного обліку, що обумовлює неможливість використання стандартного індексу Баласси. Внаслідок цього доцільнішим є методичний підхід до розрахунку індексу виявленої порівняльної переваги французького Дослідницького центру прогнозування і міжнародної інформації, використовуваний сектором ринкового аналізу Міжнародного торгового центру ЮНКТАД / ВТО:

$$RCA^t = \frac{1000}{(X_j^t + M_j^t)} \times \left[(X_{ij}^t - M_{ij}^t) - (X_j^t - M_j^t) \times \frac{(X_{ij}^t + M_{ij}^t)}{(X_j^t + M_j^t)} \right], \quad (2)$$

де X_{ij}^t – обсяг експорту послуг j -го сектору i -ої країни до групи аналізованих країн; M_{ij}^t – обсяг імпорту послуг j -го сектору i -ої країни з групи аналізованих країн; X_j^t – загальний обсяг експорту i -ої країни до групи аналізованих країн; M_j^t – загальний обсяг імпорту i -ої країни з групи аналізованих країн.

Наведена методика дозволяє оцінити виявлену порівняльну перевагу країни з надання туристичних послуг порівняно з іншими країнами за певний період.

Для міжнародних порівнянь за рейтинговим підходом динамічності розвитку туристичної сфери та інфраструктури, ефективності державної туристичної політики викори-

стовують індекс конкурентоспроможності у сфері подорожей та туризму (ІКПТ), який відображається у «Звіті про конкурентоспроможність у сфері подорожей та туризму». Метою індексу конкурентоспроможності у сфері подорожей та туризму є забезпечення стратегічних інструментів для оцінювання факторів та політики, які формують привабливість розвитку туристичного сектору. Індекс конкурентоспроможності подорожей і туризму (ІКПТ/ТТСІ) розроблено Всесвітнім економічним форумом (ВЕФ; Женева, Швейцарія). Щорічне рейтингове дослідження проводили з 2007 до 2009 р., з 2010 р. дослідження проводять один раз у два роки. Рейтинг ґрунтується на 90 показниках, які згруповано в 14 складових. Ці складові утворюють 4 субіндекси: створення сприятливих умов (бізнес-середовище (12 показників), безпека і охорона (5 показників), здоров'я і гігієна (6 показників), людські ресурси і ринок праці (9 показників), готовність до ІКТ (8 показників); політика і створення сприятливих умов в туристичній діяльності (пріоритезація подорожей і туризму (6 показників), міжнародна відкритість (3 показники), цінова конкурентоспроможність (4 показники), екологічна стійкість (10 показників)); інфраструктура туристичного бізнесу (інфраструктура цивільної авіації (6 показників), наземна і портова інфраструктури (7 показників), інфраструктура туристичного сервісу (4 показники)); природні та культурні ресурси (природні ресурси (5 показників), культурні ресурси і ресурси ділових поїздок (5 показників)[8].

Дані для розрахунку індексу містять результати щорічного опитування керівників бізнесу, кількісні статистичні дані публічних джерел, міжнародних організацій, а також організацій та експертів, що спеціалізуються в галузі подорожей і туризму. Дослідження містить докладні профілі економіки кожної з країн, деталізацію підсумкового положення в рейтингу, керівництво на основі ключових конкурентних переваг і недоліків. Також у звіт включено доповіді експертів галузі, окремі розділи присвячено питанням спрощення візового режиму, економічного зростання; політиці використання місцевих конкурентних переваг в мінливому середовищі; впливу туризму на створення робочих місць; впливу розвитку авіації на економічний розвиток. Оцінки експертів (топ-менеджерів, аналітиків підприємств-лідерів, які приймають стратегічні інвестиційні рішення) ранжують за шкалою від 1 до 7, а кількісні дані, отримані з різних доступних джерел, у т.ч. національних туристичних адміністрацій та міжнародних організацій (ООН, IATA, ЮНВТО, ЮНЕСКО та ін.) ранжують від 1 до 7 з використанням формули:

$$IKPT = 6 \times \left(\frac{V_c - V_{min}}{V_{max} - V_{min}} \right) + 1 \quad (3)$$

де $IKPT$ – індекс туристичної конкурентоспроможності; V_c – значення показника країни; V_{min} – мінімальне значення показника; V_{max} – максимальне значення показника.

Для показників – дестимуляторів, які характеризують негативні тенденції та явища (наприклад, кількість хворих на СНІД та ін.), використовують іншу формулу розрахунку індексу [9]:

$$IKPT = -6 \times \left(\frac{V_c - V_{min}}{V_{max} - V_{min}} \right) + 7 \quad (4)$$

де $IKPT$ – індекс туристичної конкурентоспроможності; V_c – значення показника країни; V_{min} – мінімальне значення показника; V_{max} – максимальне значення показника.

ІКПТ є цікавим, оскільки об'єднує різні групи показників, утворюючи комплексний синтетичний вимірник, який відображає існуючі взаємозв'язки між кількістю туристичних прибуттів та розвитком різних сфер економіки та суспільства. Було встановлено пряму залежність між доходами країни від міжнародного туризму і її показниками в балах за індексом конкурентоспроможності подорожей і туризму.

Важливим є, що ІКПТ складається не лише з характеристик розвитку туристичної сфери (інфраструктури, потенціалу), але й включає показники участі держави у форму-

ванні конкурентоспроможності шляхом реалізації національної туристичної політики, а також розвиток суспільства та суміжних сфер діяльності [3, с.82]. Тобто теоретично цей підхід спирається на положення теорії національної конкурентоспроможності М. Портера, виділяючи вплив держави як достатньо вагомого чинника конкурентоспроможності.

Так, недоліком методики розрахунку індексу є неврахованість інформації по всіх країнах світу, що не дає можливості об'єктивної порівняльної оцінки конкурентоспроможності для всього світового співтовариства. В сукупності аналізованих показників доцільно врахувати й такі як: активність транснаціональних туристичних, готельних корпорацій, участь в міжнародних туристичних організаціях, дієвість правоохоронної системи, якість послуг охорони здоров'я, страхової та банківської сфери, мовні і культурно-ментальні бар'єри.

Наступним на аналітичному етапі дослідження ринкового середовища при бізнес-проектванні в міжнародному туризмі є визначення групи показників для оцінки конкурентоспроможності туристичної сфери регіонів України та зарубіжних країн, які характеризують стан природних, людських, туристичних ресурсів, сфери охорони здоров'я, соціально-економічного розвитку регіонів. Обрані показники необхідні для проведення багаторівневого аналізу, який передбачає наступні кроки: (1) оцінку наявного фактичного туристичного потенціалу та рівня розвитку туристичної інфраструктури з використанням методу багатовимірного статистичного аналізу; (2) визначення головних факторів розвитку туристичної сфери на регіональному рівні з використанням методу головних компонент; (3) аналіз ефективності використання ресурсів туристичного потенціалу регіонів країн та регіонів транскордонного ринку на основі методу огортаючих даних; (4) розрахунок індексу конкурентоспроможності за методом інтегральних оцінок, адаптованого для туристичної сфери; (5) розрахунок регіонального індексу туристичної конкурентоспроможності на основі методики розрахунку глобального індексу конкурентоспроможності у сфері подорожей та туризму адаптованої для мезорівня управління; (6) аналітична оцінка інтегральних показників конкурентоспроможності для транскордонного регіону за двома методичними підходами (4) і (5) послідовності.

Науковець Ю. Мігущенко пропонує застосування групи методів, які у взаємодоповнюючій сукупності дозволять здійснити відповідні розрахунки на мезорівні. Йдеться про багатовимірний статистичний аналіз, метод головних компонент, багатофакторний регресійний аналіз, аналіз ефективності використання туристичного потенціалу. Основною перевагою багатовимірного статистичного аналізу (БСА) є групування багатовимірних спостережуваних даних в таксономічні групи. На відміну від багатьох інших методів, БСА використовують переважно у тих випадках, коли апіорі відсутні гіпотези щодо групування. Варто врахувати, що цей вид аналізу визначає «найбільш вірогідно значиме рішення». Тому перевірка статистичної значущості насправді тут не застосовна, навіть у випадках, коли відомі p -рівні (як, наприклад, у методі К-середніх). Одним із наочних результатів БСА є горизонтальна або вертикальна деревоподібна діаграма. Діаграма починається з кожного об'єкта в групі, поступово «послаблюючи» критерій щодо того, які об'єкти є унікальними, а які ні. На цій основі поєднується (агрегується) більша кількість об'єктів у більшу кількість таксономічних груп, які на останньому кроці, поєднують всі об'єкти разом. На горизонтальній діаграмі горизонтальні осі представляють собою відстань об'єднання (у вертикальних деревоподібних діаграмах - це вертикальні осі). Для кожного вузла в графі відображується величина відстані, за якою об'єкти групуються в нову єдину таксономічну групу. В результаті аналізу методом об'єднання виявляються таксономічні і відповідним чином інтерпретуються. Відстані можуть визначатися в одновірному або багатовірному просторі. Найбільш поширено для обчислення відстаней між об'єктами в багатовірному просторі застосовується евклідова метрика:

$$W(x, y) = \left\{ \sum_i (x_i - y_i)^2 \right\}^{1/2} \quad (5)$$

Методики БСА застосовуються для класифікації значних масивів статистичних об'єктів у придатні для подальшої обробки групи. Для дослідження ринкового туристичного середовища у бізнес-проектванні цей метод доцільно використовувати для групування областей України та регіонів досліджуваної закордонної країни за сукупністю різномірних показників потенціалу розвитку туристичної сфери.

Для визначення найвагоміших показників туристичного потенціалу та розвитку туризму в Україні та інших закордонних країнах пропонується використання методу головних компонент, який дозволяє провести поділ сукупності вихідних факторних ознак на агреговані групи показників. Узагальненими показниками цих груп і є головні компоненти [10, с.114-123].

Оцінка ефективності використання туристичного потенціалу при бізнес-проектванні проводиться з використанням методу огортаючих даних (DEA), згідно якого сфера туризму розглядається як система із показниками «входу» (ресурсів) та показниками «виходу» (ефективності їх використання). Цей метод доцільно використовувати для оцінки ефективності використання ресурсного потенціалу туризму окремо в областях України, обраної закордонної країни та спільних регіонів в межах транскордонного ринку, якщо такі існують. При його застосуванні припускаємо, що метою оцінки конкурентоспроможності туристичної сфери регіону є максимально ефективне використання туристичного потенціалу з мінімальною кількістю ресурсів, або, навпаки, максимізація прибутку через збільшення обсягів ВРП чи кількості організованих іноземних туристів. Основою методу DEA є побудова кривої, що базується на «крайних» областях. Це досягається шляхом лінійної оптимізації:

$$F_k = \min \lambda^k, \quad (6)$$

за обмежень

$$y_{k,m}^t \leq \sum_{k=1}^K z_k^t y_{k,m}^t, \quad \lambda^k x_{k,n}^t \geq \sum_{k=1}^K z_k^t x_{k,n}^t, \quad (7)$$

де $z_k^t \geq 0, \sum_{k=1}^K z_k^t = 1$ – змінний ефект масштабу; $F_k = \min \lambda^k$ – технічна ефек-

тивність використання ресурсів; z_k – змінні, що показують інтенсивність використання кожного ресурсу при побудові кривої найефективніших регіонів (країн); $y_{k,m}$ – продукція k -го регіону (країни) m -го виду; $x_{k,n}$ – використовуваний ресурс n -го виду; t – індекс часу; $k = 1, \dots, k, m = 1, \dots, m, n = 1, \dots, n$ – кількість обстежуваних об'єктів.

Оцінювання ефективності методом DEA передбачає, що усі регіони мають доступ до подібних ресурсів, які трансформують вектор N входів X у вектор M виходів Y і описується рівнянням:

$$T = \{(x, y) \in R_+^N \times R_+^M : x \in R_+^N, y \in R_+^M\}, \quad (8)$$

$$T = \{(x, y) \in R_+^N \times R_+^M\}, \quad (9)$$

при цьому:

$$\sum_{k=1}^n z_k y_m^k \geq y_m, m = \overline{1, \dots, M}, \quad \sum_{k=1}^n z_k x_i^k \leq x_i, i = \overline{1, \dots, N}, \quad \sum_{k=1}^n z_k = 1, z_k \geq 0, k = \overline{1, \dots, n}, \quad (10)$$

де T – виробнича або продуктивна система, що в даному випадку відображає потенціал туристичної сфери регіонів України та досліджуваної країни; x – ресурсні «входи» в систему; y – «виходи» з системи (результатні показники ефективності використання ресурсів системи); R – множина «входів» та «виходів».

З допомогою моделі здійснюється оцінка використання ресурсу туристичного потенціалу окремих регіонів сусідніх країн та транскордонного ринку з метою обґрунтуван-

ня форм, інституціональних змін та програмно-цільових засобів посилення конкурентоспроможності туристичної сфери в певному регіоні, в межах яких будуть застосовані ефективні важелі регулювання туристичної діяльності з урахуванням як специфіки розвитку певного регіону, так і різних рівнів ефективності використання наявного ресурсного потенціалу.

Так, можна вважати методіку розрахунку покраїнного індекса конкурентоспроможності туристичної сфери не складною, за умови наявності певного набору показників розвитку туристичної діяльності; відповідно, доцільно розрахувати регіональні індекси конкурентоспроможності туристичної діяльності для областей України та досліджуваних закордонних регіонів за методикою розрахунку ІКПТ зі спрощеним набором показників, які є зіставними згідно системи статистичного обліку Держкомстату України та відповідної державної установи закордонної держави. Можливість і доцільність застосування такого методичного підходу підтверджується подібними розрахунками рівня конкурентоспроможності регіонів на основі індексного методу, який використовується для оцінки глобального індексу конкурентоспроможності В. Підвисоцьким для рейтингової оцінки регіональної конкурентоспроможності [11], Фондом «Ефективне управління» для підготовки Звіту конкурентоспроможності України, в якому порівнюються області з країнами світу за індексом глобальної конкурентоспроможності.

Висновки. В результаті проведеного дослідження теоретико-методичних підходів до аналізу ринкового середовища в міжнародному туризмі при бізнес-проектванні було визначено найбільш оптимальні методи дослідження сегментів міжнародного ринку в умовах трансформації і глобалізації.

Для врахування специфічних характеристик туристичних послуг, туристичного продукту, індустрії загалом, і пов'язаних з ними суміжних галузей, які істотно впливають на якість послуг при оцінці (фактичної та прогнозної) конкурентоспроможності туристичного підприємства при розробці бізнес-проектів, доцільно скористатися наступними методичними підходами: для визначення інтенсивності ринкової конкуренції пропонується використовувати цілком доступний і не потребує додаткових розрахунків параметр – кількість функціонуючих туристичних підприємств або зворотній показник – середню ринкову частку; для проведення маркетингових досліджень ринку туристичних послуг пропонується застосовувати критеріальний підхід; для аналізу рівня порівняльних переваг для основних груп послуг доцільнішим є методичний підхід до розрахунку індексу виявленої порівняльної переваги французького Дослідницького центру прогнозування і міжнародної інформації, який використовується сектором ринкового аналізу Міжнародного торгового центру ЮНКТАД / ВТО; для міжнародних порівнянь за рейтинговим підходом динамічності розвитку туристичної сфери та інфраструктури, ефективності державної туристичної політики запропоновано використовувати індекс конкурентоспроможності у сфері подорожей та туризму з урахуванням активності транснаціональних туристичних, готельних корпорацій, участі в міжнародних туристичних організаціях, дієвості правоохоронної системи, якості послуг охорони здоров'я, страхової та банківської сфери, мовної і культурно-ментальних бар'єрів, для визначення групи показників для оцінки конкурентоспроможності туристичної сфери регіонів України та зарубіжних країн, які характеризують стан природних, людських, туристичних ресурсів, сфери охорони здоров'я, соціально-економічного розвитку регіонів доцільно проведення багатомірного статистичного аналізу (БСА); оцінку ефективності використання туристичного потенціалу при бізнес-проектванні рекомендується проводити з використанням методу огортаючих даних (DEA).

Комплексний підхід застосування запропонованих методів дослідження ринкового середовища дозволить окреслити визначальний ієрархічний, просторово-секторальний і функціональний принципи оцінки міжнародного ринку туристичних послуг при розробці нових туристичних проектів і розширити теоретико-методичні основи дослідження конкурентоспроможності українського туризму на світовому ринку послуг. А напрямком подальших наукових досліджень буде практичне застосування запропонованих методичних

підходів при підготовці нових бізнес-проектів в туристичній діяльності в умовах розширення європейської інтеграції.

Список літератури / References

1. Азоев Г. Л. Конкурентные преимущества фирмы / Г. Л. Азоев, А. П. Челенков. – М. : Новости, 2000. – 254 с.
Azoev, G. L. (2000), *Konkurentnye preimushchestva firmy* [The competitive advantages of the company]. Moscow, News, 254 p.
2. Ринки туристичних послуг: стан і тенденції розвитку: монографія / за ред. проф. Герасименка В.Г.; авт. кол.: В. Г. Герасименко, С. С. Галасюк, С. Г. Нездоймінов та ін. Одеса: Астропринт, 2013. – 304 с.
Gerasymenko, V. G., Galasyuk, S. S., Nezdoymynov, S.G. (2013), *Rynky turystychnih poslug: stan i tendentsii rozvytku* [The market of tourist services: state and development trends]. Odesa, Astroprint, 304p.
3. Правик Ю. М. Маркетинг туризму : підручник / Ю.М. Правик. – К. : Знання, 2008. – 303 с.
Pravyk, Yu. M. (2008), *Marketynh turyzmu* [Tourism Marketing]. Kyiv, Znannya, 303p. (In Ukrainian).
4. Конкурентоспроможність національної економіки [Текст] / За ред. д-ра екон. наук Б.Є. Кваснюка. – К. : Фенікс, 2005. – 582 с.
Kvasnjuk, B. E. (2005), *Konkurentospromozhnist nacionalnoi ekonomiky* [The competitiveness of the national economy]. Kyiv, Feniks, 582 p.
5. Мігущенко Ю. В. Пріоритети конкурентоспроможності українсько-польського співробітництва в туристичній сфері: автореф. дис. канд. екон. наук: 08.00.02 / Ю. В. Мігущенко / Терноп. нац. екон. ун-т. – Т., 2010. – 20 с.
Mihushchenko, Yu.V. (2010), *Priorytety konkurentospromozhnosti ukrayinsko-polskoho spivrobitnytstva v turystychniy sferi: avtoref. dys. kand. ekon. nauk: 08.00.02* [The priorities of the competitiveness of Ukrainian-Polish cooperation in the tourism sector: author's abstract PhD of Economics: 08.00.02]. Ternopil National University of Economics, 20 p.
6. Liesner, H.H. The European common market and British industry. *Economic Journal*, 1958, No. 68, p. 302 – 306.
Liesner, H.H. The European common market and British industry. *Economic Journal*, 1958, No. 68, p. 302– 306.
7. Balassa, B. Comparative Advantage, Trade policy and Economic Development., Harvester Wheatsheaf, New York, 1989, p. 41– 79.
Balassa, B. Comparative Advantage, Trade policy and Economic Development., Harvester Wheatsheaf, New York, 1989, p. 41– 79.
8. UNWTO World Tourism Barometer, 2015, vol. 12, p. 1. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www2.unwto.org/en.
UNWTO World Tourism Barometer, 2015, vol. 12, p. 1. Available at: www2.unwto.org/en.
9. The Travel & Tourism Competitiveness Report 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www3.weforum.org/docs/TT15/WEF_Global_Travel&Tourism_Report_2015.pdf.
The Travel & Tourism Competitiveness Report 2015. Available at: http://www3.weforum.org/docs/TT15/WEF_Global_Travel&Tourism_Report_2015.pdf.
10. Плюта В. Сравнительный многомерный анализ в экономических исследованиях. Методы таксономии и факторного анализа. – М.: Статистика, 1980. – 151 с.
Pliuta, V. (1980), *Sravnitel'niy mnogomerniy analiz v ekonomicheskikh isledovaniyah. Metody taksonomii i faktornogo analiza* [Comparative multivariate analysis in economic research. Methods taxonomy and factor analysis]. Moscow, Statistics, 151 p.

11. Підвисоцький В. Г. Щодо визначення рейтингової оцінки конкурентоспроможності регіонів : Методичні матеріали [Текст]. – К. : «Леста», 2008. – 48с.

Pidvysotskyi, V. G. (2008), *Schodo viznachenniya reityngovoi ocinki konkurentospromozhnosti regioniv: Metodichni materialy* [By definition of a rating estimation of competitiveness of regions : teaching materials]. Kyiv, Lesta, 48p.

Дата надходження авторського оригіналу в редакцію: 14. 10. 2016 р.

Цель. *Целью исследования является определение оптимальных современных методов исследования рынка туристической среды в условиях его региональной трансформации и глобализации при бизнес-проектировании.*

Методы. *Методика исследования рыночной среды туристических услуг должна отражать многоаспектность деятельности в сфере туризма в соответствии со спецификой каждой составляющей индустрии туризма, особенности внутренней и международной торговли туристическими услугами, характерные черты туристического потребления в соответствии с масштабами исследования. Реализации указанной цели наиболее соответствует система общественно-географических методов исследования, среди которых определяется системно-структурный анализ, который позволяет на основании анализа функционирования элементов системы – субъектов рыночной деятельности, структурировать рынок туристических услуг, выявить межкомпонентные, территориальные и организационно-управленческие взаимосвязи, их характер, виды, формы; метод сравнения уровня конкурентоспособности туристической сферы Украины и других стран с использованием индекса конкурентоспособности в сфере путешествий и туризма; метод выявления конкурентных преимуществ туристической сферы Украины на внешних рынках; методы расчета региональных индексов конкурентоспособности в сфере путешествий и туризма; методы расчета интегрального индекса конкурентоспособности в сфере туризма трансграничного региона.*

Результаты. *В результате проведенного исследования теоретико-методических подходов к анализу рыночной среды в международном туризме при бизнес-проектировании были определены наиболее оптимальные методы исследования сегментов международного рынка в условиях трансформации и глобализации, к которым относятся: применение критериального подхода, расчет индекса выявленного сравнительного преимущества французского Исследовательского центра прогнозирования и международной информации, который используется сектором рыночного анализа Международного торгового центра ЮНКТАД / ВТО, определение расширенного индекса конкурентоспособности в сфере путешествий и туризма; проведение многомерного статистического анализа (МСА) и анализа свертки данных (DEA).*

Ключевые слова: *бізнес - проектування, ринок туристических услуг, методы исследования рыночной среды.*

Objective of the study is to determine optimal modern methods of tourist market environment research in terms of its regional transformation and globalization in business design.

Methods. *Market environment research methodology of tourist services should reflect the diversity of activities in the field of tourism in accordance with the specifics of each component of the tourism industry, tourism services of domestic and international trade peculiarities, characteristics of tourist consumption in accordance with the scope of the study.*

The system of socio-geographical research methods most of all corresponds to the implementation of this goal. Among those methods are systematic structural analysis which was singled out as the method which allows to structure the tourism market, to identify intercomponent, territorial and organizational management relationships, their nature, types, forms on the basis of subjects of market activity as this system elements functioning analysis; the comparison method of Ukraine and other countries tourist sphere level of competitiveness with the use of com-

petitiveness in travel and tourism index; the method of identifying tourism sector of Ukraine in foreign markets competitive advantages; methods of regional competitiveness index in travel and tourism calculation; methods of integral competitiveness index calculation in the sphere of cross-border region tourism.

Results. *The most effective methods of international market segments research in the conditions of transformation and globalization were determined as a result of the study of theoretical and methodical approaches to the analysis of marketing environment in international tourism in business design. They include: the use of a criteria-based approach, the calculation of the index of revealed comparative advantage which is used by the market sector analysis of International trade centre UNCTAD/WTO, the definition of an extended index of competitiveness in travel and tourism; conducting Multivariate Statistical Analysis (MSA), and Data Envelopment Analysis (DEA).*

Key words: *business design, tourism services market, environment research methods.*

УДК 005.336.4-027.543:(330.341.1:656)(045)

Єрмак С. О., кандидат економічних наук,
доцент;

Чернова Ю. О., студентка

Донецький національний університет
економіки і торгівлі імені
Михайла Туган-Барановського,
м. Кривий Ріг, Україна,
svetlanaermak@mail.ru
j.chernova2014@yandex.ru

ІННОВАЦІЇ В ТРАНСПОРТІ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Yermak S. O.,
Candidate of Economic sciences,
Associate Professor;
Chernova Yu. O., Student

Donetsk National University
of Economics and Trade
Named after Mykhailo Tugan-Baranovsky,
Kryvyi Rih, Ukraine,
e-mail: svetlanaermak@mail.ru,
j.chernova2014@yandex/ru

INNOVATION IN TRANSPORT: FOREIGN EXPERIENCE

Мета. *Метою статті є дослідження інновацій в транспортній системі зарубіжних країн, переваг їх застосування і перспектив впровадження в Україні.*

Методи. *В процесі дослідження використано методи теоретичного узагальнення і порівняння при аналізі світового досвіду інновацій в транспортній системі, а також методи групування, аналізу і синтезу при виявленні основних переваг від їх застосування.*

Результати. *У статті викладено необхідність застосування нових технологій у будівництві та реконструкції доріг, модернізації дорожньо-транспортного комплексу в цілому, застосування сучасних інформаційних і телекомунікаційних технологій, і методів управління, впровадження інтелектуальних транспортних систем в Україні, бо саме інновації в транспортній галузі зумовлюють ступінь зрілості економіки і розвитку країни в цілому. Досліджено світовий досвід застосування інновацій транспортного комплексу, а саме: перехід на екологічно чисті технології, інтелектуальні дороги, платні дороги, інформація про дорожній рух в режимі реального часу, інтелектуальний громадський транспорт, інтегрований порт, пневматична пошта тощо. Виявлено основні переваги їх впровадження, які можуть бути актуальними для розвитку транспортної системи України.*

Ключові слова: *інновації, транспорт, інноваційний розвиток, транспортна систе-*

ма, інтелектуальний транспорт.

Постановка проблеми. В умовах кризи, нестабільної економічної і політичної ситуації країни нагальним стає питання використання новітніх технологій, які дозволяють економити та ефективніше використовувати ресурси в усіх галузях народного господарства. У вирішенні економічних і соціальних проблем населення важлива роль належить транспортній системі. Транспортні послуги сприяють підвищенню ефективності суспільного виробництва, нормальному функціонуванню економіки через раціональний розподіл виробничих сил, перевезення вантажів і людей.

Упродовж останніх років транспортна система України знаходилася у скрутному становищі, що вплинуло на якість автомобільних доріг, стан матеріально-технічної бази, моральний і фізичний знос основних фондів, наслідком чого є підвищення потреби у реконструкції, ремонті та технологічному обслуговуванні. Транспортно-дорожній комплекс потребує вирішення питань впровадження технічних інновацій та технологічної модернізації, використання потенційних можливостей транспортної системи з розвитку експорту транспортних послуг.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Значний внесок у дослідження питань інновацій у транспортній системі здійснили як українські, так і зарубіжні вчені: Р. Старовойт, Д. Рассел, Н. Троїцька, Ст. Леміш, В. Васильєв, Л. Міротин та інші. Але залишаються недостатньо висвітленими деякі аспекти інноваційного розвитку транспортної системи: останні світові досягнення, їх практична реалізація і вплив інноваційних рішень на модернізацію та подальший розвиток транспортно-дорожнього комплексу України.

Мета статті. Метою статті є дослідження інновацій в транспортній системі зарубіжних країн, їх переваг і перспектив впровадження в Україні.

Виклад основного матеріалу досліджень. Посилення інноваційної складової у проектах розвитку транспортно-дорожнього комплексу є одним із напрямів «Транспортної стратегії України на період до 2020 р.», реалізація якої дасть змогу модернізувати транспортну систему та підвищити ефективність її функціонування, збільшити пропускну спроможність транспортної мережі, підвищити рівень безпеки на транспорті, прискорити темпи інтеграції вітчизняної транспортної системи до європейської та світової транспортних систем, максимально використати транзитний потенціал держави. Розробка та впровадження інновацій у транспортно-дорожньому комплексі здійснюється в межах виконання заходів щодо розвитку та реформування транспортних підгалузей: дорожнього господарства, залізничного транспорту, водного та авіаційного видів транспорту, а також шляхом застосування принципово нових технологій у перевізному процесі, що веде до прогресивних міжгалузевих структурних зрушень, ефективних перетворень і модернізації транспортно-дорожнього комплексу України. Розробка та впровадження інновацій у дорожньому господарстві України, застосування нових технологій у будівництві та реконструкції доріг, дозволить зробити вітчизняні дороги довговічними, підвищити рівень безпеки дорожнього руху [2].

На сьогодні в Україні ведеться розробка і впровадження інтелектуальних транспортних систем різного масштабу. Вони призначені для збору, обробки і передачі інформації про роботу і стан транспортних засобів, а також для обміну інформацією між користувачами і керуючими структурами в режимі реального часу і управління наземним транспортом. Рішення транспортних задач засноване на застосуванні сучасних інформаційних і телекомунікаційних технологій та методів управління. Впровадження інтелектуальних транспортних систем має практично необмежену масштабованість і інтегрується з існуючими інформаційними системами та базами даних державних органів, у тому числі, служб дорожнього патруля та правопорядку.

Україна може використовувати зарубіжний досвід впровадження інновацій в транспортну систему: перехід на екологічно чисті технології, інтелектуальні дороги,

платні дороги, інформацію про дорожній рух в режимі реального часу, інтелектуальний громадський транспорт, інтегрований порт, пневматичну пошту тощо.

У прагненні зберегти навколишнє середовище шляхом скорочення шкідливих викидів і меншого споживання невідновлюваних ресурсів, світова автопромисловість робить значні успіхи у виробництві «зелених автомобілів» – автомобілів, які використовують менше бензину і виробляють менше викидів. Уряди країн можуть пропонувати особливі програми заохочення для компаній, які розробляють і виробляють недорогі автомобілі, що працюють на альтернативних джерелах енергії. Це корисно одночасно для економіки і для навколишнього середовища; важливо для країн, що розвиваються. Крім задоволення та величезного попиту на внутрішньому ринку Китай та Індія можуть стати світовими лідерами на прибутковому ринку екологічно чистих автомобілів, які, в свою чергу, поділяються на такі категорії: гібридні (працюють на бензині і на електриці; автомобілі, що працюють тільки на електриці; автомобілі, що використовують біопаливо; дизельні – "зелені авто" [3].

Інтелектуальні дороги мають вирішити проблеми дорожніх заторів, які є причиною затримок, порушення планів і пов'язаних з цим збитків, а також основним джерелом забруднення повітря. Короткострокові рішення для усунення заторів на дорогах, зазвичай, лише зміщують проблему – з магістралей на міські вулиці, з міських центрів на околиці. Рішення не обов'язково повинно бути пов'язане з будівництвом нових доріг: воно полягає у використанні доріг більш розумними способами [4].

У деяких містах, наприклад, у Лондоні і Стокгольмі, реалізуються пілотні проекти систем стягування дорожніх зборів, де розмір плати підвищується в години пік. У місті Торонто в Канаді створена перша в світі повністю електронна автомагістраль з відкритим доступом, що надає водіям більш дорогу, але менш схильну до утворення заторів альтернативу безкоштовними дорогами. Хоча використання подібних зборів обмежує дорожній рух. Ця система небездоганна. Деякі критики стверджують, що збори призводять до створення дворівневої системи, від якої страждають працівники, що не мають можливості змінити маршрут або сплачувати додаткові збори.

За можливості розміщення датчиків, практично, в будь-якому місці автомобіля, наприклад, вбудовані мікросхеми в шинах, можна передавати інформацію датчиків, встановлених на дорогах, що допоможе відстежувати транспортні потоки і керувати ними. Це надає можливість отримувати пасажиром і водіям інформацію про дорожній рух в режимі реального часу, змінювати маршрути, щоб уникнути затримки руху на дорозі. Деякі експерти вважають, що в майбутньому нас чекають автоматизовані магістралі, де автомобілі будуть підключені до системи автоматичних змін напряму, оптимізації транспортних колон.

Інтелектуальні дороги – шлях до розвантаження автомобільного руху на них. Але невідомі маршрути, за якими люди, автомобілі, вантажі виконують рух в межах міста. Отримання цих даних – першочергове завдання. Згодом знадобляться інноваційні способи застосування цих даних [5].

Не менш важливе впровадження інтелектуального громадського транспорту. Мова про транспортну систему, яка дозволила б за допомогою мобільного телефону дізнатися про кількість вільних місць у громадському транспорті, можливість отримання інформації щодо напрямків руху поїздів, автобусів тощо.

Складання маршрутів спростила б інтеграція за межами однієї системи, що дозволило б об'єднати тарифи і послуги різних видів транспорту в різних містах, країнах [6].

Наразі існує технологія для відправки мандрівникам оповіщень і оновлених відомостей в різних форматах у вигляді тексту, звукозапису, зображень і вібрації телефону. Користувачі можуть отримати інформацію в будь-якому форматі [7].

Галузь морських перевезень теж потребує реорганізації. Щодня понад 15 мільйонів контейнерів переміщуються морем, або очікують доставки. У цій галузі використовують неавтоматизовані процеси, а записи на папері. Наприклад, за один рейс середньостати-

стичного контейнеровоза створюється до 40 000 паперових документів. Додаткову складність створюють відмінності портів один від одного. Розрізняються і митні вимоги, а в результаті наслідків глобального тероризму на кордонах, які були відкриті для торгівлі, тепер створюється все більше перешкод. Початком для вирішення цієї проблеми, на думку експертів, були б інвестиції в технології "перекладу", здатні допомогти різним учасникам процесів безперешкодно спілкуватися один з одним, передаючи інформацію. Це стало б підставою для створення однорідної системи та безперервного ланцюжка поставок.

Порт Сінгапуру є прикладом того, як може працювати інтегрований порт. Хоча Сінгапур рідко є кінцевим пунктом призначення, значна частина всіх контейнерів у світі проходить через цей порт. Слід також звернути увагу на порт Лос-Анджелеса. Розвантаження судна в Лос-Анджелесі складає близько семи днів, а в черзі на причалування є 30 суден. Таким чином, багато компаній обирають пунктом призначення місто Х'юстон в штаті Техас, хоча відстань до нього значно більша. Постачальники витрачають менше часу на очікування і швидше виходять з товаром на ринок [8].

Пневматична пошта дозволяє доставляти листи та дрібні вантажі за допомогою труб і колб, які з високою швидкістю, перебуваючи під землею і частково в обладнаних будинках, передають ваше відправлення. Такий вид пошти дозволить скоротити витрати на транспортування (бензин, автомобілі, зарплата водіям і вантажникам) вантажу, що має велике значення в антикризових умовах господарювання. Наприклад, пневматична система використовується в деяких медичних центрах, що дозволяє практично миттєво передавати аналізи і матеріали серед корпусів, підтримуючи повну схоронність відправлення.

Серед переваг пневматичної пошти можна назвати підземне розташування, високу швидкість передачі, можливість транспортування негабаритних предметів [9].

Таблиця 1 – Переваги застосування інновацій в транспорті

Назва інновації	Сутність інновації	Переваги застосування інновації
Інтелектуальні автомобілі	Перехід на екологічно чисті технології. "Зелений автомобіль – автомобіль, який використовує менше бензину і виробляє менше викидів	Збереження навколишнього середовища за рахунок скорочення шкідливих викидів і меншого споживання невідновлюваних ресурсів
Платні дороги	Повністю електронна автомагістраль з відкритим доступом	Менша схильність до утворення заторів.
Інформація про дорожній рух в режимі реального часу	Вбудовані мікросхеми в шинах можуть передавати інформацію датчиків, встановлених на дорогах, що допомагає відстежувати транспортні потоки і керувати ними	Можливість отримання інформації водіями про дорожній рух в режимі реального часу і зміни маршруту, щоб уникнути заторів.

Продовження таблиці 1

Інтелектуальний громадський транспорт	Технологія для відправки мандрівникам оповіщень і оновлених відомостей в різних форматах, в тому числі у вигляді тексту, звукозапису, зображень і вібрації телефону.	Постійна інформованість: інформація про транспорт, доступна в режимі реального часу користувачі, у тому числі можливість інвалідами автоматично отримувати цю інформацію в обраному ними форматі.
Інтегрований порт	Інвестиції в технології "перекладу", здатні допомогти різним учасникам процесів безперешкодно спілкуватися один з одним і обмінюватися інформацією.	Зменшення витрат часу на очікування і можливість швидше вивести свої товари на ринок.
Пневматична пошта	Дозволяє доправляти листи і дрібні вантажі за допомогою труб і колб, які з високою швидкістю, перебуваючи під землею і частково в обладнаних будинках.	Скорочення витрат на транспортування (бензин, автомобілі, зарплату водіям і вантажникам) посылки і час в дорозі.

Примітка. Розроблено автором.

Висновки. Таким чином, модернізація транспортної системи України із використанням світового досвіду впровадження інноваційних рішень та реалізації інноваційних проектів повинна забезпечити покращення ефективності управління в транспортній галузі; реконструювання наявних і будівництво нових об'єктів транспортної інфраструктури сприятиме поліпшенню якості, безпеки й доступності транспортних послуг для задоволення потреб громадян та економіки загалом у перевезеннях, що відповідають міжнародним стандартам, за умов подолання наявних проблем:

- нестачі фінансових ресурсів для впровадження інновацій у підприємства транспортної системи;
- відсутності фундаментальних наукових досліджень, спрямованих на якісні зміни у системі продуктивних сил;
- недостатньої кількості прикладних наукових досліджень у транспортній сфері;
- повільних темпів реалізації структурних реформ у транспортній сфері України.

Список літератури / References

1. Старовойт Р. Транспортні артерії країни / Р. Старовойт // Ділова Росія. – 2014.– № 9. – С.28 – 29.
Starovoitov, R. (2014), *Transportni arterii kraini* [Transport arteries of the country]. No. 9. pp. 28 – 29.
2. Інноваційні перетворення на транспорті як чинник модернізації транспортно-дорожнього комплексу України. Національний інститут стратегічних досліджень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1303>.
Innovatsiini peretvorennia na transporti yak chynnyk modernizatsii transportno-dorozhnoho kompleksu Ukrainy [Innovative transport transformations as a factor of Ukrainian transport and roads complex modernization]. Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen. Available at: <http://www.niss.gov.ua/articles/1303>.

3. Екологічно чисті автомобілі і альтернативні види палива [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://avtosovet.com.ua/remontavto/ekologichno-chisti-avtomobili-i-alternativni-vidi-paliva/>.

Ekologichno chysti avtomobili i alternatyvni vydy palyva. [Eco-friendly cars and alternate fuels]. Available at: <http://avtosovet.com.ua/remontavto/ekologichno-chisti-avtomobili-i-alternativni-vidi-paliva/>.

4. Розпорядження КМУ від 20.10.2010 № 2174-р «Про схвалення Транспортної стратегії України на період до 2020 р.» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2174-2010-%D1%80>.

Cabinet of Ministers of Ukraine, (2010), *Rozporiadzhennia "Pro skhvalennya Transportnoi strategii Ukraini na period do 2020 r."* [Approval of the Transport strategy of Ukraine for the period till 2020]. No. 2174-p. Available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2174-2010-%D1%80>.

5. Рассел Д. Транспортні потоки / Рассел Д., Кон Р. – М.: Книга по требованию, 2013. – 35 с.

Rassel, D., Kon, R. (2013), *Transportni potoky* [Traffic flows]. Moscow, 35 p.

6. Васильев В. И. Интеллектуальные системы управления. Теория и практика / В. И. Васильев, Б. Г. Льясов. – М.: Радиотехника, 2009. – 392 с.

Vasiliev, V.I., Lyasov, B.R (2009), *Intelektualni systemy upravlinnya. Teoriya i praktika* [Intelligent control systems. Theory and practice]. Moscow. 392 p.

7. Миротин Л. Б. Логистика: громадський пасажирський транспорт / Миротин Л. Б. – М.: Іспит, 2013. – 224 с.

Myrotyn, L. B. (2013), *Logistika: gromagskiy pasajirskiy transport*, [Logistics: public passenger transport]. Moscow. 224 p.

8. Інновації в галузі транспорту [Електронний ресурс] // IBM URL: <http://www.ibm.com/ibm/ideasfromibm/ru/transportation/index1.html>.

Innovatsii v haluzi transportu [Innovations in transport]. Available at: <http://www.ibm.com/ibm/ideasfromibm/ru/transportation/index1.html>.

9. Рассел Д. Пневматична пошта / Рассел Д., Кон Р. – М.: Книга по требованию, 2012. – 72 с.

Rassel, D., Kon, R. (2012), *Pnevmatichna poshta* [Pneumatic mail]. Moscow. 72 p.

10. Леміш В. Інновації в транспорті // DocMe. – 2014. – №10. – С.15 – 17.

Lemish, V.(2014), *Innovatsii v transporti* [Innovations in transport]. No. 10. 15 – 17pp.

Дата надходження авторського оригіналу в редакцію: 18. 10. 2016 р.

Цель. Целью статьи является исследование инноваций в транспортной системе зарубежных стран, преимуществ их применения и перспектив внедрения в Украине.

Методы. В процессе исследования использованы методы теоретического обобщения и сравнения при анализе мирового опыта инноваций в транспортной системе, а также методы группировки, анализа и синтеза при выявлении основных преимуществ от их применения.

Результаты. В статье изложены необходимость применения новых технологий в строительстве и реконструкции дорог, модернизации дорожно-транспортного комплекса в целом, применение современных информационных и телекоммуникационных технологий и методов управления, внедрение интеллектуальных транспортных систем в Украине, потому что инновации в транспортной отрасли обуславливают степень зрелости экономики и развития страны в целом. Исследованы мировой опыт применения инноваций транспортного комплекса, таких как: переход на экологически чистые технологии, интеллектуальные дороги, платные дороги, информация о дорожном движении в режиме реального времени, интеллектуальный общественный транспорт, интегрированный

порт, пневматическая почта и т.д. Выявлены основные преимущества их внедрения, которые могут быть актуальными для развития транспортной системы Украины.

Ключевые слова: инновации, транспорт, инновационное развитие, транспортная система, интеллектуальный транспорт.

Objective. The objective of the article is to study innovation in foreign countries transport system, their advantages and prospects for implementation in Ukraine.

Methods. The methods of theoretical generalization and comparison in the analysis of international experience innovation in the transport system, as well as methods of grouping, analysis and synthesis in identifying the main advantages of their usage are used.

Results. The necessity of new technologies usage in the roads construction and reconstruction, modernization of the road transport sector in general, the usage of modern information and communication technologies and management methods, implementation of intelligent transport systems in Ukraine as innovation in the transport sector contribute to maturity of economy and the development of the country were used. The world experience of the transport sector innovation, such as the transition to clean technologies; intelligent road; toll roads; traffic information in real time; intelligent public transport; integrated port; air mail and so on were studied. The basic advantages of implementation that may be relevant for the Ukrainian transport system were displayed.

Keywords: innovation, transport, innovation development, transportation system, intelligent transportation.

УДК 332.2(045)
Шерстюкова К. Ю., аспірант

Донецький національний університет економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського,
м. Кривий Ріг, Україна,
e-mail: sherstyukova_karyna@rambler.ru

РЕНТНИЙ МЕХАНІЗМ В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

Sherstiukova K. Yu., Postgraduate

Donetsk National University
of Economics and Trade named
after Mykhailo Tugan-Baranovsky,
Kryvyi Rih, Ukraine,
e-mail: sherstyukova_karyna@rambler.ru

RENTAL MECHANISM IN THE REFORMING LAND RELATIONS IN UKRAINE

Мета. Дослідження процесу становлення і розвитку рентного механізму в ході реформування земельних відносин, зокрема у зв'язку зі зміною форм власності на землю і форм господарювання в сільськогосподарському виробництві.

Методи. У процесі дослідження використано: історичний підхід (для розгляду становлення рентного механізму в процесі реформування системи земельних відносин, зміни форм власності на землю і форм господарювання), методи теоретичного узагальнення і порівняння, аналізу і синтезу (для з'ясування обумовленості механізму земельної ренти специфікацією і зміною структури прав власності на землю).

Результати. Проаналізовано процеси становлення і розвитку рентного механізму в зв'язку із зміною форм власності на землю і форм господарювання в сільськогосподарському виробництві України. Аргументовано тезу про те, що реформування земельних відносин на основі орендного підходу впливає на ефективність механізму земельної ренти.

Доведено, що основними проблемами реформування, які в той же час виступають факторами впливу на процеси становлення та розвитку механізму земельної ренти, можна вважати: протистояння між правом власності на рентний ресурс і права його використання, що призводить до присвоєння рентних доходів не суспільством взагалі, а окремими власниками; дифузія власності (розпорошення прав і титулів власності між власниками різних категорій), яка зумовлює дифузію ренти, що, у свою чергу, деформує функціонування економічного рентного механізму; розбіжність правових і економічних форм власності, яка спричинила формування квазівласності в приватному і в державному секторі економіки, зрощення бізнесу і політики, результатом чого є виникнення квазіренти і антиренти.

Ключові слова: *рентний механізм, специфікація прав власності на землю*

Постановка проблеми. Рентні відносини пов'язані з розподілом доходів, отриманих від використання землі як фактору виробництва. В основі системи земельних відносин лежать рентні відносини. Земельна рента є економічною формою реалізації права власності на землю через орендні відносини, відіграє важливу роль при ціноутворенні, формує ціну землі, а тому є надзвичайно важливим чинником на сучасному етапі реформування системи земельних відносин в Україні. За допомогою рентного механізму реалізуються процеси створення, розподілу, привласнення та вилучення доходів від використання земельних ресурсів відповідно до прав власності на землю та інші ресурси, що залучені в процес аграрного виробництва. Саме тому дослідження рентного механізму в умовах реформування системи земельних відносин представляється актуальним.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичні аспекти рентних відносин в землекористуванні, проблеми реформування відносин власності на землю та формування ринку землі знайшли своє відображення у наукових працях таких українських вчених: Б. М. Данилишин, В. Я. Месель-Веселяк, В. С. Міщенко, Б. Й. Пасхавер, П. Т. Саблук, Г. В. Черевко, В. В. Юрчишин. Водночас залишаються актуальними і потребують подальшого дослідження окремі аспекти розвитку рентного механізму в умовах реформування системи земельних відносин в Україні, зокрема під впливом специфікації, зміни структури прав власності на землю сільськогосподарського призначення. Актуальність, теоретична й практична значимість проблеми визначила вибір теми дослідження.

Мета статті. Мета статті полягає в дослідженні процесу становлення і розвитку рентного механізму в ході реформування земельних відносин, зокрема у зв'язку зі зміною форм власності на землю і форм господарювання в сільськогосподарському виробництві.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сучасному етапі розвитку рентних відносин питання про причинності дії рентного механізму переміщується з області володіння власністю в область її присвоєння. Відповідно до Конституції України, власником природних ресурсів (у тому числі земельних) є український народ, тому привласнюватися рента повинна всім суспільством, а не тільки компаніями-користувачами рентних ресурсів. Специфікація і розмивання прав власності, що характерні для рентних відносин України, переважно проявляються в перехідний період - у процесі роздержавлення і приватизації.

Так, одним з основних аргументів політики роздержавлення власності на землю є розмивання прав власності в умовах державної форми власності. Основою здійснення роздержавлення може бути як повне, так і часткове відчуження держави від правомочностей власності на землю. У відповідність з цим сформувалося кілька підходів реформування земельних відносин: орендний підхід – часткове відчуження, при якому держава може передати право користування землею орендарям, зберігаючи за собою основний пучок прав власності (права володіння, розпорядження тощо); приватизаційний підхід, пов'язаний з установами повної приватної власності на землю, що забезпечує повну специфікацію прав власності, є основою приватизації сільськогосподарських земель. Ре-

формування у відповідності з цими підходами сприяє зміні структури прав власності, що призводить як до позитивних, так і негативних наслідків.

Таким чином, використання землі на правах оренди з трьох основних правомочностей (право володіння, право користування і право розпорядження) селяни наділені тільки правом користування. Така структура прав власності – слабка захищеність правомочностей власності на землю орендарів. Погана специфікація прав власності на землю не створює стимулів і мотивів для ефективного використання землі, для підвищення її родючості. Короткострокова оренда породжує проблему продовження договору оренди: його можливість зменшується зі збільшенням вкладення коштів орендарем в підвищення якості землі, її родючості. Довгострокова оренда доповнює правомочності орендаря в користуванні ще й правомочністю управління, але остаточно не стимулює його до вкладення коштів в підвищення родючості ґрунту. В цих умовах формується, по-перше, адміністративна рента, яку отримує державний чиновник, що розпоряджається землею і має можливість не продовжувати або розривати договір оренди; по-друге, позитивна рента використання землі орендарями (формується не від граничного, а від середнього продукту) перетворюється в негативну ренту, що призводить до її хижацького використання і виснаження. Результатом є зростання трансакційних витрат сільськогосподарського виробництва, підвищення собівартості продукції, зниження рентабельності і конкурентоспроможності [1, с. 18 – 7 188].

Як позитивні моменти приватизаційного підходу можна виділити: повну специфікацію прав власності і тим самим усунення, розмивання, прав власності; підвищення ступеня впливу прав власності на систему стимулів економічного суб'єкту; забезпечення ефективного використання і розподілу ресурсу (землі) в економіці; винятковість права відчуження (землі). Негативні наслідки приватизації пов'язані, передусім, з винятковістю прав відчуження земель сільськогосподарського призначення, що може призвести до негативних наслідків для суспільства в цілому (до негативних зовнішніх ефектів): спекуляції використання землі, передачі землі в несільськогосподарське використання, концентрації землі великим бізнесом, перетворенню селян у найманих працівників тощо [1, с. 188]. Це пояснює відсутність винятковості права відчуження на землі сільськогосподарського призначення, повної приватної власності на землю та повної специфікації прав власності на неї і в країнах з розвиненими відносинами приватної власності. Приватна власність в таких країнах формується на основі інститутів, що обмежують ряд прав власності на землю. В умовах неспроможності ринку землі, держава в односторонньому порядку примусово обмежує права власності на землю з метою зменшення негативних зовнішніх ефектів і трансакційних витрат.

Внаслідок суперечливості підходів щодо роздержавлення і приватизації, утвердилася система повноважень у галузі володіння, розпорядження, використання землі та інших ресурсів, що характеризується протистоянням між правом власності на рентний ресурс і правом його використання, що призводить до присвоєння рентних доходів не суспільством взагалі, а деякими власниками.

У сучасному суспільстві головним гарантом прав власності є держава. В Україні статус гаранта держави здебільшого існує лише на папері, тому в протилежність специфікації прав власності відбувається їх розмивання, що призводить до низького рівня захищеності прав власності, який постійно погіршується. За даними Альянсу прав власності 2015 року, індекс прав власності України знизився з 0,4 минулого року до значення IPR 3,9. У світовому рейтингу Україна тепер посідає 109 місце з 129 [2].

З точки зору теорії прав власності, суб'єкт (держава), який в умовах роздержавлення і приватизації роздає або продає власність за заниженою вартістю, фактично позбавляє себе ліквідних активів та можливостей впливу на процес специфікації. Така стратегія неефективна [3, с. 134]. Отримувач або покупець об'єктів державної власності (ресурсів), які дісталися йому не за реальною ціною, не має мотивів для ефективного їх використання.

Тому результатом використання ресурсів є не рента, а антирента – дохід від хижацького використання ресурсів.

Необхідно зазначити, що відносини власності в приватизаційний період з'явилися за «старою» схемою – «власник-керівник», так як партійно-господарська номенклатура вже де-факто контролювала ресурси, а система відносин «власник-керівник» на певному етапі їх розвитку передбачає зміну власників також і де-юре. Відносини привласнення, що виникають в ході цих процесів, визначають поняттям «квазівласність», пов'язуючи з дифузією власності, розпорошенням прав і титулів власності між власниками різних категорій: державою та інвесторами, адміністрацією і трудовим колективом та ін. [4, с.47– 48]. Дифузія власності викликає дифузійну ренти, що деформує функціонування економічного рентного механізму. Дифузійна рента – це проникнення природної ренти в різні економічні складові доходів ресурсовидобувних і ресурсопереробних компаній і злиття з ними в процесі виробництва, розподілу, обміну та споживання [5, с. 14]. Відбувається розчинення (об'єднання) ренти з іншими формами доходів, але тільки незначна її частина потрапляє на користь держави і суспільства шляхом оподаткування.

Таким чином, номенклатурність приватизації викликала розбіжність правових і економічних форм власності, сприяла формуванню квазівласності в приватному і в державному секторі економіки, зрощенню бізнесу і політики, що спричинило формування квазі-ренти (у вигляді політичної та статусної, адміністративної), антиренти.

Найсерйозніші проблеми специфікації прав власності в Україні здебільшого пов'язані із зміною землевласників і форм господарювання. Мова йде про здійснення земельної реформи, завдання якої полягало у перерозподілі землі з одночасною передачею її у колективну та приватну власність. Для її проведення було створено необхідну правову базу, розроблено понад 20 законодавчих нормативних актів і документів.

З прийняттям Земельного кодексу України (в редакції від 13.03.1992 року) почалася приватизація землі в Україні та скасування монопольного становища державної власності на землю. Головним об'єктом приватизації мали стати землеволодіння колективних сільськогосподарських підприємств (КСП), утворених на базі колишніх колгоспів і радгоспів. Першим етапом реформи була трансформація державної земельної власності в її колективну форму. Перший досвід реформування земельних відносин свідчив, що передача землі у власність КСП не перетворює членів КСП на справжніх господарів землі. У подальшому вирішальну трансформаційну роль відіграли укази Президента України 1994 – 1999 років: «Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва» від 10.11.1994 р. № 666/94, «Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям» від 08.08.1995 № 720/95, «Про оренду землі» від 23.04.1997 р. № 367/97, «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки» від 03.12.1999 р. № 1529/99).

Другий етап земельної реформи розпочався в 1994 році, коли держава шляхом паювання сільськогосподарських угідь, переданих у колективну власність, зробила спробу зміцнити правовий статус членів КСП як співвласників земель. Вперше вжито поняття «земельний пай» як частина землі, яка належала сільськогосподарському підприємству і право на яку передано члену підприємства. Право кожного члена КСП на земельну частку (пай) посвідчувалось сертифікатом і встановлювалось як об'єкт купівлі-продажу. Сертифікат засвідчував право його власника на отримання земельної ділянки, а не право на саму ділянку; не визначав меж земельної ділянки, вказував його площі в умовних кадастрових гектарах та вартість. Отримання земельного паю у приватну власність у натурі здійснювалося при виході з КСП. Майже 6,7 млн. громадян, які були членами близько 11 тис. КСП, отримали сертифікати на земельну частку (пай). Обов'язковість паювання всієї земельної колективної власності між членами колективу встановлювалась у 1995 році. Однак, незважаючи на те, що площі приватної земельної власності збільшувалися, вирішального значення ця форма власності не мала. Паювання земель колективної власності не перетво-

рило членів КСП на «працюючих власників», господарів землі та майна КСП, вони фактично залишалися найманими працівниками.

Трансформація земельних відносин третього етапу земельної реформи в Україні пов'язана з виділенням у 1997 році членам КСП земельної частки (паю) в натурі, право на яку посвідчувалося державними актами на право приватної власності на землю. А з кінця 1999 року земля і майно КСП передавалися в приватну власність. Створювались приватні аграрні формування на правах оренди земельних та майнових паїв приватних власників з виплатою орендної плати в натуральній або грошовій формі. Після проведеної у 2000 році реорганізації, з колективної в приватну земельну власність перейшло майже 20 млн. га. Якщо в 1996 році Земельний фонд України за формами власності на 60,2 % складався з державної, 36,6 % – з колективної; і тільки 3,2 % – з приватної власності, то в 2001 році державна форма власності зменшилася до 50,0 % в порівнянні з колективною, яка склала 1,8 %, при значному збільшенні частки приватної власності – 48,2 %. [6].

Площа сільськогосподарських угідь державних сільськогосподарських підприємств щороку зменшувалася і складала в 2000 році лише 6,2 %, в 2014 році – 4,6 % від площі всіх сільськогосподарських підприємств (табл. 1).

Таблиця 1 – Площа сільськогосподарських угідь за категоріями землевласників і землекористувачів, мільйонів гектарів

Земле-власники і земле-користувачі	1990	1995	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014
Сільсько-господарські підприємства у тому числі	38,705	35,184	29,878	22,116	20,590	20,499	20,665	20,437	20,549
державні	9,927	7,116	1,848	1,230	1,022	1,010	0,963	0,959	0,944
недержавні	28,778	28,068	28,030	20,886	19,568	19,489	19,702	19,478	19,605
Громадяни	2,669	5,589	8,543	14,923	15,898	15,984	15,815	15,958	15,869

Примітка. Розроблено автором на основі [7].

За підсумками 2014 року, площа ріллі державних підприємств становить 4,1 % від ріллі сільськогосподарських підприємств; 2,4 % – від загальної площі ріллі; 1,9 % – від усіх сільськогосподарських угідь та 1,3 % – від загальної земельної площі України (табл. 2).

Головною особливістю перехідного періоду – розвиток всіх форм господарювання, паралельність функціонування старих і нових господарських формувань (табл. 3), кількість яких з 2002 року змінилася незначною мірою, за винятком виробничих кооперативів, зменшилася в 2,6 разу, державних – 2,1 разу.

Таблиця 2 – Загальна земельна площа та розподіл сільськогосподарських угідь за землевласниками та землекористувачами у 2014 році, тисяч гектарів

	Загальна земельна площа	Усі сільсько-господарські угіддя	З них		
			рілля	сіножаті	пасовища
Усього земель	60354,9	41511,7	32531,1	2407,3	5441,0
Землі сільсько-господарських підприємств і громадян у тому числі	37717,1	36417,6	31066,9	1573,7	2852,3

Продовження таблиці 2

землі сільсько-господарських підприємств з них	21258,2	20548,9	19293,4	394,9	658,7
державних	1128,8	943,6	780,7	33,1	95,1
недержавних	20129,4	19605,3	18512,7	361,8	563,6
землі громадян	16458,9	15868,7	11773,5	1178,8	2193,6
Землі користувачів інших категорій	22637,8	5094,1	1464,2	833,6	2588,7

Примітка. Розроблено автором на основі [7].

У періодах приватизаційного процесу реалізовувались переваги господарювання не на дрібних земельних ділянках, а на великих, тобто великого товарного сільськогосподарського виробництва. Розподіл діючих сільськогосподарських підприємств за розміром сільськогосподарських угідь станом на 1 листопада 2014 року свідчить, що більша частина площі угідь – 4449,7 тис. га, що складає 20,7 % від загальної площі, належить незначній кількості підприємств, які мали більше 10000,0 га – 184 (0,4 %). Кількість підприємств, на які припадало 3466,6 тис. га (16,1 %) – 2415 (4,6 %) мали середні значення сільськогосподарських угідь площею 1000,1-2000,0 га, площа 2808,1 тис. га (13,0 %) – 1151 підприємство (2,2 %) – 2000,1 – 3000,0 га.

Таблиця 3 – Кількість діючих сільськогосподарських підприємств у сільському господарстві, одиниць

	2002	2005	2010	2011	2012	2013	2014
Усього	61178	57877	56493	56247	56056	55630	52543
Господарські товариства	9337	7900	7769	8080	8235	8245	7750
Приватні підприємства	4116	4123	4243	4244	4220	4095	3772
Виробничі кооперативи	2111	1521	952	917	848	809	674
Фермерські господарства	43042	42447	41726	40965	40676	40752	39428
Державні підприємства	570	386	322	310	296	269	228
Підприємства інших форм господарства	2002	1500	1481	1731	1781	1460	691

Примітка. Розроблено автором на основі [7, с. 49; 8, с. 51].

Проте у більшій кількості підприємств – 12594 (24%) середні значення розмірів сільськогосподарських угідь – 20,1-50,0 га, але це складає лише 2,2 % від загальної площі угідь. Що стосується фермерських господарств, то тут параметри сільськогосподарських угідь значно менші: більша частина площі угідь – 1092,3 тис. га (23,6 % від загальної площі) належить 4711 підприємствам (11,9 %), що мали більше 100,1 – 500,0 га. Переважна більшість фермерських господарств – 11890 (30,1 %), також як і сільськогосподарські підприємства, мають від 20,1 до 50,0 га сільськогосподарських угідь [7, с. 50].

За деякими даними оптимальний розмір, наприклад, господарства зернового або зерно-буряківничого напрямків, визначається на рівні 300 – 400 га, а при розмірі фермерського господарства 55 га тваринництво в ньому буде збитковим. При середньому розмірі земельного паю в Україні близько 4 га домогтися економічної рентабельності фермерського господарства складно досягнути.

За даними Державної служби статистики України, за підсумками 2014 року, невеликі фермерські господарства з чистим доходом (виручкою) до 50,0 тис. грн., а також від

50,1 до 100,0 тис. грн. є нерентабельними. Їх рівень рентабельності відповідно складає – 3,0 %, – 4,4 % при значній кількості таких господарств – 26,2 % і 9,4 %. Найбільш рентабельними (55,5 %) – фермерські господарства з чистим доходом (виручкою) більше 10000,0 тис. грн [7, с. 167].

Таким чином, роздержавлення і приватизація землі давали можливість державі здійснювати передачу сільськогосподарських земель у приватну власність для ведення селянського (фермерського) господарства; надавати членам сільськогосподарських підприємств статусу власників земель, що перебували у користуванні цих підприємств. Динаміка земельного приватизаційного процесу свідчить про перехідний характер колективної форми власності на землю та розвиток приватної власності. Проте принципів перетворень державної земельної власності на приватну та перетворення селян у власників, господарів землі не відбулося.

Земельний пай, що належить селянам, переважно залишається в одному масиві, що ускладнює реалізацію права власності на землю і ускладнює орендні відносини, так як земельні паї можна здавати в оренду водночас усім власниками паю. При отриманні селянами державного акту на право приватної власності на землю орендарю потрібно укласти договір оренди з кожним із власників паїв.

Одним із проблемних питань – орендна плата, розмір, порядок і строки виплати якої фіксуються в договорі оренди. Мінімальна межа орендної плати встановлена у розмірі 3 % від вартості земельної ділянки (до 2008 року вона становила 1,5 %). Остаточний розмір орендної плати встановлюється за домовленістю між орендарем та орендодавцем, на який впливають ряд факторів: місце розташування земельної ділянки, рівень її родючості, термін оренди і ін. Виплата орендної плати за земельний пай може здійснюватися не тільки в грошовій, а й у натуральній формі відпрацювання у вигляді послуг. Орендна плата за земельні частки (паї) в структурі витрат на виробництво сільськогосподарської продукції в сільськогосподарських підприємствах в 2014 році склала усього 8,2 % (57,8 % від інших операційних виплат, які дорівнюють 14,3 % витрат на виробництво); у рослинництві – 11,1 % (відповідно – 62,0 % і 17,9 %) [7, с. 56]. На кінець 2015 року орендна плата в середньому становила 100 грн. за 1 га в місяць. При цьому 65 – 70 % орендної плати здійснюється один раз на рік в натуральних показниках, які становлять від 2,5 до 3,5 т врожаю з паю. Таким чином, ставки орендної плати дуже низькі і набагато менше, ніж відсоткові ставки по депозитах, які перевищують 20 % річних.

Необхідність селян здавати свої земельні паї в оренду свідчить про неефективність і нерівномірність розподілу землі. Мета власника в орендних відносинах – безпосередньо, не використовуючи землю, не втратити власність, не продавати землю і отримувати від неї дохід (корисність). Орендар прагне не купуючи використовувати землю, яка не є його власністю. Інтереси цих суб'єктів (власника і орендаря) можуть бути задоволені тільки у випадку виникнення між ними відносин, які базуються на передачі, переуступці володіння й користування землею на визначений термін за визначену плату – орендну плату, основною частиною якої є рента [9, с. 224 – 225]. Неповнота прав власності, яка є основою даних процесів, передусім пов'язана з поняттям присвоєння.

В умовах оренди один суб'єкт (власник) обмежує свої повноваження як власника землі, а інший (орендар) набуває повноважень, стає квазівласником. Та з економічної точки зору, власником є той, хто присвоює. Об'єкт присвоюють певним чином тому, що люди вступили в певні відносини. Зміняться відносини – зміниться і присвоєння, а не навпаки. Першопричина орендних відносин – невідповідність між правом володіння (власності) землею і можливостями, бажанням її обробки [9, с. 230]. Вирішується ця проблема тимчасовим платним відчуженням об'єктів власності. Так як відчуження є парною категорією присвоєння, то в рамках оренди земля стає об'єктом відносин «відчуження-присвоєння». Відчуженість від власності, позбавлення суб'єктів економічних відносин можливості використовувати об'єкти власності у виробництві та споживанні є однією з головних соціально-економічних проблем України. Невідповідність між фактичним (пер-

винним) землеволодінням і землекористуванням на практиці реалізується в привласненні об'єкта власності (землі) не її власниками, а користувачами (орендарями), до кишень яких потрапляє земельна рента. Селяни, отримавши земельні ділянки в приватну власність, не маючи можливості самостійно обробляти землю, вимушені були або здати землю в оренду, або продати своє право на земельний пай.

Можна сказати, відносини власності – відносини володіння, користування та розпорядження, розділенні між власником і користувачем, орендодавцем та орендарем. Тому ці відносини більшість економістів розглядають як сумісно-розподільну (спільно-розділену) власність. Права власності розглядаються як пучки правомочностей на прийняття рішень з приводу того чи іншого ресурсу. При певних умовах можливе розщеплення цих пучків, тобто поділ частини правомочностей між різними економічними агентами. Таким чином, змінюється економічний зміст приватної власності шляхом доповнення правових і соціальних елементів. Будь-які спроби перегрупувати права власності починають здійснюватися в тому випадку, коли очікувані вигоди перевершають очікувані витрати. Зміни в правах власності здійснюються через взаємодію структури прав власності з пошуком людиною шляхів досягнення більшої користі [10, с. 51]. Теоретичний підхід спільно-розділеної власності набуває особливого значення в процесах приватизації і реприватизації, які розширюють пошук нових форм і специфікацію пучка прав власності, оскільки ефективність використання об'єкта власності залежить від суб'єкта власності, його замін, зміни.

Протиріччя в системах «присвоєння-відчуження», «землеволодіння-землекористування» врегульовуються ринковими чинниками шляхом купівлі-продажі та оренди землі. Досвід зарубіжних країн свідчить про обмеженість використання купівлі-продажу для вирішення зазначених проблеми. Основним регулятором виступає саме оренда, оскільки вона є більш гнучкою, динамічною, безпосередньо враховує рівень розвитку продуктивних сил, виробничо-фінансові можливості і землекористувача, і землевласника, але при однозначності чіткого державного контролю за цим процесом [9, с. 231].

Ефективність земельних орендних відносин залежить від визначеності суб'єктів власності на землю, їх прав та обов'язків, визначеності самого об'єкта (земельної ділянки). У зв'язку з цим, зазначимо важливість вдосконалення реєстраційної системи власності та користування на земельні ділянки, яке здійснюється в Україні. Впровадження специфікації прав власності буде сприяти чіткому розподілу рентних доходів та отриманню їх дійсними власниками.

Отже, при передачі державної землі в оренду характер державної власності змінюється. Тому оренду розуміють як метод та форму роздержавлення, та як економічну форму трансформації переходу від державної власності на землю до приватної. Земельні перетворення в Україні базуються саме на цій формі специфікації прав власності. Проте, хто б не володів титулом власності, реальним власником ресурсу є лише той, хто привласнює створену ренту.

Висновки. Земельна рента є економічною формою реалізації права власності на землю. За допомогою рентного механізму реалізуються процеси створення, розподілу, привласнення та вилучення доходів від використання земельних ресурсів відповідно до прав власності на землю.

Після тривалого періоду монопольної державної власності на землю в Україні започатковано земельну реформу. Результатом реформи є трансформація державної власності на землю у колективну і приватну. Перетворення в сфері земельних відносин базувались і базуються на орендній формі специфікації прав власності.

Реформування земельних відносин на основі орендного підходу певною мірою впливає на ефективність механізму земельної ренти. Основними проблемами реформування, які водночас є факторами впливу на процеси становлення та розвитку механізму земельної ренти, можна вважати: протистояння між правом власності на рентний ресурс і правом його використання, що призводить до присвоєння рентних доходів не суспільст-

вом взагалі, а окремими власниками; дифузія власності (розпорошення прав і титулів власності між власниками різних категорій), яка зумовлює дифузію ренти, що деформує функціонування економічного рентного механізму; розбіжність правових і економічних форм власності, яка спричинила формування квазівласності в приватному і в державному секторі економіки, зрощення бізнесу і політики, результатом чого є виникнення квазіренти (у вигляді політичної та статусної, адміністративної) і антиренти.

Список літератури / References

1. Хуртаев К. И. Спецификация прав собственности на земли сельскохозяйственного назначения в условиях реформирования институциональной среды региона / К. И. Хуртаев // Экономический вестник Ростовского государственного университета «TERRA ECONOMICUS». – 2010. Том 8, № 2 – 2, с. 185 – 192.

Khurtaev, K. I. (2010). Specification of proprietary rights for farmland in the conditions of reforming of institutional environment of the region. *Ekonomicheskii vestnik Rostovskogo gosudarstvenogo universiteta "TERRA ECONOMICUS"* [Economic Bulletin, Rostov State University "TERRA ECONOMICUS"], vol. 8, no. 2– 2. pp. 185 – 192 (In Russian).

2. The International Property Rights Index 2015. – Available at: <http://internationalpropertyrightsindex.org/country?c=UKRAINE>. (Accessed 14 March 2016).

3. Пустовийт Р. Ф. Складові теорії прав власності та їхня реалізація у вітчизняній економіці. Наукові праці ДонНТУ. Серія: економічна. – 2013. Випуск 2(44), с. 132-140.

Pustoviit, R. F. (2013). Skladovi teorii prav vlasnosti ta yihnia realizatsiia u vitchysniani ekonomitsi [Elements of the theory of property rights and their implementation in the domestic economy]. *Naukovi pratsi DonNTU. Serii: ekonomichna* [Proc. of DonNTU. Series: economic], issue 2(44), pp. 132 – 140.

4. Мешков С. А., Никитин А. В. Эффективная собственность – ядро доктрины экономической безопасности в сфере земельных отношений. / С. А. Мешков, А. В. Никитин // Социально-экономические явления и процессы. – 2014. Выпуск 1(059), с. 47 – 52.

Meshkov, S. A., Nikitin, A. V. (2014). Effective property – the doctrine core of economical security in the sphere of land relations. *Sotsialno-ekonomicheskie yavleniia i protsessy* [Socio-Economic phenomena and processes], issue 1(059), pp. 47– 52 (In Russian).

5. Скаржинская Е. М., Чекмарев В. В. Качественный и количественный анализ нечеткой спецификации прав собственности / Е. М. Скаржинская, В. В. Чекмарев // Теоретическая экономика. 2011. № 4, с. 27 – 41.

Skarzhinskaya E. M., Chekmarev, V. V. (2011). Qualitative and quantitative analysis of careless specification of property rights. *Theoreticheskaia ekonomika*. [Theoretical Economics], no. 4. pp. 2 – 41 (In Russian).

6. Лозинська О. В. Рента, як основне джерело доходу в сільському господарстві. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.khntusg.com.ua/files/sbornik/vestnik_99/14.pdf.

Lozynska, O. V. Renta, yak osnovne dzherelo dohodu v silskomu gospodarstvi [Rent as a main source of income in agriculture] Available at: http://www.khntusg.com.ua/files/sbornik/vestnik_99/14.pdf. (Accessed 14 March 2016).

7. Сільське господарство України за 2014 рік: статистичний збірник / Державна служба статистики України. – К., 2015. – 379 с.

Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2015). *Silске gospodarstvo Ukrainy za 2014 rik*. [Agriculture of Ukraine for 2014], Kyiv: Informatsiino-analitychne ahentstvo, 379 p.

8. Сільське господарство України за 2013 рік: статистичний збірник / Державна служба статистики України. – К., 2014. – 399 с.

Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2014). *Silске gospodarstvo Ukrainy za 2013 rik*. [Agriculture of Ukraine for 2013], Kyiv: Informatsiino-analitychne ahentstvo, 399 p.

9. Прус Ю. О. Власність як основа земельної оренди / Ю. О. Прус // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). – 2013. – № 2(1). – С. 22 – 34.

Prus, Yu. O. (2013). Vlasnist yak osnova zemelnoy arendy [The property as a basis for land lease]. *Zbirnyk naukovykh prats Tavriyskogo derzhavnogo agrotehnologichnogo universytetu* [Proc. of the Tauride Agrotechnological State University “Economic Sciences”], no. 2(1), pp. 222 – 234.

10. Волошенюк Л. В. Еволюція поглядів на систему власності / Л. В. Волошенюк, Д. Д. Алексеєнко // Економічний вісник Національного гірничого університету. – 2008. – № 4. – С. 47 – 52.

Volosheniuk L. V., Aleksieienko, D. D., (2008). The evolution of views at the system of property. *Ekonomichnyi visnyk Natsionalnogo girnichogo universytetu*. [Economic Bulletin of National Mining University], no. 4, pp. 47 – 52 (Ukr).

Дата надходження авторського оригіналу в редакцію: 15. 10. 2016 р.

Цель. Исследование процесса становления и развития рентного механизма в ходе реформирования земельных отношений в связи с изменением форм собственности на землю и форм хозяйствования в сельскохозяйственном производстве.

Методика. В процессе исследования использовано: исторический подход (для рассмотрения становления рентного механизма в процессе реформирования системы земельных отношений, в частности изменения форм собственности на землю и форм хозяйствования, методы теоретического обобщения и сравнения, анализа и синтеза (для выяснения обусловленности механизма земельной ренты спецификацией и изменением структуры прав собственности на землю).

Результаты. Проанализировано процессы становления и развития рентного механизма в связи с изменением форм собственности на землю и форм хозяйствования в сельскохозяйственном производстве Украины. Аргументировано тезис о том, что реформирование земельных отношений на основе арендного подхода влияет на эффективность механизма земельной ренты. Доказано, что основными проблемами реформирования, которые в то же время выступают факторами влияния на процессы становления и развития механизма земельной ренты, можно считать, противостояние между правом собственности на рентный ресурс и правом его использования, что приводит к присвоению рентных доходов не обществом вообще, а отдельными владельцами; диффузия собственности (распыление прав и титулов собственности между владельцами различных категорий), обуславливающая диффузию ренты, которая деформирует функционирование экономического рентного механизма; расхождение правовых и экономических форм собственности, что привело к формированию квазисобственности в частном и в государственном секторе экономики, сращиванию бизнеса и политики. Итогом этого являются квазиренты и антиренты.

Ключевые слова: рентный механизм, спецификация прав собственности на землю

Objective. The study of rent mechanism formation and development process during the land reform, in particular in connection with the land ownership form changing and managing forms in agricultural production.

Methods. In research the following methods were used: historical approach (to consider the establishment of the rent mechanism in the process of land reform system, in particular land ownership form and managing forms changing), methods of theoretical generalization and comparison, analysis and synthesis (to determine the conditionality of rent specification mechanism and land ownership form changing).

Results. The process of rent mechanism formation and development is analyzed due to land ownership forms and managing forms in agricultural production changing in Ukraine. The

thesis that the reform of land relations on the basis of rental approach affects the efficiency of the mechanism of land rent. It is proved that the main problems of reform that at the same time are the factors of influence on the processes of formation and development of the rent mechanism can be considered: confrontation between the ownership of the resource and the rental right of its use, which leads to the assignment of rental income is not by society in general, but by individual owners; diffusion of ownership (spraying of the rights and titles of ownership between owners of different categories), is caused by the diffusion of the rent, which in its turn distorts the functioning of the economic rental mechanism; the divergence of legal and economic forms of ownership, which resulted in the formation of quasi-ownership in the private and public sectors of the economy and the merging of business and politics, the result of which is the emergence of quasirent and antirent.

Key words: *rental mechanism, the specification of property rights to land.*

ЕКОНОМІЧНІ МЕХАНІЗМИ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ

УДК 005.962.13-044.347:[005.936:005.936.3](045)

Волошина С. В.,
кандидат економічних наук,
доцент;

Костакова Л. Д., асистент

Донецький національний університет
економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського,
м. Кривий Ріг, Україна,
e-mail: sv_s_1165@mail.ru
e-mail: linakostakova@gmail.com

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АДАПТИВНОСТІ В УПРАВЛІННІ ЗАВАНТАЖЕННЯМ ВИРОБНИЧИХ ПОТУЖНОСТЕЙ ПІДПРИЄМСТВА

Voloshyna S. V.,
Candidate of Economic Sciences ,
Associate Professor;

Kostakova L. D., Assistant

Donetsk National University
of Economics and Trade
named after Mykhailo Tugan-Baranovsky,
Kryvyi Rih, Ukraine,
e-mail: sv_s_1165@mail.ru
e-mail: linakostakova@gmail.com

ENSURING ADAPTABILITY IN ENTERPRISE MANUFACTURING FORCE CHARGING MANAGEMENT

Мета. Мета статті полягає в розробці науково-методичних і практичних рекомендацій до управління завантаженням виробничих потужностей із забезпеченням адаптивності функціонування виробничого підприємства як економічної системи.

Методи. Застосовані загальні і спеціальні методи наукового дослідження економічних процесів: системного аналізу, узагальнення та абстрагування, порівняння, групування, логічний метод, історичний метод, діалектичний метод тощо.

Результати. Досліджено властивості виробничого підприємства як економічної системи. Доведено необхідність забезпечення адаптивності в управлінні завантаженням виробничих потужностей. Встановлено існування двох основних історично сформованих концептуальних підходів до розуміння категорії «виробнича потужність підприємства». Доопрацьовано алгоритм управління завантаженням виробничих потужностей на підприємстві. Встановлено стратегічний характер управління завантаженням виробничими потужностями. Поглиблено класифікацію факторів, які визначають розмір і рівень використання виробничих потужностей підприємства. Визначено роль різних груп факторів у досягненні стратегічних орієнтирів розвитку підприємства. Запропоновано реалізацію адаптивності до управління завантаженням виробничих потужностей на основі оцінки варіативності ринкових ситуацій, врахування технологічної спеціалізації підприємства, створення резерву потужностей.

Наукова новизна результатів дослідження полягає у подальшому розвитку підходів до управління виробничими потужностями підприємства на ринкових засадах. Розроблені пропозиції ґрунтуються на оцінці можливостей пристосування підприємства до зміни середовища функціонування. Застосування наданих пропозицій спрямоване на розробку динамічного механізму управління виробничими потужностями підприємства, що ґрунтується на багатоваріантності.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості посилення стратегічної спрямованості управлінських рішень стосовно використання виробничого

потенціалу підприємства.

Ключові слова: виробнича потужність, адаптивність як характеристика економічної системи, завантаження, робочий час, управління завантаженням, фактори, стратегічний аспект.

Постановка проблеми. Сучасний динамізм розвитку товарних ринків вимагає від вітчизняних товаровиробників своєчасного реагування на зміни зовнішнього середовища шляхом пристосування (адаптації) їх виробничого потенціалу до нових умов діяльності. У першу чергу це стосується такої складової потенціалу як виробничі потужності.

Проблема управління завантаженням виробничих потужностей вітчизняних підприємств у загальному плані характеризується неповним використанням наявної технічної бази, переважна частина якої має критичний рівень зносу. До того ж наявна розбалансованість виробничих потужностей на різних стадіях єдиного технологічного процесу виробництва. Існування зазначеної проблеми обумовлює економічні втрати підприємств у вигляді постійного зростання собівартості продукції, зниження продуктивності праці, віддачі від функціонуючого капіталу, прибутку, рентабельності, зростання випуску продукції невисокої якості, яка неспроможна конкурувати на товарних ринках та ін. Найбільш прямий вплив незадовільний стан використання потужностей має на витрати виробництва, що проявляється у постійному зростанні витрат, пов'язаних з утриманням та експлуатацією основних засобів внаслідок обслуговування фізично спрацьованої техніки, необхідністю перенесення на продукт повної вартості тих її елементів, фактичне використання яких не відповідає їх спроможності тощо.

Отже, управління завантаженням виробничих потужностей вітчизняних підприємств нині має надзвичайну актуальність, оскільки повне їх використання обумовлює мінімальні витрати виробництва, максимальну продуктивність праці, фондівіддачу, прибуток, рентабельність, що забезпечує високу ефективність як окремої виробничої одиниці, так і підприємства в цілому, його конкурентоспроможність на ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливість досліджуваного питання є незаперечна, про що свідчить велика кількість наукових надбань. Питання управління завантаженням виробничих потужностей підприємств досліджували такі науковці як: С. М. Бухало, В. Б. Войцеховський, Н. П. Коновалова, Й. М. Петрович, Ж. Рішар, І. Б. Швець та інші, які багато уваги приділили сутності категорії «виробнича потужність», методичним підходам до оцінювання її рівня в різних галузях національної економіки, факторам її формування, умовам ефективного використання тощо [1– 5]. Серед сучасних дослідників даної предметної області – І. О. Геєць, Ю. А. Єгупов, І. М. Мазур, І. В. Несторишен, Й. М. Петрович, Р. С. Распопов, І. Б. Швець та інші, котрі акцентували увагу на економічних аспектах оцінювання виробничої потужності та її місці в організаційно-економічному механізмі управління підприємствами [6 – 9].

Але, разом з тим, рівень теоретичної розробленості проблеми ефективного завантаження виробничих потужностей з урахуванням сучасної практичної проблематики не є достатнім. Потребують більш глибокого вивчення питання побудови механізму управління завантаженням виробничих потужностей в нестабільних умовах розвитку середовища підприємства, забезпечення адаптивності даного процесу тощо.

Мета статті полягає в розробці науково-методичних і практичних рекомендацій до управління завантаженням виробничих потужностей із забезпеченням адаптивності функціонування виробничого підприємства як економічної системи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз наукових публікацій в області управління виробничими потужностями показав на переважання досліджень радянського періоду, який характеризувався стабільними умовами розвитку макро- і мікросередовища функціонування підприємств. Тому профіль завдань, що вирішувалися в той час, як власне і методи їх розв'язання, були вкрай обмеженими. Такі питання, як зміна попиту, коливання споживчих властивостей продукції, її ціни тощо не досліджувалися в силу тривалої

незмінності їх рівнів.

Зміна умов господарювання в Україні на ринкові обумовила необхідність дослідження питань розвитку підприємства як проблематики динамічної економічної системи.

Будь-яке виробниче підприємство як економічна система ринкового типу характеризується комплексом різноманітних властивостей, основними з яких є цілісність (існування системи як єдиного цілого), складність (наявність багато чисельних зв'язків між елементами системи), структурованість (наявність в системі взаємопов'язаних та упорядкованих елементів), ієрархічність (підпорядкованість елементів системи), цілеспрямованість (орієнтація системи у розвитку на поставлену мету), оптимальність (функціонування системи за найкращим варіантом), керованість (свідома організація цілеспрямованого функціонування), адаптивність (здатність системи пристосовуватися до різних умов навколишнього середовища, виробництва, праці, обміну, життя) тощо.

Наукова спільнота (І. Ансофф, І. А. Пітайкіна, О. А. Пастухова, В. М. Ячменьова, Р. Ханалієв, А. П. Максимович, Д. З. Чуйко, В. Н. Фомін, Й. Шумпетер, Р. Нельсон, Р. Акофф та ін.) пов'язує адаптивність з такими ознаками економічної системи як гнучкість (швидка реакція виробника на будь-які зміни в зовнішньому середовищі та адаптація до них), ефективність (досягнення позитивного результату в діяльності), конкуренція (прагнення виробника до найкращого задоволення потреб споживачів), стійкість (збереження досягнутого результату) та ін.

Особливу увагу звернемо на позицію в цьому питанні розробника теорії стратегічного управління І. Ансоффа, який під адаптивністю розумів здатність, можливість й мотивацію для того, щоб думати і діяти стратегічно [10]. Тобто пристосування до змін середовища має відбуватися відповідно до стратегічної спрямованості розвитку суб'єкта господарювання.

Адаптивність слід вважати невід'ємною характеристикою функціонування підприємства загалом та усіх його елементів, до числа яких відноситься й виробничий потенціал. Потенційну і реальну віддачу від останнього відображає виробнича потужність підприємства.

Дослідивши наукову думку на сутність категорії «виробнича потужність підприємства», було встановлено існування двох основних історично сформованих концептуальних підходів:

– виробничого підходу, згідно якого виробнича потужність – це максимально можливий випуск продукції, видобутку або переробки сировини в одиницю часу (рік, місяць, добу, зміну) у встановленій номенклатурі при повному використанні устаткування, площ, застосуванні прогресивної технології та найбільш досконалій організації виробництва;

– економічного підходу, за яким виробнича потужність розглядається як максимально можливий обсяг продукції, який може бути вироблений підприємством і реалізований на ринку споживачу при досягненні найкращого фінансового результату. Тобто при даному підході враховуються ринкові фактори.

За обох підходів науковцями наголошується, що ефективність використання виробничої потужності підприємства буде залежати від того, наскільки повно вона буде завантажена.

Виробнича потужність підприємства загалом визначається за потужностями провідних фабрик, цехів, дільниць або агрегатів з урахуванням заходів по ліквідації «вузьких місць». «Вузькі місця» виникають внаслідок незбалансованості виробничих потужностей між взаємопов'язаними стадіями виробництва. Водночас з урахуванням економічного підходу невикористані виробничі потужності є наслідком існування неефективного для виробника споживчого попиту, тобто існування попиту на такі види продукції, виробництво яких є збитковим.

Управління завантаженням виробничих потужностей на підприємстві передбачає вивчення впливу факторів, що пояснюють розрив між обсягами виробництва. Даний процес проводиться у декілька етапів.

На першому етапі необхідно порівняти загальний час теоретичного функціонування засобів праці з фактичним (офіційним) часом. Різниця цих двох показників часу виділяє час їх бездії в результаті впливу фактичних та умовних причин.

Другий етап складається з порівняння офіційного робочого часу з тією кількістю часу, що передбачена стратегією на довгостроковий або короткостроковий періоди (без врахування перерв, що пов'язані з проведенням зборів, відпусток, підготовкою персоналу, затратами часу на утримання обладнання). Розрив відображає робочий час, який був недостатньо використаний підприємством через помилки в його стратегії. Оптимальне використання обладнання, що є на підприємстві в рамках заданої стратегії не обов'язково відповідає його максимальному використанню. Наприклад, для надання більшої чіткості всьому виробництву, підприємство може бути зацікавленим в тому, щоб завантажити на деяких етапах технологічного процесу обладнання вище допустимого рівня (перезавантаженість). Така ситуація несе певні витрати і повинна визначатися аналітиком, який в свою чергу виявляє переваги такого функціонування обладнання в досягненні кінцевих результатів діяльності підприємства. У деяких випадках причина завантаженості обладнання понад норму може полягати в його особливостях, що є ознакою неналежної організації виробництва.

На третьому етапі можна врахувати запрограмовані зупинки у функціонуванні підприємства для досягнення кращої роботи підприємства. Мова йде про зупинки в діяльності, які пов'язані з: перервами, навчанням, необхідним обслуговуванням обладнання.

Четвертий етап складається з порівняння попередніх даних, отриманих в рамках стратегії використання обладнання протягом довго- та середньострокового періоду з робочим часом, що відповідає короткостроковому періоду. І якщо останнє враховує умови ринку, то розрив між часом роботи за середній та довгостроковий періоди відображає стратегічні помилки підприємства.

На наступних етапах, що передбачаються процесом управління завантаженням виробничої потужності підприємства, слід виявити використання реального та продуктивного робочого часу, який повністю не відображає якість роботи обладнання, оскільки вона не враховує можливе зниження ритму виробництва [4, с. 189].

Загальним концептуальним підходом до побудови економічного механізму управління завантаженням виробничих потужностей вважаємо виявлення та можливість реагування підприємства на фактори, що визначають виробничу потужність та впливають на процес її використання, а відтак – через витрати виробництва на фінансові результати діяльності.

Величина виробничої потужності підприємства визначається наступними факторами:

- розміром, технічним рівнем і складом основного устаткування (обладнання). Тобто виробнича потужність підприємства залежить від питомої ваги активної частини основних засобів, їх якісного складу, вікової структури, ступеня придатності засобів праці та ін.;
- прогресивністю технології, що використовується і відповідно обумовлює розмір трудомісткості виготовлення одиниці продукції;
- режимом роботи;
- техніко-економічними нормативами використання устаткування, рівень яких впливає на продуктивний час роботи засобів праці;
- пропорційністю виробничих потужностей основних ланок технологічного процесу;
- номенклатурою та асортиментом продукції, що планується до випуску;
- кваліфікацією кадрів, яка впливає на використання устаткування;
- наявністю «вузьких місць» у виробництві;
- розміром виробничих площ;
- якістю сировини і матеріалів, які йдуть в обробку.

Так, рівень використання виробничої потужності підприємства залежить від дії таких факторів:

- циклічність розвитку економіки, яка обумовлює рівень сукупного попиту на товари і послуги і відповідно напрямом розвитку виробників. На етапі спаду використання виробничих потужностей буде знижуватися, а на етапі росту – підвищуватися;

- рівень платоспроможного попиту на продукцію, на виробництві якої спеціалізується підприємство (місткість ринку по певному товару) та динаміка його зміни. У випадку значної місткості ринку та очікуваної тенденції її росту використання виробничих потужностей потенційно буде високим і до того ж підвищуватиметься;

- рівень конкуренції на ринку, який обумовлює розміри випуску однотипної продукції, яку споживачі бажатимуть отримати від конкретного виробника. Із загостренням конкуренції підприємства можуть мати проблеми із забезпеченням належного завантаження своїх потужностей;

- організація матеріально-технічного забезпечення, стан якої впливає на можливість виконання виробничої програми підприємства;

- забезпеченість підприємства кваліфікованими трудовими ресурсами, повнота якої також визначає спроможність підприємства виконати свої виробничі плани;

- рівень організації виробництва, праці та управління, що обумовлює стан трудової і виконавчої дисципліни, узгодженість в роботі управлінського персоналу, трудомісткість виготовлення продукції;

- форми оплати праці персоналу, які відображають наявність достатніх стимулів до виконання виробничої програми та інших.

Характерною особливістю другої групи факторів є те, що їх частина вважається зовнішніми (ринковими), а друга частина – внутрішніми (керованими). Так, до зовнішніх факторів, що впливають на використання виробничих потужностей підприємств слід віднести із наведеного вище переліку з 1 по 5. Останні два фактори відображають умови, які можуть бути свідомо змінені керівництвом кожного підприємства. Крім того, потрібно постійно вивчати поведінку ринкових факторів задля пристосування до їх дії. Характерною особливістю другої групи факторів є й те, що на їх здійснення практично не потрібні значні капітальні вкладення.

Серед зовнішніх факторів найбільший вплив нині здійснюють наступні: циклічність розвитку економіки, рівень конкуренції, стан забезпеченості виробничими ресурсами. Внутрішні фактори відображають технологічні аспекти конкретного виробництва.

Усі зазначені фактори мають властивість постійно змінюватися, що й обумовлює зміни у розмірах виробничої потужності кожного підприємства та результатах її використання. Тому з метою забезпечення ефективності виробництва, збалансованості ринкового попиту і пропозиції на підприємствах має бути забезпечена адаптивність в управлінні завантаженням виробничих потужностей, в основі якої лежить свідоме керування впливовими факторами.

Дослідження зовнішніх факторів та вміння підприємства пристосовуватися до їх мінливості надасть підприємству змогу чітко визначити свої стратегічні орієнтири щодо ефективного використання наявних виробничих потужностей, а врахування дії внутрішніх факторів – побудувати механізм узгодженості їх величини між окремими технологічними ланками та забезпечити стабільність їх використання.

З огляду на значний знос технічної бази вітчизняних підприємств важливим елементом механізму управління потужностями мають стати також процеси обґрунтованого формування розмірів резервної потужності на кожній стадії технологічного ланцюгу. В сучасних теоретичних надбаннях цій проблемі приділяється недостатньо уваги попри те, що резервна потужність має на меті забезпечити безперервне виробництво особливо в пікові години, забезпечуючи застаріле обладнання, яке функціонує на вітчизняних підприємствах, необхідними деталями та запасними частинами в найкоротший проміжок часу.

До того ж бракує наукових досліджень щодо оцінки впливу основних факторів на

віддачу від наявних у виробництві потужностей.

Вирішенню вище зазначених проблем будуть сприяти заходи, що будуть спрямовані на ліквідацію або часткове усунення факторів негативного впливу на процес управління виробничими потужностями, а також врахування ринкових факторів при управлінні ними.

Результати виконаного авторами дослідження були побудовані з урахуванням наступних особливостей управління завантаженням потужностей вітчизняних підприємств на засадах економічного підходу, який слід вважати основним в ринкових умовах господарювання та з акцентом на забезпечення адаптивності:

- ринкова невизначеність умов господарювання підприємств вимагає моделювання декількох ситуацій їх майбутнього розвитку (прогнозування обсягів продажу з урахуванням співвідношення ціни та якості продукції);

- технологічна спеціалізація підприємства обумовлює необхідність чіткого спряження потужностей виробничих ланок, що працюють в єдиному технологічному ланцюгу;

- старіння технологічного обладнання, наслідком чого виступає збільшення частоти і тривалості збоїв у виробництві, потребує наявності резервних виробничих потужностей, які мають переглядатися з часом функціонування.

Таким чином, управління завантаженням виробничих потужностей на підприємстві має відбуватися насамперед у взаємозв'язку з розвитком відповідного товарного ринку. Для цього підприємства мають аналізувати стан даного ринку, складати довгострокові прогнози за ключовими параметрами розвитку відокремлено внутрішнього і зовнішнього його сегментів. Межі прогнозних значень дадуть змогу змоделювати потенційні ринкові ситуації.

У подальшому на підставі результатів діагностики використання виробничих потужностей на підприємстві в контексті взаємозв'язку зі стратегічними орієнтирами його розвитку мають бути обраховані необхідні розміри виробничих потужностей за основними стадіями виробництва, визначено розмір їх додаткового введення та резерв невикористаної пропускної спроможності. Останній аналізується з позицій перспектив підприємства і у випадку сталого розвитку може прийматися рішення щодо зменшення потужностей певних ланок. Окремим етапом є обґрунтування розмірів резервної потужності підприємства з огляду на ступінь впливу наступних факторів: частота простоїв обладнання, час даних простоїв та середній вік устаткування.

Висновки. Забезпечення адаптивності в управлінні завантаженням виробничих потужностей є умовою як виживання, так й ефективного функціонування виробничих підприємств в умовах змін зовнішнього середовища, пристосування до них та своєчасного реагування на них.

Авторами розроблені рекомендації по розробці механізму стратегічного управління завантаженням виробничих потужностей підприємства. Так, перш за все потрібно проаналізувати дійсний рівень використання виробничих потужностей базового підприємства. У подальшому складається довгостроковий прогноз розвитку галузевого ринку та виявляються очікувані тенденції споживання продукції, які переносяться як кількісні параметри для визначення обсягів збуту і виробництва продукції. Разом з обсягами слід прогнозувати також ціни на продукцію та її якість, що буде диктувати підприємствам завдання щодо управління витратами та якістю продукції. Наступним етапом досліджень слід вважати порівняння прогнозованих обсягів виробництва з наявними потужностями з урахуванням пропорцій між окремими ланками виробництва. В разі існування «вузьких місць у виробництві» приймаються рішення щодо нарощування потужностей. При існуванні «широких місць у виробництві» розробляються рішення щодо використання незадіяних потужностей.

Отже, економічне завдання по забезпеченню ефективного використання виробничих потужностей підприємства вирішується як розв'язання задачі по оптимізації виробничої програми з обмеженням за ринковим попитом та розміром виробничих потужностей у

розрізі основних виробничих ланок. Однак в разі перевищення ринкового попиту над потужностями обмеження за потужностями в оптимізаційній задачі знімається.

Загалом завдання забезпечення оптимального завантаження виробничих потужностей підприємства є стратегічним, оскільки потребує значного часу на реалізацію при певних інвестиціях.

Список літератури / References

1. Войцеховский В. Б. Моделирование и оптимизация развития производства / В. Б. Войцеховский. – К.: Техніка, 1980. – 128 с.

Voitsekhovskiy, V. B. (1980). *Modelling and production development optimization* [Modelirovanie i optimizatsiya razvitiya proizvodstva]. Kyiv, Technika, 128 p.

2. Коновалова Н. П. Производственные мощности предприятий: (Эффективное использование) / Н. П. Коновалова. – М.: Экономика, 1987. – 64 с.

Konvalova, N. P. (1987). *Production capacity of: (Effective utilization)* [Proizvodstvennyie moschnosti predpriyatiy: (Effektivnoe ispolzovanie)]. Moscow, Economics, 64 p.

3. Петрович И. М. Производственная мощность и экономика предприятия / И.М. Петрович, Р. П. Атаманчук. – М.: Экономика, 1990. – 110 с.

Petrovich, I. M., Atamanchuk, R.P. (1990). *Production capacity and business economics* [Proizvodstvennaya moschnost i ekonomika predpriyatiya]. Moscow, Economics, 110 p.

4. Ришар Ж. Аудит и анализ хозяйственной деятельности предприятия / Ж. Ришар. – М.: Аудит, ЮНИТИ, 1997. – 375 с.

Rishar Zh. (1997). *Audit and analysis of economic activities of an enterprise* [Audit i analiz hozyaystvennoy deyatelnosti predpriyatiya]. Moscow, Audit, UNITY, 375 p.

5. Швець І. Б. Управление производственными мощностями: методология, оценки, учет / И. Б. Швець. – Донецк: ИЭП НАН Украины, 1998. – 288 с.

Shvets, I. B. (1998). *Production capacity utilization management: methodology, evaluation, accounting* [Upravlenie proizvodstvennyimi moschnostyami: metodologiya, otsenki, uchet]. Donetsk: Institute of industrial economics of the National Academy of Sciences of Ukraine, 288 p.

6. Геєць І. О. Формування виробничої потужності авіапідприємств: автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04 / І. О. Геєць; Нац. авіац. ун – т. – К., 2011. – 21 с.

Haets, I. O. (2011). *Building of production capacity of aviation enterprise* [Formuvannya vyrobnychoi potuzhnosti aviapidpryemstv] author's abstract of dissertation ... Ph.D. in Economics; National aviation university, Kyiv, 21 p.

7. Мазур І. М. Управління використанням виробничих потужностей як фактор підвищення ефективності нафтогазобудівних підприємств: автореф. дис... канд. екон. наук: 08.00.04. / І. М. Мазур; Івано-Франків. нац. техн. ун – т нафти і газу. – Івано-Франківськ, 2008. – 20 с.

Mazur, I. M. (2008). *Production capacity utilization management as the main factor of efficiency increase of oil and gas producers* [Upravlinnia vikoristanniam vyrobnychykh potuzhnostei yak faktor pidvyshchennia efektyvnosti naftogazobudivnykh pidpryemstv] author's abstract of dissertation ... Ph.D. in Economics; Ivano-Frankivsk national technical university of oil and gas, Ivano-Frankivsk, 20 p.

8. Петрович Й. М. Механізм управління використанням виробничих потужностей машинобудівних підприємств / Й. М. Петрович // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2009. – № 4. – Т. 1. – С. 13– 15.

Petrovich, Y. M. (2009). *Production capacity utilization mechanism at engineering companies* [Mehanizm upravlinnia vykorystanniam vyrobnychykh potuzhnostei mashynobudivnykh pidpryemstv] *Visnyk of Khmelnychkyi national university*. Economic science, № 4, T. 1, P. 13 – 15.

9. Распопов Р. С. Управління виробничими потужностями на підприємствах кондитерської галузі: автореф. дис. канд. ..екон. наук : спец. 08.00.04. / Распопов Р. С. – Донецьк, 2008. – 19 с.

Raspopov, R. S. (2008). *Production capacity control at enterprises of confectionery industry* [Управління виробничими потужностями на підприємствах кондитерської галузі] author's abstract of dissertation ... Ph.D. in Economics, Donetsk, 19 p.

10. Ансофф И. Новая корпоративная стратегия / И. Ансофф. – СПб.: Издательство «Питер», 1999. – 416 с.

Ansoff, I. (1999). *The New Corporate Strategy* [Novaya korporativnaya strateg]. St. Petersburg, Publishing house «Peter», 416 p.

Дата надходження авторського оригіналу в редакцію: 18. 10. 2016 р.

Цель. Цель статьи состоит в разработке научно-методических и практических рекомендаций по управлению загрузкой производственных мощностей с обеспечением адаптивности функционирования производственного предприятия как экономической системы.

Методика. При подготовке статьи использованы общие и специальные методы научного исследования экономических процессов, в частности системного анализа, обобщения и абстрагирования, сравнения, группировки, логический метод, исторический метод, диалектический метод и др.

Результаты. Исследованы свойства производственного предприятия как экономической системы. Доказана необходимость обеспечения адаптивности в управлении загрузкой производственных мощностей. Установлено существование двух основных исторически сформировавшихся концептуальных подходов к пониманию категории «производственная мощность предприятия». Доработан алгоритм управления загрузкой производственных мощностей предприятия. Установлен стратегический характер управления загрузкой производственными мощностями. Углублена классификация факторов, определяющих размер и уровень использования производственных мощностей предприятия. Определена роль разных групп факторов в достижении стратегических ориентиров развития предприятия. Предложена реализация адаптивности к управлению загрузкой производственных мощностей на основе оценки вариативности рыночных ситуаций, учета технологической специализации предприятия, создания резерва мощностей.

Научная новизна результатов исследования состоит в дальнейшем развитии подходов к управлению производственными мощностями предприятия на рыночных основах. Разработанные предложения базируются на оценке возможностей приспособления предприятия к изменениям среды функционирования. Использование предложений направлено на разработку динамического механизма управления производственными мощностями предприятия, базирующемуся на многовариатности.

Практическое значение полученных результатов состоит в возможности усиления стратегической направленности управленческих решений относительно использования производственного потенциала предприятия.

Ключевые слова: производственная мощность, адаптивность как характеристика экономической системы, загрузка, рабочее время, управление загрузкой, факторы, стратегический аспект.

Object. To develop the methodological and practical recommendations for production capacity utilization control at the enterprise with ensuring the adaptability of enterprise's operation as economic system.

Methods. In research the next general and special methods were used: method of system analysis, generalization and abstraction methods, comparison, grouping method, logical and historical methods, dialectical method etc.

Results. *The characteristics of production enterprise as economic system are analyzed. The necessity of ensuring the adaptability in production capacity utilization control is proved. The existence of two main historical conceptual approaches to understanding the definition “production capacity of an enterprise” is established. The algorithm of production capacity utilization control at enterprise is updated. The strategic nature of production capacity utilization control is specified. The ranging of factors which measure the level of production capacity utilization at the enterprise is deepened. The role of different groups of factors in achieving strategic benchmark of the enterprise development is determined. The implementation of adaptability concerning the production capacity utilization control based on estimation of variability of market situations and considering the technical profile of the enterprise and creation of capacity reserve is suggested.*

The scientific novelty of the research results consists in further development of approaches to capacity utilization control at the enterprise on market basis. The suggested propositions are based on the estimation of possibilities of enterprise’s adjustment to business environment change. The usage of the developed propositions is focused on creation of dynamic actions concerning enterprise’s capacity utilization control which are based on a multivariate.

The practical importance of the received results lies in a possibility to strengthen the strategic orientation of management decisions regarding enterprise’s capacity utilization.

Key words: *production capacity, adaptability as characteristic of economic system, utilization, working hours, capacity utilization control, factors, strategic aspect.*

УДК 311.1
Берідзе Т. М.,
кандидат технічних наук, доцент

Донецький національний університет
економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського,
Кривий Ріг, Україна,
e-mail: bersdzet2008@rambler.ru

СТАТИСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПОКАЗНИКІВ ЕКОНОМІЧНОЇ СТІЙКОСТІ ПІДПРИЄМСТВ

Beridze T. M.,
Candidate of Technical Sciences,
Associate Professor

Donetsk national university
of Economics and Trade named
after Mykhailo Tuhun-Baranovsky,
Kryvyi Rih, Ukraine,
e-mail: bersdzet2008@rambler.ru

THE STATISTICAL ANALYSIS OF THE ENTERPRISE ECONOMIC VIABILITY INDEXES

Мета. *Метою статті є дослідження складових економічної стійкості гірничо-рудних підприємств. Визначення показників, що впливають на економічну стійкість. Дослідити застосування статистичного аналізу факторів впливу, як передумову прийняття ефективних управлінських рішень.*

Методи. *У процесі дослідження використовувалися методи та принципи системного аналізу об’єктів, методи фінансового аналізу, антикризового управління, моделі і методи діагностики економічного стану підприємств.*

Результати. *Проведене дослідження дозволяє оцінювати ефективність виробничої та фінансової політики в рамках самого підприємства; оцінювати ризики пов’язані з*

прийняттям управлінських рішень; вирішувати практичні задачі, пов'язані з основними функціями виробництва продукції. Побудова системи показників економічної стійкості підприємства дозволяє отримати інформацію, необхідну для прийняття управлінських рішень та визначення основних напрямків економічної політики підприємства.

Ключові слова: управління, ефективність, економічна стійкість, виробництво, фінансова стійкість

Постановка проблеми. Сучасні умови господарювання передбачають аналіз соціально-економічних систем як відкритих систем, тобто взаємодію внутрішнього і зовнішнього середовища. Ці дві компоненти постійно перебувають у тісному взаємозв'язку. Залежно від сили впливу чинників кожного середовища, одне з них є домінуючим над іншим і впливає на його функціонування. У будь-якому випадку від балансу їх дій залежить ефективність діяльності підприємства. Економічна стійкість в цьому випадку і виступає як мірило цього балансу, від рівня якого і залежить успішність функціонування і розвитку підприємства.

Питання визначення економічної стійкості функціонування та розвитку суб'єкта господарювання є особливо актуальними як для управлінців, власників, так і для партнерів, інвесторів, кредиторів, державних органів, для конкурентів підприємства. Забезпечення можливості отримання інформації, необхідної при оцінці економічної стійкості, створює передумови запобігання банкрутству підприємства. У контексті вирішення зазначеної проблематики – статистичного аналізу економічної стійкості підприємства – існує проблема визначення суттєвих показників економічного стану підприємства, визначення необхідної кількості показників, що дозволять отримати необхідну інформацію для забезпечення ефективного управління підприємством.

Своєчасність представлення всієї необхідної інформації на всіх рівнях управління підприємством є одним із найголовніших факторів, які дозволяють значно підняти його ефективність функціонування, ступінь обґрунтованості та актуальності прийнятих рішень.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Різні аспекти дослідження економічної стійкості знайшли своє відображення в працях багатьох вітчизняних і зарубіжних авторів. Так, Поліщук О. А. проводив дослідження теоретико-методологічних основ оцінки економічної стійкості [1]. Питання щодо управління економічною стійкістю в цілому розглядав Іванов В. Л. [2], Зайцева О. В. [3], Жуков П. П. [4].

Анохін С. Н. пропонує власну методику моделювання економічної стійкості підприємств за допомогою дисперсійних відхилень і регресійного аналізу кожного економічного показника, з метою виявлення допустимих меж при плануванні (розрахунку) сценаріїв економічної стійкості, аналізу основних факторів ризику в економіці підприємств, що дозволяє знайти прогностичні значення основних економічних показників, які використовуються при побудові сценаріїв розвитку підприємств [5].

Л. Т. Гіляровська та інші автори розглядають стійкість підприємства з позиції видів [8,9]. У їх оцінюванні існує внутрішня, зовнішня, успадкована, фінансова і загальна економічна стійкість. Дана класифікація не відображає генетичної сутності формування кожного з видів стійкості, наприклад: терміни виникнення, наслідування; видів діяльності підприємства, наприклад: фінансова стійкість та галузевої приналежності.

Деякі автори в процесі економічного та фінансового аналізу підприємства, залежно від співвідношення запасів і джерел їх формування, підрозділяють стійкість на абсолютну, нормальну, а також виділяють нестійкий і кризовий фінансовий стан підприємства [6]. Аналіз зарубіжних і вітчизняних наукових джерел [3 – 7] дозволяє виділити складові економічної стійкості, що дає підґрунтя для проведення статистичного аналізу показників економічної стійкості.

Мета статті. Дослідження основних складових економічної стійкості підприємств. Проведення статистичного аналізу показників, що визначають складові економічної стійкості для підприємств гірничорудного комплексу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Економічна стійкість підприємства характеризує стан підприємства, при якому забезпечується стабільно високий результат функціонування. В основі його досягнення лежить принцип активного реагування на зміни середовища господарювання.

Отже, для забезпечення економічної стійкості підприємств ГРК необхідні: виробнича стабільність (гнучкість та швидкість реакції на зміни кон'юнктури ринку, підвищення конкурентоспроможності продукції та виробництва); фінансова стабільність (висока інвестиційна активність, ліквідність) [4 – 10].

Виробнича стійкість ($K_{упр}$) характеризує наявність у підприємства такого виробничого потенціалу, який здатний забезпечити беззбитковий обсяг виробництва. Чим більше виробнича потужність перевищує беззбитковий обсяг, тим вище виробнича стійкість.

Кількісна оцінка виробничої стійкості підприємства визначається коефіцієнтом виробничої стійкості ($K_{упр}$) за формулою (1):

$$K_{упр} = M / (M - V_{без}) \geq 1 \quad (1)$$

де M – виробнича потужність підприємства;

$V_{без}$ – беззбитковий обсяг виробництва.

Під фінансовою стійкістю (Уфін) підприємства розуміється його здатність у найближчому майбутньому не мати прострочених платежів за своїми зобов'язаннями. У ринкових умовах фінансування виробничо-господарської та інвестиційної діяльності здійснюється не тільки за рахунок власних, а й шляхом залучення позикових коштів, запас фінансової стійкості оцінюється перевищенням власних коштів підприємства над позиковими.

Фінансова стійкість створюється раціональним розподілом і використанням фінансових ресурсів, що забезпечує рентабельне використання капіталу при збереженні можливості отримання кредитів та платоспроможності в умовах допустимого рівня ризику [4].

При оцінці фінансової стійкості підприємницької структури рекомендується використання наступних показників [5]:

1. Коефіцієнт власності ($K_{соб}$), який характеризує частку власних коштів у сукупності капіталу підприємницької структури і визначається відношенням оцінки власного капіталу до загальної оцінки використовуваного капіталу (2):

$$K_{соб} = CK / СовК \quad (2)$$

де CK – власний капітал підприємницької структури, грн.;

$СовК$ – сукупний капітал підприємницької структури, грн.

2. Коефіцієнт забезпеченості оборотних активів власними коштами ($K_{обОА}$), який характеризує частку оборотних активів, що покриваються власними коштами підприємства і розраховується як частка від ділення різниці між оцінками власного капіталу і оборотних активів на величину оборотних активів підприємства (3):

$$K_{обОА} = (CK - A_{об}) / A_{об} \quad (3)$$

де $A_{об}$ – оборотні активи, грн.;

$A_{об}$ - оборотні активи, грн.

3) коефіцієнт довгостроково залученого позикового капіталу ($K_{долЗК}$), що показує частку в довгостроково використовуваному капіталі позикових коштів, розраховується як відношення суми довгострокових зобов'язань до суми власного капіталу і довгострокових зобов'язань (4):

$$K_{долЗК} = \text{Одол} / (\text{СК} + \text{Одол}) \quad (4)$$

де $O_{дол}$ – довгострокові зобов'язання, грн.

4. Коефіцієнт функціонуючого капіталу ($K_{фк}$) показує, яку частку в активах підприємницької структури займає капітал, що використовується для виробничої діяльності, розраховується відношенням різниці оцінки всього капіталу підприємства та іммобілізованих з виробництва засобів до оцінки всього капіталу (5):

$$K_{фк} = (\text{СовК} - K_{имк}) / \text{СовК} \quad (5)$$

де $K_{имк}$ – капітал, іммобілізований з виробництва, грн.

5. Коефіцієнт незв'язаного майна ($K_{имнес}$) показує частку активів, що покриваються власним капіталом, які можуть виступати заставної вартістю при отриманні кредитів і розраховується як відношення оцінки активів, які можуть виступати заставної вартістю до оцінки власного капіталу підприємства (6):

$$K_{имнес} = A_{залог} / \text{СК} \quad (6)$$

де $A_{залог}$ – активи підприємницької структури, які можуть виступати в якості застави, грн.

Практика оцінки фінансової стійкості підприємницьких структур передбачає використання допустимих значень проміжних показників фінансової стійкості.

Визначення основних складових та показників економічної стійкості дозволило провести статистичний аналіз виробничої та фінансової стійкості промислових підприємств міста Кривого Рогу – Центрального (ЦГЗК) та Північного гірничозбагачувальних комбінатів (ПівнГЗК). Розрахунки проводились за певний проміжок часу, а саме: з 2013 по 2015 рр. Для розрахунків використовувалась дані бухгалтерської звітності (баланс підприємства та звіт про фінансові результати).

Розрахунки проводились відповідно за формулами (2 – 6). В результаті було отримано шість значень показника фінансової стійкості для двох підприємств: ЦГЗК та ПівнГЗК (табл. 1).

Таблиця 1 – Показники фінансової стійкості

Показники	Норма	ЦГЗК			ПівнГЗК		
		2013	2014	2015	2013	2014	2015
Коефіцієнт власності	0,6	0,70	0,76	0,58	0,67	0,63	0,46
Коефіцієнт забезпеченості	0,3	0,51	0,47	0,21	0,44	0,28	0,07
Коефіцієнт залученого капіталу	0,4	0,09	0,13	0,07	0,10	0,17	0,13

Продовження таблиці 1

Коефіцієнт незв'язаного майна	0,6	1,55	0,82	1,15	1,46	1,04	1,38
Фінансова стійкість	0,12	0,23	0,07	0,03	0,19	0,05	0,03

Примітки. Розроблено автором.

На Центральному гірничозбагачувальному комбінаті у 2013 році склалася небезпечна ситуація з фінансової точки зору: показник фінансової стійкості не знаходиться у критичному значенні, але досягає 0,23 при нормі 0,12 (використовуємо саме це значення норми, так як розраховуємо чотири коефіцієнти з п'яти).

Схожа ситуація виникла і на Північному гірничозбагачувальному комбінаті. У 2013 році значення показника фінансової стійкості перевищило норму і досягло 0,19. Але впродовж наступних двох років фінансова стійкість підприємства знизилась у 2014 році в чотири рази, а в 2015 р. – у п'ять разів, як порівняти з 2013 роком. Це може бути пов'язано з низькими значеннями показників, які входять до складу розрахунків фінансової стійкості, а саме: негативні значення двох коефіцієнтів (у 2014 р.) – коефіцієнт забезпеченості оборотних активів власними коштами, який характеризує частку оборотних активів, що покриваються власними коштами підприємства; коефіцієнт довгостроково залученого позикового капіталу, що показує частку в довгостроково використовуваному капіталі позикових коштів.

Наступними розрахунками є визначення виробничої стійкості підприємств з 2013 по 2015 рр. Для цього визначаємо обсяги безбиткового виробництва та середньорічну виробничу потужність кожного з підприємств. Підприємства виробляють два основні види продукції – залізорудний концентрат та обкотиші.

Виробнича потужність визначається кількістю продукції, яку виробляє підприємство за рік. Тенденція змін цього показника приведена в таблиці 2.

Таблиця 2 – Показники виробничої стійкості

Показники (концентрат):		ЦГЗК			ПівнГЗК		
		2013р.	2014р.	2015р.	2013р.	2014р.	2011р.
виробнича потужність	М	5006000	6072000	6000000	13761000	14219000	14404000
об'єм безбиткового виробництва	V _{без}	21561,5	13061,2	19157,4	28197,8	38296,6	119510,7
Виробнича стійкість:	К _{упр}	1,004	1,002	1,003	1,002	1,0023	1,0088
Показники (обкотиш)		ЦГЗК			ПівнГЗК		
		2013р.	2014р.	2015р.	2013р.	2014р.	2015р.
виробнича потужність	М	2225000	2210000	2140000	9441000	9900000	10316000

Продовження таблиці 2

об'єм беззбиткового виробництва	$V_{\text{без}}$	44459,6	32599,4	51182,7	37653,9	49947,3	158922,78
Виробнича стійкість:	$K_{\text{упр}}$	1,02	1,01	1,02	1,004	1,0051	1,015

Примітка. Розроблено автором.

Порівнюючи обидва підприємства, можна говорити про неоднакові темпи змін показників. На Північному ГЗК показник виробничої стійкості залізородного концентрату та обкотишів постійно зростає.

На Центральному ГЗК не спостерігається тенденцій до зростання чи зменшення, навпаки наявні постійні коливання показника: у 2014 році – зменшення, у 2015 році – різке збільшення.

Висновки. Таким чином, категорія економічної стійкості розвитку підприємства є складною комплексною категорією, що включає в себе певну кількість локальних показників. В ході проведеного дослідження було виявлено ряд особливостей, які притаманні підприємствам гірничорудного комплексу. При розгляді та вивченні підприємств гірничорудного комплексу було доведено, що дані підприємства є специфічними з точки зору їх економічного стану. В результаті дослідження було доведено, що саме виробнича і фінансова стійкість підприємства найбільше надає можливість визначити економічну стійкість підприємства в мінливих умовах зовнішнього і внутрішнього середовищ.

Список літератури / References

1. Сергеева О. В. Теоретичні підходи до визначення сутності економічної стійкості підприємства / О. В. Сергеева // Торгівля і ринок України : темат. зб. наук. пр. – Донецьк : ДонДУЕТ, 2006. – Вип. 21, т. 2. – С.41– 45.

Serhieieva, O. V.(2006), *Teoretychni pidhody do vyznachennia sutnosti ekonomichnoi stiikosti pidpruiemstva* [Theoretical approaches to definition of company economic viability essence]. *Torhivlia i rynek Ukrainy*, [Trade and market of Ukraine]. Issue 2, pp. 41–45.

2. Камаев, В. Д. Экономика и бизнес (теория и практика предпринимательства). - М.: Экономика, 1993. – 237 с.

Kamaev, V. D., (1993), *Ekonomika i biznes (teoriia y praktika predprinimatelstva)* [Economy and business (Entrepreneurship (Theory and Practice))]. Moscow: Economy, 237 p.

3. Лебедев О. Т. Основы экономики: учеб.пособие / О. Т.Лебедев, Т. Ю.Филиппова, А. Р. Каньковская; под ред.О. Т.Лебедева. – 2-е узд.доп. – СПб.:ИД «М и М», 1997. – 218с.

Lebedev, O. T, Fylyppova, T. Yu. Kan'kovskaia A. R. (1997), *Osnovy ekonomiki* [Fundamentals of Economics]. St. Petersburg: MI and M, 218 p.

4. Балабанов И. Т. Финансовый менеджмент. - М.: Финансы и статистика. 1994. - 224 с. Balabanov, I. T (1994), *Finansovyy menedzhment*, [Financial management], Moscow, 224 p.

5. Масалитина Е. С. Экономический мониторинг в стратегическом управлении промышленным предприятием : дис. канд. экон. наук - Москва:РГБ,2007.-186с.

Masalytyna, Ye. S. (2007), *Ekonomicheskii monitoring v strategicheskoy upravlenii promishlennim predpriyatiem* [Economic monitoring in the strategic management of industrial enterprise]. thesis of Ph.D. in Economics, Moscow, 186 p.

6. Брянцева И. В. Рейтинговая оценка экономической устойчивости строительного предприятия[Текст] / Брянцева И. В. // Экономика строительства. 2002. - №11. - С.20-27.

Bryanceva, I. V. (2002), *Reitingovaya otsenka ekonomicheskoy ustoychivosti stroitel'nogo predpriyatiya* [The rating of the economic stability of the building enterprise]. *Ekonomika stroitelstva* [Economics of building]. No. 11, pp.20 – 27.

7. Кондратьева Е. В. Комплексная оценка экономической устойчивости промышленного предприятия [Текст] / Кондратьева Е. В. // Автореф. на соиск. уч. ст. канд. экон. наук. – Челябинск, 2004. – 28с.

Kondrateva, Ye. V.(2004), *Kompleksnaya otsenka ekonomicheskoy ustoychivosti promyshlennogo predpriyatiya* [Complex estimation of industrial enterprise economic stability]. Summery of Ph.D. in Economics, Chelyabinsk, 28 p.

8. Анохин С. Н. Методика моделирования экономической устойчивости промышленных предприятий в современных условиях[Текст] / Анохин С. Н. – Саратов: Саратов.гос.техн.ун-т, 2000. – 40с.

Anokhin, S. N.,(2000), *Metodika modelirovaniya ehkonomicheskoy ustoychivosti promyshlennykh predpriyatiy v sovremennykh usloviyakh* [Methods of modeling of economic stability of industrial enterprises in modern conditions]. Saratov national technical university, Saratov, 40 p.

9. Гиляровская Л. Т. Анализ и оценка финансовой устойчивости коммерческого предприятия. – СПб. и др.: Питер, 2003. – 249 с.

Gilyarovskaya, L. T. (2003), *Analiz i otsenka finansovoy ustoychivosti kommercheskogo predpriyatiya* [Analysis and estimation of commercial enterprise financial sustainability]. Piter, 249 p.

10. Берідзе Т. М. Статистичні показники в системі стратегічного управління гірничорудним підприємством / Т. М Берідзе // Електронне наукове фахове видання «Глобальні та національні проблеми економіки» Сайт <http://www.global-national.in.ua> . – Миколаїв. – Випуск №2. Грудень. – 2014.

Beridze, T. M. (2014). “Statistical indicators in the strategic management of mining companies”, *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky*, [Online], vol. 2, available at: <http://www.global-national.in.ua>.

Дата надходження авторського оригіналу в редакцію: 07.11. 2016 р.

Цель. *Исследование составляющих экономической устойчивости предприятий горнорудных предприятий. Определение показателей, влияющих на экономическую устойчивость, статистический анализ факторов влияния, что позволит обеспечить руководителей необходимой информацией для принятия эффективных управленческих решений.*

Методы. *В процессе исследования использовались методы и принципы системного анализа объектов, методы финансового анализа, антикризисного управления, модели и методы диагностики экономического состояния предприятий.*

Результаты. *Проведенное исследование позволяет оценивать эффективность производственной и финансовой политики в рамках самого предприятия; оценивать риски, связанные с принятием управленческих решений; решать практические задачи, связанные с основными функциями производства продукции. Построение системы показателей экономической устойчивости предприятия позволяет получить информацию, необходимую для принятия управленческих решений и определение основных направлений экономической политики предприятия.*

Ключевые слова: *управление, эффективность, экономическая устойчивость, производство, финансовая устойчивость*

Objective. *Researching of mining companies economic sustainability components. Determination of indicators that influence on economic stability. To examine the impact factor statistical analysis using as precondition of effective managerial decision making.*

Methods. *In the research the objects system analysis methods and principles, financial analysis methods, crisis management, models and methods of companies' economic situation diagnosis of enterprises were used.*

Results. *The study allows to evaluate the efficiency of production and financial policies within the enterprise; assess the risks associated with the management decisions; solve practical problems related to the basic functions of production. Creating an enterprise economic stability indicators system helps to get information necessary for management decisions and determine the main directions of the company's economic policy.*

Key words: *management, efficiency, economic stability in production, financial stability*

УДК

005.521:(005.33-043.83:17.023.36-029:33-044.22)(045)P62

Роженко О. В.,
старший викладач

Донецький національний університет
економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського,
м. Кривий Ріг, Україна,
e-mail: donnuet-stars@mail.ru

БІЗНЕС-МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ ПІДПРИЄМСТВА ЯК ІНСТРУМЕНТ УЗГОДЖЕНОСТІ ЕКОНОМІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ

Rozhenko O. V.,
Senior lecture

Donetsk National University
of Economics and Trade
named after Mykhailo Tugan-Baranovsky,
Kryvyi Rih, Ukraine,
e-mail: donnuet-stars@mail.ru

ENTERPRISE ORGANIZATIONAL CULTURE BUSINESS MODEL FORMATION AS INSTRUMENT OF THE ECONOMIC INTERESTS COORDINATION

Мета. *Мета статті полягає у виявленні сутнісних характеристик категорії «економічні інтереси», виявлення їх місця і ролі у здійсненні підприємницької діяльності, побудові бізнес-моделі формування організаційної культури підприємства як інструменту узгодженості економічних інтересів*

Методика. *У процесі дослідження використано: методи теоретичного узагальнення і порівняння для уточнення сутнісних характеристик категорії «економічні інтереси», аналізу і синтезу для визначення параметрів бізнес-моделі та значимості типів стратегії, методи абстрагування та узагальнення для формування висновків щодо вибору типу організаційної культури.*

Результати. *На підставі проведеного дослідження сутнісних характеристик категорії «економічних інтересів», виявлено місце і роль економічних інтересів у здійсненні підприємницької діяльності, побудовано бізнес-модель формування організаційної культури підприємства як інструменту узгодженості економічних інтересів.*

Ключові слова: *бізнес-модель, економічні інтереси, узгодженість, організаційна культура, ієрархія.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку суспільства основними характеристиками середовища господарювання виступають наддинамізм, трансформація та глобалізація. Враховуючи це, та відповідно до закону суспільного розвитку, суспільні потреби та потреби суб'єктів підприємництва постійно змінюються як в кількості, так і в якості, що призводить до відповідного перетворення, видозміни економічних інтересів та їх розгалуженості. В таких надскладних та кризових умовах для підтримки та підвищення конкурентоздатності національної економіки підприємницької структури України як носії унікальних комплексів знань, так і власники відповідних наборів економічних ресурсів безперервно повинні вдосконалювати свої внутрішні бізнес-процеси.

Як відомо, в науці і практиці існує три групи методів управління підприємством: адміністративні, економічні та соціально-психологічні. Слід зазначити, що остання група методів недостатньо досліджена в науковій літературі та в українському бізнесі використовується найменше. Так, через обмеженість економічних ресурсів та їх постійне подорожчання, на сучасному етапі господарювання підприємницьких структур, використання саме соціально-психологічних методів управління є стратегічним та перспективним питанням підвищення соціальної та економічної ефективності. Тому особливо актуальним є формування відповідної комплементарної організаційної культури в підприємницькій структурі, що дозволить максимально узгодити економічні інтереси на всіх рівнях управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У світовому науковому надбанні категорія «інтерес» здебільшого використовується у філософії, соціології, психології, праві, державному управлінні. Позиціонування інтересів в підприємницькому середовищі досліджується з відносно недавнього часу. Так, аналіз літературних джерел [5;7;10] дозволяє визначити такі підходи до розуміння сутності цього терміну:

- реальний, зумовлений відносинами власності та принципом економічної вигоди мотив і стимул соціальних дій щодо задоволення динамічних систем індивідуальних потреб суб'єктів господарської діяльності;
- об'єктивний спонукальний мотив економічної діяльності людей, колективів, соціальних верств і кластерів, зумовлений розвитком їхніх потреб;
- система економічних потреб суб'єктів господарської діяльності (працівника, корпорації, кооперації, споживача, держави);
- підґрунтя економічних відносин та життєвих умов в цілому, визначає господарську поведінку і вчинки суб'єкта;
- об'єктивні умови виробництва, міра усвідомлення інтересу суб'єктом економіки, діалектична взаємодія двох сторін економічного інтересу – об'єктивної і суб'єктивної призводить до того, що економічний інтерес виступає двигуном економічного життя.

Питання узгодженості економічних інтересів досліджували такі науковці: в роботі Глубіш Л.Я. [3, с.21] запропонований механізм узгодженої взаємодії груп економічних інтересів в умовах ринкової економіки, який передбачає узгодженість між рівнями суб'єктів ринкової економіки, інших параметрів узгодженості не передбачено; автор Безбожний В.Л. [1, с.8] розглядає взаємоузгодженість економічних інтересів підприємства з інтересами суб'єктів його внутрішнього і зовнішнього середовища як засіб забезпечення соціально-економічної безпеки; Гавриличенко Є.В. [2, с.9] пропонує організаційно-економічний механізм управління узгодженістю інтересів, який полягає у комплексі заходів, тобто узгодженість відбувається постфактум виявлення неузгодженості; Калиниченко М.П. [6, с.127] визначає ступінь задоволеності через ідентифікацію економічних інтересів груп зацікавлених сторін щодо ресурсів, що значно звужує зміст і значення питомої категорії.

Таким чином, існуючі наукові праці не в повній мірі розкривають сутність, місце, роль інтересів в підприємстві, методичний інструментарій щодо їх узгодженості розроблено фрагментарно.

Не зменшуючи значимості наявних результатів наукових досліджень, сьогодні існує нагальна потреба в поглибленні наукового пошуку щодо сутності поняття «економічні інтереси» та методичного інструментарію досягнення їх узгодженості.

Мета статті. Розвиток теорії та дослідження сутності економічних інтересів суб'єктів підприємництва та пошук шляхів їх узгодження через побудову бізнес-моделі як інструменту формування організаційної культури.

Виклад основного матеріалу дослідження. Економічні інтереси є орієнтиром функціонування всієї економічної системи на всіх рівнях управління. Узгодження економічних інтересів, тобто інтересів суб'єктів господарювання, є обов'язковою умовою успішної підприємницької діяльності. Кожне управлінське рішення розглядається через призму досягнення поставлених цілей, задоволення потреб та відповідність економічним інтересам. Це обумовлюється тим, що можливості та перспективи діяльності підприємницьких структур знаходяться в прямо пропорційній залежності від стану відповідності їх внутрішніх бізнес-процесів, кон'юнктури ринку, що склалася в певний момент.

Найбільше коло сутнісних та змістовних характеристик категорії «економічні інтереси» розкривається через їх класифікацію за різними ознаками (рис.1).

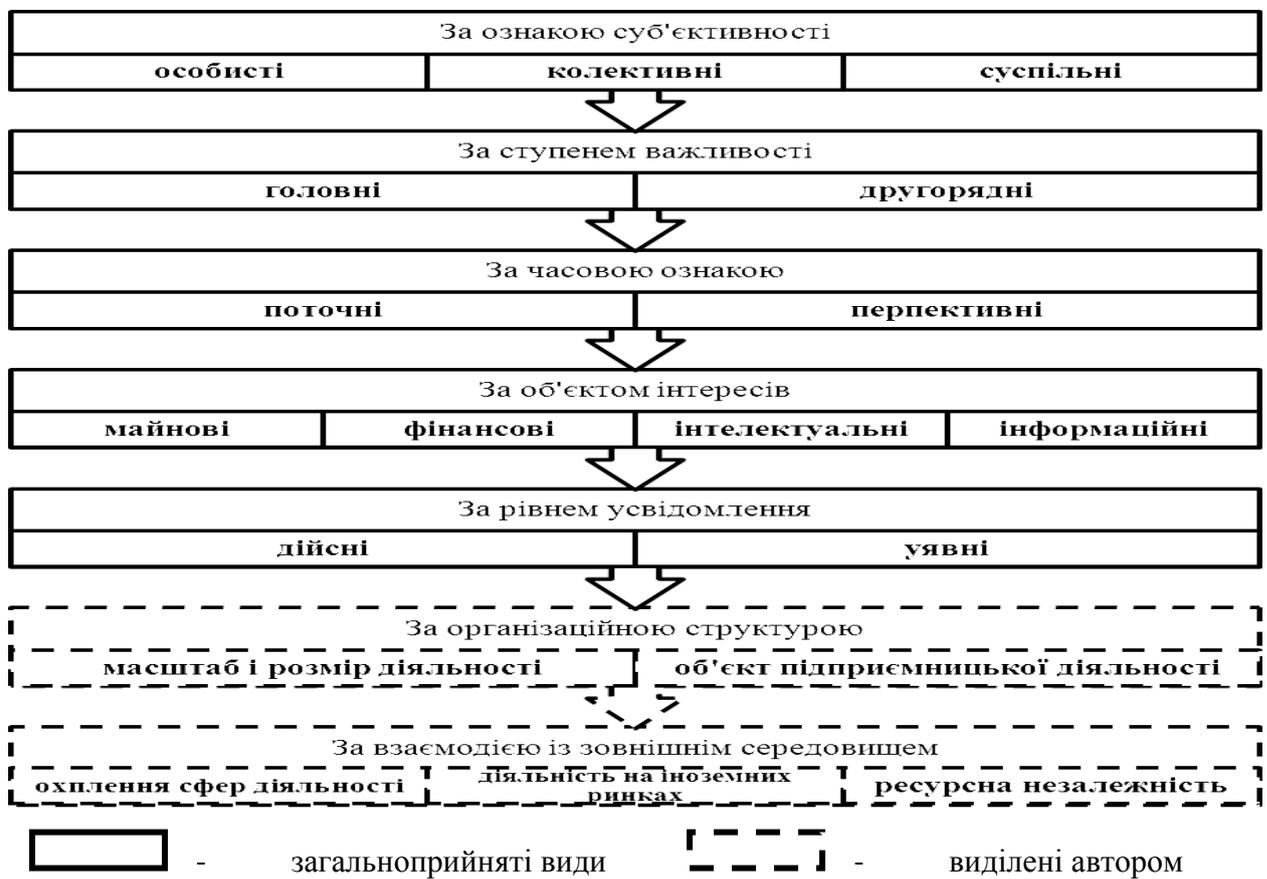

Рис. 1 – Класифікація економічних інтересів

Примітка. Розроблено автором на основі [8, с.34].

Загальноприйнята класифікація видів економічних інтересів [8, с.34] є теоретичним підґрунтям для ідентифікації економічних інтересів сучасних підприємницьких структур. Але автором вважається за необхідне виділення таких класифікаційних ознак: економічні інтереси в залежності від організаційної структури з урахуванням всієї різноманітності характеристик підприємницьких структур, за взаємодією з зовнішнім середовищем, з по-

гляду на неможливість виключення інтеграційних та глобалізаційних процесів в суспільстві в цілому та в сфері господарювання, підприємництва зокрема.

Позиціонування економічних інтересів як міждисциплінарної, багатоаспектної та багаторівневої категорії необхідно розглядати з класичних аспектів до управління: системного, ситуаційного та процесного в комплексі. За системним підходом економічні інтереси розглядаються як сукупність взаємозалежних та взаємообумовлених елементів, кожен з яких грає свою виключну роль; тобто економічні інтереси наділені загальними властивостями системи: цілісність, ієрархічність та синергічність. Також їм притаманні наступні категоріальні характеристики: полікомпонентність (дана категорія діє під впливом внутрішніх чинників), відкритість (функціонує під впливом зовнішніх факторів) та складність (різноманіття можливих форм їх зв'язку, множинність цілей, різноманіття природи елементів, мінливість складу і структури тощо).

Продовженням системного підходу є ситуаційний підхід. При цьому підході, на відміну від попереднього, де застосовувалися з загальноприйнятих інструментів управління тільки ієрархія та ринок, доповнює набір інструментарію управління такий інструмент як культура. Саме за ситуативним підходом управління економічними інтересами набуває ознак інерційності, в доповнення до адміністративних та економічних методів управління включаються соціально-психологічні з відповідним ідеологічним забарвленням.

Процесний підхід передбачає використання вищевказаних ознак, характеристик, інструментів і методів управління у взаємозв'язку, де формується ланцюжок управлінських функцій, кожна з яких представляє собою окремий процес. За процесним підходом визначається система бізнес-процесів, що виконуються в організації, і в подальшому робота з нею.

Опираючись на матеріали дослідження, сутності поняття «економічні інтереси» та підходів до управління ними, визначено їх місце і роль у підприємстві (рис.2)

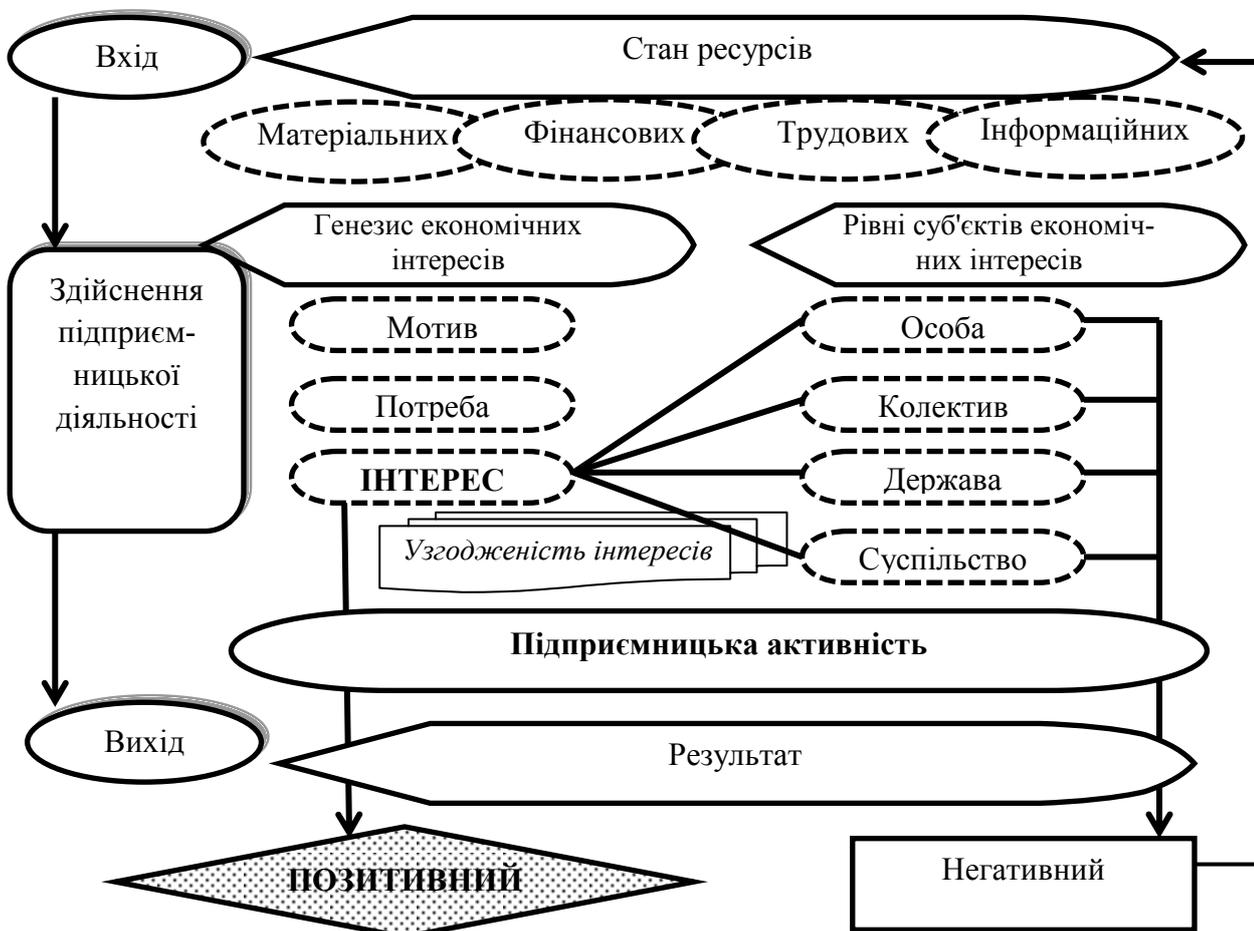

Рисунок 2 – Позичювання економічних інтересів в підприємстві.

Примітка. Розроблено автором.

Отже, узгодженість економічних інтересів є підґрунтям та передумовою успішної підприємницької діяльності. Через узгодженість економічних інтересів у повні мірі розкриваються змістовні характеристики підприємництва: через максимізацію прибутку підприємств максимально задовольняє потреби суспільства (особистості зокрема) і навпаки, досягаючи таким чином економічного та соціального ефекту.

Відповідність вище вказаним критеріям, через ефективний розподіл та використання обмежених економічних ресурсів досягається завдяки використанню відповідного стилю, способу, техніці спілкування, взаємодії і відносин суб'єктів підприємництва, тобто формуванню організаційної культури. Таким чином, узгодження економічних інтересів суб'єктів підприємництва залежить від елементів та факторів організаційної культури, яка, згідно [4, с. 46] є внутрішньою сутністю бізнесу та його несучою конструкцією.

Найсучаснішою класифікацією видів організаційних структур виступає типологія за К. Камероном і Р. Куїном [4, с. 68], що пропонують клановий, адхократичний, ієрархічний та ринковий типи організаційних культур. Ця класифікація є досить глибокою за змістом та наявними їй характеристиками типів організаційних культур, тому обрана автором для побудови їх ієрархії, в контексті формування головної організаційної культури та відповідних субкультур.

Підґрунтям розробки ієрархії організаційних культур виступає 3-D бізнес-модель [9, с. 114], параметрами якої виступають об'єкти економічних інтересів, суб'єкти підприємництва та критерії їх активності. За допомогою експертних методів оцінки вказані параметри ранжуються, в результаті чого формуються матриці XY, YZ, ZM.

У результаті застосування матричних методів згортки та засобів MS Excel побудована 3-D бізнес-модель – матриця XZ та ітогова матриця XM (рис.3).

		Суб'єкти підприємництва										Об'єкти економічних інтересів	
		5	2	2	3	y ₅	держава	y ₅	2	4	3		5
Критерії активності	організаційні	5	2	2	3	y ₅	держава	y ₅	2	4	3	5	
	функціональні	5	1	1	2	y ₄	споживач	y ₄	2	3	1	1	
	ендогенні	2	1	3	2	y ₃	партнер	y ₃	1	5	1	3	
	екзогенні	3	2	2	3	y ₂	власник	y ₂	2	5	1	4	
		5	1	1	3	y ₁	найманий працівник	y ₁	1	5	3	2	
	Z ₄	Z ₃	Z ₂	Z ₁					X ₁	X ₂	X ₃	X ₄	
	3	1	3	1	m ₁	кланова	m ₁	2	3	2	2	9	
	4	3	4	3	m ₂	адхократична	m ₂	3	3	3	2	11	
	2	4	2	1	m ₃	ієрархічна	m ₃	2	3	1	2	8	
	1	3	1	4	m ₄	ринкова	m ₄	2	3	3	2	10	
		Типи організаційної культури											

Рисунок 3 – 3-D бізнес-модель формування організаційної культури.

Примітка. Розроблено автором.

Таким чином, побудована 3-D бізнес-модель дозволяє сформувати ієрархію типів організаційної культури та визначити основну організаційну культуру підприємницької структури та субкультури (рис.4).

Рисунок 4 – Ієрархія типів організаційних культур підприємницької структури щодо узгодженості економічних інтересів суб'єктів її середовища господарювання.

Примітка. Розроблено автором.

Висновки. Проведений аналіз теоретичних засад формування організаційної культури як інструменту узгодженості економічних інтересів дозволив:

– запропонувати авторську класифікацію економічних інтересів, яка дозволяє диференціювати економічні інтереси за організаційною структурою, різноманітністю характеристик підприємницьких структур, за особливостями взаємодії із зовнішнім середовищем, за суб'єктами, за ступенем важливості, за часовою ознакою, за об'єктом інтересів та ін.

– зробити висновок про те, що узгодження економічних інтересів в успішному функціонуванні підприємницьких структур відіграє головну роль. Узгодження економічних інтересів суб'єктів підприємництва з урахуванням специфіки їх діяльності виступає як прерогатива їх розвитку на всіх рівнях управління. Ідентифікація економічних інтересів та формування адекватної організаційної культури підприємства є засобом їх узгодженості та каналом зв'язку елементів внутрішнього середовища та їхньої ефективної співпраці з елементами зовнішнього середовища.

– підсумувати те, що в якості методичного інструментарію вибору типу організаційної культури підприємницької структури доцільно використовувати 3-D бізнес-модель, змінними якої виступають об'єкти економічних інтересів, суб'єкти підприємництва, критерії активності та типи організаційної культури. У результаті побудови 3-D бізнес-моделі за вказаними змінними було сформовано організаційну культуру підприємства з виділенням основного її типу та субкультур в ієрархічному порядку, що забезпечує узгодженість економічних інтересів суб'єктів підприємництва на всіх рівнях.

Список літератури / References

1. Безбожний В. Л. Вибір способу забезпечення соціально-економічної безпеки великих промислових підприємств: автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04 / Безбожний В.Л.; Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля. – Луганськ, 2009. – 23 с.

Bezbozhnyi, V. L. (2009). *Vybir sposobu zabezpechennia sotsialno-ekonomichnoi bezpeky velykykh promyslovykh pidpriemstv* [Ways of providing social and economic security of large industrial enterprises choice] Author's abstract. Lyhansk, 23 p.

2. Гавриличенко Є. В. Організаційно-економічний механізм управління узгодженістю інтересів учасників житлово-комунального господарства регіону: автореф. дис. ... к. е. н. : 08.00.05 / Гавриличенко Є. В.; Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова. – Харків, 2015. – 23 с.

Navylychienko, Ye.V. (2005). *Orhanizatsiino-ekonomichnyi mekhanizm upravlinnia uzghodzhennistiu interesiv uchashnykiv zhytlovo-komunalnoho hospodarstva rehionu* [Organizational-economic mechanism of housing and public utility authority members' interests coordination]. Kharkiv, 23 p.

3. Глубіш Л. Я. Теоретичні платформи груп економічних інтересів та їх узгодження в ході ринкової взаємодії / Л. Я. Глубіш // Економіка та держава. – 2015. – №12. – с.17–23.

Hlubish, L. Ia. (2015), *Teoretychni platformy hrup ekonomichnykh interesiv ta yikh uzghodzhennia v khodi rynkovoї vzaiemodii* [Economic interest group theoretical platform and their coordination in the market interaction]. *Ekonomika ta derzhava* [Economics and Government]. No 12. Pp. 17 – 23.

4. Диагностика и изменение организационной культуры / Пер. с англ. под ред. И. В. Андреевой. – СПб: Питер, 2001. – 320 с.

Andreeva, I. V. (2001), *Diagnostika I izmenenie organizatsionoy kylyuru* [Organizational Culture Diagnosing and Changing]. Saint Petersburg, Piter, 320 p.

5. Економічна енциклопедія: у 3-х т. / ред. кол. С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Вид. центр «Академія», 2000. – Т. 1. – 475с.

Economichna entsiklopediya [The economic encyclopedia]. Kiev, Publishing Center "Academy", 475 p.

6. Калиниченко М. П. Гармонізація економічних інтересів у системі маркетингового управління промисловим підприємством / М. П.Калиниченко // Економіка промисловості. – 2013. – № 63. – с.119 – 128.

Kalynyuchenko, M. P. (2013), *Harmonizatsiia ekonomichnykh interesiv u systemi marketingovoho upravlinnia promyslovym pidpriumstvom* [The harmonization of economic interests in the system of industrial enterprise marketing management]. *Ekonomika promyslovosti* [Industry economics]. No 63, pp. 119 – 128.

7. Кібальник Л. О. Економічні інтереси в системі геоeкономіки / Л.О. Кібальник // Сталий розвиток економіки. – 2013. – № 18. – с.38 – 42.

Kibalnyk, L. O. (2013), *Ekonomichni interesy v systemi heoekonomiky* [Economics interests in geoeconomic]. *Stalyi rozvytok ekonomiky* [Sustainable economic development]. No. 18, pp. 38-42

8. Федоренко В. Г. Політична економія: Підручник.– 2-ге вид. – К.: Алерта, 2008. – 487 с.

Fedorenko, V. G. (2008), *Politychna economiya* [Political Economy]. Kiev, Altera, 487 p.

9. Фролова Л. В. Управління витратами обігу торговельних підприємств н основі компетентнісного підходу [монографія] / Л. В.Фролова, Е. С. Кравченко; Донецький національний університет економіки і торгівлі ім. М.Туган-Барановського. – Донецьк: вид-во «Вебер» (Донецька філія), 2009 - 223 с.

Frolova, L.V. (2009), *Upravlinnia vytratamy obihu torhovelnykh pidpriumstv na osnovi kompetentnisnoho pidkhodu* [Trade enterprise turnover expenses management in terms of competency building approach]. Monograph. Donetsk, Publishing house "Weber", 223 p.

10. Экономический словарь [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://abc.informbureau.com/>.

Economic dictionary. Available at: <http://abc.informbureau.com/>. (accessed 5 November 2016).

Дата надходження авторського оригіналу в редакцію:08.11.2016 р.

Цель. Цель статьи заключается в выявлении сущностных характеристик категории «экономические интересы», выявление их места и роли в осуществлении предпринимательской деятельности, построении бизнес-модели формирования организационной культуры предприятия как инструмента согласованности экономических интересов

Методика. В процессе исследования использованы: методы теоретического обобщения и сравнения для уточнения сущностных характеристик категории «экономические интересы», анализа и синтеза для определения параметров бизнес-модели и значимости типов стратегии, методы абстрагирования и обобщения для формирования выводов по выбору типа организационной культуры.

Результаты. На основании проведенного исследования сущностных характеристик категории «экономических интересов», выявлено место и роль экономических интересов в осуществлении предпринимательской деятельности, построено бизнес-модель формирования организационной культуры предприятия как инструмента согласованности экономических интересов.

Ключевые слова: бизнес-модель, экономические интересы, согласованность, организационная культура, иерархия.

Objective. The objective of the article is to identify the essential characteristics of the category "economic interests", identifying their place and role in business, enterprise organizational culture formation business model as a tool for economic interests' coordination.

Methods. Methods of theoretical generalization and comparisons to clarify the essential characteristics of the category "economic interests", analysis and synthesis to determine the parameters of the business model and the importance of strategies types, methods of abstraction and generalization to draw inferences regarding selecting the type of organizational culture were used.

Results. Based on the "economic interests" essential characteristics research, the place and role of economic interests in a business were found, the business model of enterprise organizational culture as the instrument for economic interests' coordination was created.

Key words: business model, economic interests, management, business culture, hierarchy.

ПІДПРИЄМНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ, МАРКЕТИНГ, МЕНЕДЖМЕНТ

УДК 316.4.066:[332.012.2:334.716](477.62)

Лохман Н. В.,
кандидат економічних наук,
доцент

Донецький національний університет
економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського,
м. Кривий Ріг, Україна,
e-mail: LokhmanNV@mail.ru

ДЕТЕРМІНАНТИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ РЕГІОНУ

Lokhman N. V.,
Candidate of Economics,
Associate Professor

Donetsk National University
of Economics and Trade
name dafter Mykhailo Tugan-Baranovsky,
Kryvyi Rih, Ukraine,
e-mail: LokhmanNV@mail.ru

SOCIAL AND ECONOMIC DEVELOPMENT OF REGION ENTERPRISES DETERMINANTS

***Мета.** Мета статті полягає у визначенні детермінантів соціально-економічного розвитку підприємств Донецького регіону.*

***Методи.** У процесі дослідження використано: методи теоретичного узагальнення і порівняння, аналізу і синтезу (для обґрунтування детермінантної характеристики соціально-економічного розвитку), статистичний (для аналізу соціально-економічного розвитку регіону), табличний (для представлення детермінантних аспектів розвитку підприємств Донецького регіону).*

***Результати.** Уточнено поняття соціально-економічного розвитку підприємства, визначено напрямки соціально-економічного розвитку підприємства, визначено категорії суб'єктів, на які впливає соціально-економічний розвиток підприємств регіону, визначено позитивні і негативні наслідки для самого підприємства і суспільства (громади) в результаті соціально-економічного розвитку підприємств регіону.*

***Ключові слова:** соціально-економічний розвиток, детермінанти, економічний напрям розвитку, фінансовий напрям розвитку, ресурсний напрям розвитку, соціальний напрям розвитку, інноваційний напрям розвитку, екологічний напрям розвитку.*

Постановка проблеми. Реалії економічної і політичної ситуації, які склалися в Україні, потребують істотних змін. Це можливо завдяки розвитку суб'єктів господарювання. Будь-яке підприємство як суб'єкт господарювання має визначальним соціально-економічний розвиток. В умовах глобалізації та інтеграції України в світовий соціально-економічний простір виникає ряд проблем, пов'язаних з адаптацією кожного окремого підприємства до мінливих змін макро- і мікросередовища через ефективний розвиток підприємства.

Одним з напрямків вирішення цих питань є визначення причинно-наслідкового зв'язку між змінами окремих напрямів соціально-економічного розвитку підприємства та наслідками для різних категорій суб'єктів самого підприємства та зовнішнього середовища.

Соціально-економічний розвиток суспільства – складний суперечливий процес, у якому взаємодіють позитивні і негативні фактори, а періоди прогресу змінюються періодами регресу. Політичні і військові потрясіння, соціальні конфлікти, екологічні катастрофи можуть призупинити розвиток економіки будь-якої країни, відкинути її на кілька десятиліть назад, а іноді привести і до остаточної загибелі, як це було з древніми цивілізаціями. Ці зміни, з одного боку, напряду впливають на розвиток окремого підприємства, з іншого боку, зміни на окремому підприємстві мають вплив на розвиток регіону та суспільства. Отже, усі зміни на підприємствах мають як позитивний, так і негативний вплив на розвиток самого підприємства та суспільства, особливо гостро цей вплив зараз відчуває Донецький регіон.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичні аспекти соціально-економічного розвитку підприємства вивчалися багатьма вітчизняними вченими: Тюха І. В., Римкіна М., Надтока Т. Б., Дякус А. В., Корнілова О. В. та інші. Однак, погляди на питання щодо детермінантів соціально-економічного розвитку підприємств неоднозначні.

Так, автор Тюха І. В. розуміє соціально-економічний розвиток підприємства як необоротну, спрямовану, закономірну зміну економічного становища та соціальної інфраструктури господарюючого суб'єкта, в результаті якої організація переходить до принципово нового якісного стану.

При цьому Тюха І. В. зазначає, що лише одночасна наявність всіх трьох зазначених властивостей виділяє процеси розвитку серед інших змін:

- оборотність змін характеризує процеси функціонування (циклічне відтворення постійної системи функцій);
- відсутність закономірності є характерним для випадкових процесів катастрофічного типу;
- при відсутності спрямованості зміни не можуть накопичуватися, і тому процес втрачає характерну для розвитку єдину, внутрішню взаємозалежну лінію [1].

Отже, Тюха І.В. розуміє розвиток підприємства як зміну, тобто перехід з одного стану в інший.

М. Римкіна визначає соціально-економічний розвиток підприємства як безперервний процес постійного удосконалення – позитивних якісних змін, нововведень у виробничому процесі, продукції, послугах, управлінні організацією при ефективному використанні наявних фінансових, трудових, матеріальних, природних ресурсів, направлений на зростання інтересів та задоволення потреб колективу та підвищення конкурентоспроможності підприємства в цілому [2].

Як бачимо, цей автор пропонує розглядати соціально-економічний розвиток як процес, що ґрунтується на використанні ресурсів підприємства.

Авторський колектив [3] розуміє соціально-економічний розвиток підприємства як механізм якісних змін в господарській діяльності підприємства, що призводять до появи принципово нових зрушень в його соціально-економічному становищі. При формуванні складових соціально-економічного розвитку підприємства уявляється доцільним розглядати окремо соціальні і економічні елементи управління [3].

Отже, автори пропонують розглядати соціально-економічний розвиток як механізм змін.

Автор роботи [4] розглядає економічний розвиток підприємства як самостійну категорію, а саме: незворотні, керовані, вимірювальні, цілеспрямовані, закономірні кількісно-якісні та сутнісні зміни економічної системи в довгостроковому періоді, що відбувається під впливом економічних суперечностей, потреб та інтересів, зумовленість яких характеризується дією основних законів діалектики, що не виходять за межі глибинної внутрішньої сутності такої системи; для забезпечення його найбільш оптимального та ефективного функціонування підприємства в середовищі, в якому воно діє [4].

З точки зору Корнілової О. В., економічний розвиток підприємства має бути розглянутий невід'ємно від соціальної складової, а саме: запропоновано розглядати розвиток

як динамічну цілеспрямовану діяльність підприємства на основі раціонального використання ресурсів, покращення якості й удосконалення властивостей продукції, що виробляється, для задоволення потреб споживачів і покращення соціальної сфери підприємства [5].

Це визначення має ринкову орієнтацію категорії соціально-економічного розвитку.

Слід відмітити, що усі розглянуті вище визначення поняття «соціально-економічний розвиток», розуміють розвиток підприємства як об'єктивний процес зміни.

Таким чином, вивчення спеціальної літератури з питань соціально-економічного розвитку підприємства дозволило зробити висновок про відсутність уніфікованого підходу до розуміння сутності зазначеного вище поняття, фрагментарність досліджень, які присвячені вивченню детермінантів соціально-економічного розвитку підприємств.

Метою статті є визначення детермінантів соціально-економічного розвитку підприємств Донецького регіону.

Виклад основного матеріалу досліджень.

Донецька область – найбільший промисловий регіон України, забезпечує близько 20% промислового виробництва держави. Основними галузями економіки є вугільна, металургійна, коксохімічна, хімічна промисловість, важке машинобудування, виробництво будматеріалів, електроенергетика, транспорт.

Випуск промислової продукції області (без урахування частини зони проведення антитерористичної операції) за 2015 рік порівнюючи з попереднім роком зменшився на 34,7%, за грудень порівнюючи з груднем 2014 року на 14,7%. За грудень, як порівняти з попереднім місяцем, листопадом 2015 року, виробництво зросло на 1,2%.

Будівельними підприємствами області, які працювали за контрактами підяду, а також підприємствами, що виконували будівельні роботи господарським способом, за 2015 рік виконано будівельних робіт власними силами на 2,3 млрд. грн. (Без урахування частини зони проведення антитерористичної операції). Як порівняти з 2014 роком, обсяг будівельної продукції зменшився в 2,4 рази.

За січень – листопад 2015 року експорт товарів з Донецької області (без урахування частини зони проведення антитерористичної операції) склав 3371,7 млн. доларів США, що менше січня-листопада 2014 року в 2,4 рази.

Підприємства регіону вивозили продукцію в 100 країн світу проти 122 країн у січні – листопаді 2014 року.

Оборот роздрібною торгівлі (включає роздрібний товарооборот підприємств, які здійснюють діяльність з роздрібною торгівлі, розрахункові дані щодо обсягів продажу товарів на ринках і фізичними особами-підприємцями) за 2015 рік склав в області (без урахування частини зони проведення антитерористичної операції) 31,2 млрд. грн., що менше попереднього року в 3 рази.

Чисельність зареєстрованих безробітних на кінець грудня 2015 року становила в області (без урахування частини зони проведення антитерористичної операції) 21,2 тис. Осіб, що на 2,0% більше, ніж на кінець листопада 2015 року.

За грудень 2015 року чинні на споживчому ринку області (без урахування частини зони проведення антитерористичної операції) ціни зросли, як порівняти з попереднім місяцем, на 1,4%; порівнюючи з груднем 2014 року, на 46,9%. Середньорічний рівень інфляції за 2015 рік проти 2014 року склав 46,1%.

За січень – листопад 2015 року середньомісячна номінальна заробітна плата одного штатного працівника підприємств, установ та організацій (з кількістю зайнятих 10 і більше осіб) склала в області (без урахування частини зони проведення антитерористичної операції) 4910 грн. Порівнюючи з січнем – листопадом 2014 року, показник зріс на 28,5%; реальна заробітна плата (з урахуванням інфляції і сплачених податків) знизилася на 10,1%. За листопад 2015 року середня зарплата склала 5287 грн.

Чисельність наявного населення області, за оцінкою фактичних адміністративних даних про державну реєстрацію (народження, смерті, зміни постійного місця проживан-

ня), на 1 грудня 2015 року склала 4267,3 тис. осіб. Упродовж січня – листопада чисельність населення зменшилася на 30,0 тис. осіб (без урахування частини зони проведення антитерористичної операції), зокрема, внаслідок природного скорочення на 21,3 тис. осіб і на 8,7 тис. осіб – через міграційне скорочення [6].

Отже, динаміка соціально-економічного розвитку регіону за 2015 рік свідчить про негативні тенденції майже в усіх сферах, але станом на 1 вересня 2016 року можемо спостерігати позитивну динаміку промислового виробництва, це є початковим етапом розвитку економіки в цілому, а в результаті економічного розвитку можливо спостерігати соціальний підйом.

Так, обсяг промислової продукції Донецької області (без урахування частини зони проведення антитерористичної операції) в січні – серпні 2016 року, порівнюючи з січнем-серпнем 2015 року, збільшився на 6,9%. У серпні виробництво зросло, як порівняти з попереднім місяцем, на 0,9%; проти серпня 2015 року – на 15,4%.

Досягнутий з початку року приріст забезпечено на тлі низької бази порівняння, адже в січні – серпні 2015 року, як порівняти з аналогічним періодом 2014 року, виробництво скоротилося на 44,8%. Таким чином, за останні два роки (в січні – серпні 2016 року порівнюючи з січнем-серпнем 2014 року) обсяг промислової продукції регіону зменшився на 41,0%.

У січні – серпні 2016 року проти січня – серпня попереднього року збільшився обсяг продукції в металургійному виробництві та виробництві готових металевих виробів на 7,6%; у виробництві, передачі і розподілі електроенергії, газу, пари та кондиціонованого повітря на 8,2%; у добувній промисловості і розробці кар'єрів на 11,3%; у виробництві гумових і пластмасових виробів та іншої неметалевої мінеральної продукції на 14,0%; у виробництві хімічних речовин і хімічної продукції на 18,2%, у виробництві коксу та продуктів нафтопереробки на 26,5%.

Водночас не подолано спад в галузях, що виробляють продукцію з більш високою доданою вартістю. У виробництві харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів обсяг виробництва зменшився з початку року порівнюючи з січнем – серпнем 2015 року на 11,4%, в машинобудуванні на 13,1%, у текстильному виробництві, виробництві одягу, шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів – на 25,1%.

Виробництво коксу в січні – серпні склало 4,2 млн.т, як порівняти з аналогічним періодом 2015 року, збільшилося на 25,9%.

Виробництво електроенергії в січні – серпні 2016 року склало 15,4 млрд.кВт/год, що більше січня – серпня 2015 року на 12,5% [7].

На основі визначених пріоритетних напрямків і показників розвитку регіону можливо стверджувати про соціально-економічний розвиток окремих підприємств, це є як причиною розвитку регіону, так і його наслідком. Причинно-наслідковий характер розвитку підприємства має як макроекономічні, так і мікроекономічні складові, які можливо структурувати за окремими напрямками.

Отже, ми вважаємо, що соціально-економічний розвиток підприємства – це динамічна цілеспрямована діяльність підприємства на основі раціонального використання ресурсів, яка має детермінований характер.

Детермінований аспект відображає причинно-наслідковий зв'язок, тому ми пропонуємо розглянути наслідки соціально-економічного розвитку підприємства на само підприємство та на суспільство (громаду). Ці наслідки мають як позитивну, так і негативну характеристику. Напрямки соціально-економічного розвитку підприємства ми пропонуємо конкретизувати через характеристику економічного розвитку, який включає: безпосередньо економічний розвиток підприємства, фінансовий розвиток, ресурсний розвиток та характеристику соціального розвитку (безпосередньо соціальний розвиток, інноваційний розвиток, екологічний розвиток) (табл. 1).

Для проведення дослідження було обрано систему показників, до складу якої увійшли як кількісні (економічні абсолютні та відносні показники), так і якісні показники, які отримані в результаті експертних оцінок.

Таблиця 1 – Детермінанти соціально-економічно розвитку підприємств Донецького регіону

Напрямок розвитку	Основні показники розвитку, що аналізувалися	Причина розвитку	Категорія суб'єктів, які мають наслідки	Наслідки для підприємства		Наслідки для суспільства	
				Позитивні	Негативні	Позитивні	Негативні
Детермінантна характеристика економічного розвитку підприємств Донецького регіону							
Економічний	Обсяг виробництва та збуту, тис.грн. Поточні витрати, тис. грн. Прибуток від реалізації, тис. грн. Рівень податків, тис. грн. Рентабельність виробництва, % Рівень фонду оплати праці, % Строк окупності інвестицій	Глобальні економічні зміни Макроекономічні процеси Кризові явища Тенденції ринку Конкурентна поведінка	Споживачі Робітники підприємства Власники Інвестори Громада	Збільшення масштабів діяльності Зниження відносних витрат Підвищення прибутку та рентабельності Зменшення строків окупності інвестицій Зниження затромісткості	Ріст конкуренції Втрата самостійності в управлінні підприємством Обмеження в стратегічних орієнтирах	Задоволення потреб споживачів Встановлення обґрунтованої ціни на товари за рахунок масштабу виробництва Формування привабливого інвестиційного клімату Формування державного та місцевих бюджетів за рахунок податків	Поляризація суспільства Маргіналізація в суспільстві Протиріччя інтересів бізнесу і суспільства (громади) Тіньова економіка Насиченість ринку низькоякісною продукцією, занепад вітчизняного підприємництва
Фінансовий	Сума змінних витрат, тис.грн. Маржинальний дохід, тис.грн. Запас фінансової стійкості, тис. грн. Рентабельність капіталу, % Рентабельність акціонерного капіталу, % Показники ліквідності Показники платоспроможності	Ступінь розвитку фондового ринку Кредитна політика держави Інфляційні процеси Фінансова політика підприємства Кредитний імідж підприємства Інвестиційна активність	Власники Інвестори Кредитні організації Акціонери	Залучення кредитних та інвестиційних коштів Підвищення показників рентабельності Збільшення запасу фінансової стійкості Покращення показників ліквідності Формування вартості підприємства	Залежність від зовнішніх фінансових джерел	Формування ефективного ринку капіталу Створення умов розвитку бізнесу	Віток національного капіталу з країни Дефіцит бюджету Девальвація національної валюти Посилення податкового тиску

Продовження таблиці 1

Напрямок розвитку	Основні показники розвитку, що аналізувалися	Причина розвитку	Категорія суб'єктів, які мають наслідки	Наслідки для підприємства		Наслідки для суспільства	
				Позитивні	Негативні	Позитивні	Негативні
Ресурсний	Господарські ресурси, тис. грн. Сукупні ресурси, тис. грн. Ресурсовіддача, коеф. Рентабельність ресурсів, % Інтегральний показник, коеф. Фондовіддача, коеф. Фондомісткість, коеф. Обіговість обігових активів, коеф. Рентабельність персоналу, % Продуктивність праці, тис. грн.	Втрата частки чи всієї сукупності ресурсів у зв'язку з військовими діями Впровадження ресурсозбереження Оптимізація витрат Отримання грантів для розширення чи відновлення бізнесу Підвищення соціальних стандартів	Власники Робітники Інвестори Акціонери	Збільшення (оновлення) об'єму ресурсного потенціалу Підвищення ефективності використання господарських сукупних ресурсів Поліпшення використання окремих складових ресурсного потенціалу підприємства	Неможливість поновлення втраченого потенціалу Зниження ефективності використання ресурсного потенціалу Втрата земельного потенціалу Складність відтворення інфраструктурного потенціалу Низька зацікавленість трудового потенціалу в ефективному використанні ресурсів	Впровадження прогресивних технологій Перехід на світові стандарти виробництва Запровадження політики енергозбереження	Нелегальна передача технологій Відтік інтелекту Зменшення людського потенціалу країни Деіндустріалізація національної економіки
Детермінантна характеристика соціального розвитку підприємств Донецького регіону							
Соціальний	Дохід робітників на підприємстві, в тому числі виплати допомоги Ступень безпеки робітників Збільшення робочих місць Підвищення кваліфікації робітників Умови праці та відпочинку	Перегляд підприємством соціальних стандартів згідно вимог суспільства та європейських цінностей під впливом внутрішніх та зовнішніх факторів	Найменші робітники підприємства, їх родини Місцева громада	Підвищення продуктивності праці Наявність зацікавленості робітників в ефективних результатах роботи Укріплення корпоративної свідомості	Зниження мотивації персоналу	Покращення матеріального стану членів громади, як наслідок – ріст споживчого попиту Зайнятість населення Зниження соціальної напруги та невдоволеності в суспільстві	Корумпованість державних структур Віток кваліфікованої робочої сили Ріст безробіття Створення соціальної напруги

Продовження таблиці 1

Напрямок розвитку	Основні показники розвитку, що аналізувалися	Причина розвитку	Категорія суб'єктів, які мають наслідки	Наслідки для підприємства		Наслідки для суспільства	
				Позитивні	Негативні	Позитивні	Негативні
Інноваційний	Частка нових технологій Частка прогресивних технологічних процесів Коефіцієнт автоматизації робіт Організаційний рівень виробництва і праці на підприємстві	Системні кризові явища, які виникли під впливом як внутрішніх факторів так і зовнішніх Розвиток НТП	Найменші робітники підприємства Власники Інвестори	Залучення інвестиційних та кредитних коштів, в тому числі іноземних, в тому числі на безоплатній основі Оновлення парку обладнання Удосконалення виробничого процесу Зниження поточних витрат на підприємстві Підвищення ефективності праці	Негативний результат впровадження інновацій Втрата коштів, пов'язана з необґрунтованими інноваціями Ліквідація підприємства	Зміцнення технологічного потенціалу галузі, регіону, суспільства Формування привабливого інноваційного клімату	Збільшення відставання від інноваційно-розвинутих країн Інформаційне шпигунство Втрата спеціалістів
Екологічний	Частка технологій підприємства, використання яких сприяє зниженню викидів в атмосферу шкідливих компонентів Ергономічність технологічних операцій Частка високо екологічних товарів в асортименті підприємства Сума штрафів за порушення екологічних норм	Зміна законодавства щодо екологічних норм Політика держави щодо екології Зацікавленість міжнародної спільноти в забезпеченні рівня екологічності в тому числі через надання грантів	Робітники Споживачі Громада Суспільство	Зміна технологій на екологічно небезпечні Отримання грантів на змiну технологій на прогресивні з точки зору екологічності Формування позитивного іміджу підприємства в очах громадськості	Неможливість забезпечення виробництва у зв'язку із екологічними нормами Зниження контролю за виконанням норм екологічної безпеки	Охорона навколишнього середовища Формування здорової нації	Використання країни в якості полігона для екологічно небезпечних речовин Погіршення норм екологічної безпеки суспільства (громади) Зниження контролю за виконанням норм екологічної безпеки

Примітка. Розроблено автором.

Висновки. На основі даних досліджень можна зробити такі висновки :

– соціально-економічний розвиток підприємства – це динамічна цілеспрямована діяльність підприємства на основі раціонального використання ресурсів, яка має детермінований характер;

– детермінанти розвитку підприємств доцільно розглядати через характеристику його економічного (безпосередньо економічний розвиток підприємства, фінансовий розвиток, ресурсний розвиток) та соціального розвитку (безпосередньо соціальний розвиток, інноваційний розвиток, екологічний розвиток);

– аналіз динаміки соціально-економічного розвитку Донецького регіону свідчить про негативні тенденції в 2015 році, покращення ситуації у 2016 році, що є одночасно причиною та наслідком змін на окремих підприємствах регіону.

Список літератури / References

1.Тюха І. В. Соціально-економічний розвиток підприємства: сутність та видові прояви [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://demoscope.ru/weekly/2008/0343/analit02.php> (2012) № 6.

Tukha, I.V. (2012). “Sotsialno-economicchnyi rozvytok pidpriemstva: sutnist ta vydovi proiavy” Available at: <http://demoscope.ru/weekly/2008/0343/analit02.php> (2012).

2. Римкіна М. Дефініція категорії соціально-економічний розвиток підприємства [Електронний ресурс] // Теоретичні та прикладні питання економіки (2014), №1 (28). – Режим доступу: <http://uk.lib-ebook.com/41istoriya/1823260-1-definiciya-kategorii-socialno-ekonomichnyi-rozvitok-pidpriemstva-statti-zdiysneno-oglyad-analiz-naukovoiliteraturipitan.php>.

Rymkina, M. (2014). Definitsiia katehorii sotsialno-economicchnyi rozvytok pidpriemstva. Available at: <http://uk.lib-ebook.com/41istoriya/1823260-1-definiciya-kategorii-socialno-ekonomichnyi-rozvitok-pidpriemstva-statti-zdiysneno-oglyad-analiz-naukovoiliteraturipitan.hp>.

3. Надтока Т. Б. Социально-экономическое развитие предприятия [Електронний ресурс] / Т.Б. Надтока, О.В. Амельницька // «Информационные ресурсы». – Режим доступу: <http://www.instud.orgv>.

Nadtoka, T. B. Sotsialno-economicchnyi rozvytok pidpriemstva. Available at: <http://www.instud.orgv>.

4. Дакус А. В. Економічний розвиток підприємства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://probl-economy.kpi.ua/pdf/2012-3.pdf>.

Dakus, A. V. Economicchnyi rozvytok pidpriemstva. Available at: <http://probl-economy.kpi.ua/pdf/2012-3.pdf>.

5. Корнілова О. В. Трансформація поняття «соціально-економічний розвиток» в умовах посилення конкуренції / О.В. Корнілова, Н. В. Лохман // Вісник: ДонНУЕТ. – 2015. – Вип. 1 (62). – С. 22 – 26.

Kornilova, O. V. (2015). *Transformatsiia poniattia Sotsialno-economicchnyi rozvytok v umovakh posylennia konkurentsii*, *Visnyk DonNUET*, vol. 22, no. 1(62), pp. 22 – 26.

6. Статистичний збірник «Основні макроекономічні показники Донецької області» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.donetskstat.gov.ua/pres/presreliz.php?dn=0916&number=2> (2015).

Statystychnyi zbirnyk “Osnovni makroekonomichni pokaznyky Donetskoi oblasti” (2015). Available at: <http://www.donetskstat.gov.ua/pres/presreliz.php?dn=0916&number=2>

7. Статистичний збірник «Основні макроекономічні показники Донецької області» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.donetskstat.gov.ua/pres/presreliz.php?dn=0916&number=2> (2016).

Statystychnyi zbirnyk “Osnovni makroekonomichni pokaznyky Donetskoi oblasti” (2016). Available at: <http://www.donetskstat.gov.ua/pres/presreliz.php?dn=0916&number=2>

Дата надходження авторського оригіналу в редакцію: 02.11. 2016 р.

Цель. Цель статьи заключается в определении детерминантов социально-экономического развития предприятий Донецкого региона.

Методы. В процессе исследования использованы: методы теоретического обобщения и сравнения, анализа и синтеза (для обоснования детерминационных характеристик социально-экономического развития), статистический (для анализа социально-экономического развития региона), табличный (для представления детерминационных аспектов развития предприятий Донецкого региона).

Результаты. Уточнено понятие социально-экономического развития предприятия, определены направления социально-экономического развития предприятия, определены категории субъектов, на которые влияет социально-экономическое развитие предприятий региона, определены положительные и отрицательные последствия для самого предприятия и общества (общины) в результате социально-экономического развития предприятий региона.

Ключевые слова: социально-экономическое развитие, детерминанты, экономическое направление развития, финансовое направление развития, ресурсное направление развития, социальное направление развития, инновационное направление развития, экологическое направление развития.

Objective. The objective of the article is to determine determinant in social and economic development of Donetsk region enterprises.

Methods. The methods of theoretical generalization and comparison, analysis and synthesis (to justify the determination characteristics of social and economic development), statistical (for analysis of social and economic development), tabular (for presentation determinant aspects of enterprises in Donetsk region) were used.

Results. The notion of social and economic development of the enterprise was specified, directions of enterprise social and economic development was identified, the categories of entities that are affected by the enterprise social and economic development in the region was considered, the positive and negative consequences for the enterprise and the society (community) as a result of enterprise social and economic development in the region were described.

Keywords: social and economic development, determinant, financial direction of development, resource development direction, social direction of development, the innovative direction of development, environmental direction

УДК 339.1
Бавико О. Є.,
доктор економічних наук, доцент

Донецький національний університет
економіки і торгівлі імені
Михайла Туган-Барановського,
м. Кривий Ріг, Україна,
e-mail: alex-1105@ukr.net

СУЧАСНА НОМЕНКЛАТУРА ПОКАЗНИКІВ ЯКОСТІ ДЛЯ ЕКСПЕРТИЗИ ТРИКОТАЖНИХ ВИРОБІВ ТА ДИНАМІКА СТУПЕНЮ ЇХ ВІДПОВІДНОСТІ У ПРОДУКЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ ВИРОБНИКІВ

Вавуко О. Ye,
Doctor of Economic Sciences,
Associate Professor

Donetsk National University
of Economics and Trade named after
Mykhailo Tugan-Baranovsky,
Kryvyi Rih, Ukraine,
e-mail: alex-1105@ukr.net

MODERN NOMENCLATURE OF QUALITY INDICATORS FOR KNITWEAR EXPERTISE AND DYNAMICS OF THEIR CONFORMITY IN THE UKRAINIAN MANUFACTURERS PRODUCTION DEGREE

Мета. Метою представлено дослідження є формування загальної номенклатури показників якості для експертизи трикотажних виробів за товарною підгрупою «Трико-таж білизняний для дітей», а також визначення динаміки ступеню їх відповідності у продукції вітчизняних товаровиробників.

Методи. У дослідженні використано комплекс загальнонаукових методів гносеології: теоретичного узагальнення, аналізу і синтезу, індукції та дедукції, методів графічного, статистичного і математичного аналізу.

Результати. Розроблено загальну номенклатуру показників для експертизи якості дитячого білизняного трикотажу. За результатами дослідження визначено динаміку ступеня відповідності значень показників якості дитячого білизняного трикотажу в цілому, за окремими показниками і функціональними групами. Встановлено, що рівень зросту ступеня відповідності показників якості дитячої трикотажної білизни українських виробників в останні п'ять років є недостатнім для посилення їх конкурентних позицій на внутрішньому ринку. Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що визначені тенденції в динаміці ступеня відповідності показників якості дитячого білизняного трикотажу можуть бути використані для формування державної політики розвитку легкої промисловості та бізнес-стратегій окремих виробників трикотажної продукції.

Ключові слова: показники якості, експертиза якості, споживні вимоги, дитячий білизняний трикотаж, стандарт, санітарно-гігієнічні норми, конкурентоспроможність.

Постановка проблеми. Змагальна логіка розвитку ринкових відносин робить іманентною характеристикою конкурентоспроможності товару, його якість, що складається з технологічного рівня і ступеня корисності для споживача, який відображається у функціональних, соціальних, естетичних, ергономічних, екологічних властивостях. Конкурентоспроможність товару залежить від балансу його якісних та цінових характеристик, що задовольняють потреби споживача та відповідають його уявленням про необхідний рівень витрат. Інваріантна стратегія постійного підвищення якості є безумовно доволі витратною. Але вона окупається завдяки збереженню обсягів продажу та постійному зростові ціни на товари з високим ступенем інновації. Водночас результати досліджень ефективно-

сті управління якістю на підприємствах в різних країнах показали, що в компаніях, які мало приділяють уваги якості, до 60% відсотків часу може йти на виправлення браку [1].

Забезпечення якості споживчих товарів є найважливішим чинником підвищення рівня життя населення країни, її економічної, соціальної і екологічної безпеки. Одночасно за умов постійного посилення рівня конкуренції на внутрішніх та зовнішніх ринках, якість продукції є необхідною запорукою сильної конкурентної позиції у боротьбі за збереження власної частки ринку та розширенні сфери товарного впливу на міжнародному рівні. Трикотажна промисловість є однією з основних підгалузей текстильної промисловості. В Україні трикотажні підприємства виробляють верхній та білизняний трикотаж, панчішно-шкарпеткові вироби, рукавички, головні убори, шарфи, трикотажне полотно, вироби промислового і медичного призначення. Дослідження розвитку внутрішнього українського ринку трикотажних виробів надало змогу встановити негативну тенденцію до зменшення частки вітчизняної трикотажної продукції. За її загального обсягу у 2015 р. в товарних групах «Трикотаж верхній» та «Трикотаж білизняний» у розмірі 4,1%, скорочення за 2 роки склало 0,9%. Частка вітчизняної продукції по товарній групі «Вироби панчішно-шкарпеткові» складала у 2015 р. 40,1%, що дорівнює показникові дворічної давнини, тобто за цією позицією зберігається паритет між вітчизняними та закордонними виробниками [2].

За умов скорочення обсягів ринку, підвищення конкуренції та зменшення частки трикотажних виробів вітчизняного виробництва актуалізуються питання щодо визначення важелів покращення ринкової позиції українських підприємств – виробників трикотажу

Традиційно, вирішення проблеми знаходиться в межах системи показників ціна-якість. Формування сучасної номенклатури показників якості для експертизи трикотажних виробів та визначення динаміки їх значень забезпечить підґрунтя для прийняття необхідних стратегічних рішень в межах системи управління якістю підприємств трикотажної підгалузі.

Аналіз останніх публікацій. Загальним проблемам розвитку ринку трикотажних виробів у вітчизняній економічній науці присвячено дослідження Ю. В. Нефьодової [3], А. П. Гречан [4], І. А. Іванченко [5] та інших авторів.

Дослідження сучасної номенклатури показників якості та особливостей експертизи трикотажних виробів здійснено в межах спеціалізованих досліджень Ю. І. Островецької [6], Н. П. Супрун, Н. І. Осипенко, І. С. Галика, Б. Д. Семака [7] та інших.

Мета дослідження. Метою представленого дослідження є формування загальної номенклатури показників якості для експертизи трикотажних виробів за товарною підгрупою «Трикотаж білизняний для дітей», а також визначення динаміки ступеню відповідності найбільш показових та внормованих показників якості у продукції вітчизняних товаровиробників.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перш ніж звернутись до емпіричного матеріалу дослідження динаміки показників якості трикотажних виробів, вважаємо за необхідне визначити сучасну парадигму поняття «якість товару» та її семантичні зрушення.

У питанні визначення сучасної парадигми поняття «якість товару» не можна пройти осторонь вихідного – філософського змісту поняття «якість». В Аристотелівській логіці якість належить до однієї з десяти категорій, що формують загальну картину реальності. Якість у класичній філософській традиції розглядається як категорія, що виражає сукупність істотних ознак, особливостей і властивостей, які відрізняють один предмет або явище від інших і надають йому визначеність.

Поєднання класичного змісту понять «якість» і «товар» надає можливість сформулювати доволі чітке вихідне визначення: сукупність властивостей об'єкта, що обумовлюють придатність задовольняти певні потреби у відповідності з його призначенням та брати участь в обміні.

Активне використання поняття «якість товару» у практиці підприємництва бере свій початок у 20 – 30-х роках ХХ ст. Започаткування масового конвеєрного виробництва

товарів актуалізувало вимоги технічної відповідності та надійності товарів. 1950 – 70-і роки за умов насичення споживчих ринків товарами високого технологічного рівня та зросту конкурентної боротьби, характеризуються трансформацією розуміння якості від технократичного до споживчого, тобто зосередженого на потребах споживачів. Якість товару розуміється, як спроможність задовольнити потреби споживачів.

Наступне десятиріччя характеризувалося поєднанням тенденції щодо підвищення якості та зменшення ціни товарів. У 1980 – 90-і роки розуміння якості товару почало включати не тільки задоволення потреб, але й орієнтацію на латентні вимоги споживача, пов'язані з його очікуваннями. Подальшого розвитку ця парадигма набула у маркетингових стратегіях формування попиту, за яких засобами реклами здійснюється маніпулювання свідомістю споживача. В результаті формується певне уявлення про товар та його необхідні характеристики. Сучасний період визначається поєднанням характеристик задоволення вимог споживача виробником та ступенем сприйняття споживачами виконання їх вимог, який здебільшого формується в результаті інформаційного впливу на свідомість пересічної людини.

Відповідна генеза розуміння поняття «якість товару» знайшла безпосереднє відображення у визначеннях, що містять міжнародні стандарти ISO серії 9000, які визначають вимоги до систем управління якістю на підприємствах. За визначенням Європейської організації з контролю якості (European Organization for Quality) термін «якість» відбиває ступінь відповідності продукції вимогам споживача.

Діючий ДСТУ ISO 9000:2007 «Системи управління якістю. Основні положення та словник термінів» містить наступне визначення якості: «ступінь до якого сукупність власних характеристик задовольняє вимоги». У свою чергу вимоги це: «Сформульовані потреба чи очікування, загальнозрозумілі чи обов'язкові». Крім того, у стандарті зазначається, що термін «якість» може застосовуватися з прикметниками «низька», «добра» або «відмінна».

Доволі простий когнітивний ланцюжок приводить нас до необхідності визначення переліку та змісту вимог, що визначають корисність товарів для споживачів. Загального вжитку у сучасній практиці комерційної діяльності набув перелік вимог до споживчих товарів, що складається з наступних позицій: соціальні, функціональні, естетичні, ергономічні (антропометричні, гігієнічні та фізико-гігієнічні), експлуатаційні.

Соціальні вимоги до товарів в цілому й до дитячого білизняного трикотажу визначаються необхідністю задовольнити попит на відповідні предмети одягу, що відповідають усталеним у суспільстві культурно-естетичним уявленням.

Функціональні вимоги до дитячого білизняного трикотажу визначаються утилітарним значенням відповідної категорії товарів, тобто їх спроможністю забезпечити фізичну можливість ефективного виконання процесів, для яких вона призначена – рухової активності, відпочинку, сну та ін.

Естетичні вимоги формуються під впливом загальних та індивідуальних уявлень про гармонійний зовнішній вигляд дитини. Естетичність предметів одягу полягає у поєднанні краси і зручності. Необхідно відмітити, що соціально-естетична складова у перелікові споживчих вимог до трикотажних товарів не є внормованою, навпаки, цим вимогам притаманна плинність та індивідуальна визначеність.

Ергономічні (антропометричні, гігієнічні та фізико-гігієнічні) й експлуатаційні вимоги втілюються у перелікові показників якості, що закріплюється на офіційному рівні у стандартах та санітарно-гігієнічних нормах. Встановлення ступеню відповідності нормативним значенням ергономічних та експлуатаційних показників дитячого білизняного трикотажу є основним завданням експертизи його якості.

Ергономічні вимоги до дитячого білизняного трикотажу пов'язані з фізіологічними та антропометричними особливостями дитини. Вони виходять з високого ступеню чутливості дитячої шкіри до хімічних та фізичних подразників, а також несформованої імунної системи, що не може захистити дитину від всіх шкідливих впливів. Одночасно гіперакти-

вність притаманна дітям всіх вікових груп, вимагає забезпечення відповідності дитячого білизняного трикотажу гігієнічним нормам.

Антропометричні вимоги стосуються відповідності розміру, формі тіла, пропорціям, особливостям будови дитячої статури різних вікових груп, тобто передбачають відповідність розмірній групі. Види білизняних трикотажних виробів (сорочки, повзунки, комбінезони, нічні сорочки, майки, труси, піжами) та характеристики їх розмірів встановлюються ДСТУ 31405:2014, ДСТУ 31407:2014, ДСТУ 31408:2014.

Вимоги гігієни формують основне призначення дитячого білизняного трикотажу. Тому найважливішими у системі номенклатури показників його якості є гігієнічні та фізико-гігієнічні властивості, що безпосередньо визначають безпечність білизни та мікроклімат простору між одягом і тілом дитини, сприяють забезпеченню нормального функціонування організму дитини, підтримують добре самопочуття.

Нормативне закріплення гігієнічних вимог до дитячого білизняного трикотажу міститься у ДСТУ 4239 – 2003 «Матеріали та вироби текстильні і шкіряні побутового призначення. Основні гігієнічні вимоги» [8] та СанПиН 42 – 125 – 4390 – 87 «Вложение химических волокон в материалы для детской одежды и обуви в соответствии с их гигиеническими показателями» [9]. Безпечність дитячого білизняного трикотажу передбачає відповідність встановленим нормам показників вмісту хімічних волокон, вільного формальдегіду та величини рН.

За гіперактивності та нестабільної температури тіла (до 3 років), що притаманні дитячій фізіології забезпечення оптимального мікроклімату підодягового простору є основною умовою забезпечення нормального функціонування організму дитини. Задля цього дитяча білизна має забезпечувати поглинання рідкої та пароподібної вологи з поверхні тіла, її виведення у зовнішні шари одягу, забезпечуючи тепло та газообмін між підодяговим простором і внутрішніми шарами одягу. До показників якості дитячого білизняного трикотажу, що відображають відповідні фізичні характеристики, належать: гігроскопічність, повітряпроникливість, вологовіддача, швидкість висихання, капілярність, питомий електричний опір.

Експлуатаційні вимоги до дитячого білизняного трикотажу пов'язані з її надійністю, зносо- та формостійкістю. Вони відображають властивості білизняних трикотажних виробів зберігати свої функціональні, гігієнічні та антропометричні характеристики у процесі використання. Показники, що відображають ступінь відповідної якості виробів вимогам надійності, відносяться до розряду механічних характеристик та складають наступний перелік: розривне зусилля, розпускальність, коефіцієнт міцності шва, перекіс петельних рядів і петельних стовпчиків.

До показників, що характеризують зносостійкість, відносяться: число циклів стирання, прання та прасування, зміна лінійних розмірів після прання та прасування, ступінь тривкості пофарбування.

Показники, що відображають характеристики формостійкості: розтяжність, пружність, необоротна залишкова деформація, коефіцієнт формостійкості.

Виходячи зі змісту внормованих визначень понять «якість» та «вимоги», а також встановлених у стандартах та санітарних нормах індикаторів, у дослідженні сформовано загальну номенклатуру показників експертизи якості дитячого білизняного трикотажу, що відповідає сучасній номенклатурі споживних вимог (табл. 1).

Таблиця 1 – Загальна номенклатура показників для експертизи якості дитячої трикотажної білизни

Споживні вимоги	Показники якості
Соціальні – здатність задовольнити попит.	Відповідність виробу фізичним та культурним потребам

Продовження таблиці 1

Функціональні – виконання функцій у відповідності з призначенням.	Відповідність виробу основному функціональному призначенню.
Антропометричні – зручність і комфорт	Відповідність розмірній групі.
Гігієнічні та фізико-гігієнічні – безпека та комфорт при використанні.	Вміст хімічних волокон; вміст вільного формальдегіду; величина рН; гігроскопічність; вологовбиральність; коефіцієнт повітряпроникливості; вологовіддача (час висихання); питомий електричний опір.
Експлуатаційні – надійність, зносостійкість та формостійкість.	Розривне зусилля (міцність); коефіцієнт міцності шва; число циклів стирання, прання та прасування; ступінь тривкості пофарбування; необоротна залишкова деформація; розтяжність та пружність; коефіцієнт формостійкості

Примітка. Розроблено автором на основі [8, 9].

Суб'єктивний характер соціальних та функціональних споживних вимог обмежує коло засобів визначення ступеню відповідності товарів соціологічними та експертними методиками. За результатами соціологічного дослідження фахівцями асоціації «Укрлегпром» ступеню задоволення українських споживачів якістю трикотажних виробів вітчизняного виробництва було встановлено, що 27% покупців вважають рівень якості трикотажних виробів українських виробників низьким, 31% таким, що не відповідає сучасним тенденціям моди, а 45% респондентів вказали на невідповідність критерію раціонального співвідношення ціни та якості продукції [10].

У процесі моніторингу динаміки показників якості дитячого білизняного трикотажу в основному використовувалась продукція восьми українських підприємств різних розмірів та організаційно-правових форм.

Компанія «Ювді-текс», місто Нова Одеса, Миколаївська область. Крупний виробник дитячого трикотажу. Працює з турецьким полотном та фурнітурою. Виробляє повний спектр асортименту трикотажних виробів.

ТОВ «Саир» місто Комсомольськ, Полтавська область. Фабрика дитячого трикотажного одягу «Саир» впродовж останніх 8 років займається виробництвом трикотажних виробів для дітей. Асортимент продукції представлений всіма віковими категоріями й товарними різновидами: білизна, піжами, футболки, шорти, халати, светри, брюки, плаття та ін.

ТОВ «Демі», місто Кременчуг, Полтавська область. Підприємство виробляє дитячий трикотаж. Асортимент обмежується виробами для вікових категорій до 7 років.

ПП Гриненко, Торговельна марка «Пташка Текстиль», м. Комсомольськ, Полтавська область. Підприємство випускає повний спектр асортименту трикотажних виробів для дітей та дорослих.

Комсомольська трикотажна фабрика «Анжеліка і Лев», місто Комсомольськ, Полтавська область. Підприємство виготовляє весь спектр трикотажних виробів.

ТОВ «Виса», місто Комсомольськ, Полтавська область. Підприємство виготовляє трикотажні вироби для всіх вікових категорій, а також для жінок та чоловіків.

ТОВ «КЛиМ», місто Комсомольськ, Полтавська область. Виготовляє дитячий трикотаж для вікових категорій до 10 років.

ТОВ «Мелітопольська трикотажна фабрика «Надія», місто Мелітополь, Запорізька область здебільше спеціалізується на виробництві верхнього трикотажного одягу, одночасно виробляючи окремі товарні різновиди білизняних виробів.

Однією з головних особливостей у виробництві дитячої трикотажної білизни в Україні є невеликий розмір переважної більшості підприємств. Приблизно 65% продукції виготовляється на малих підприємствах з чисельністю робітників до 50 осіб. Невеликі розміри підприємств спрощують процеси організації та управління їх виробничою діяльністю, але обмеженість фінансових та матеріальних ресурсів не дозволяє таким підприємствам забезпечувати повномасштабний контроль показників якості продукції та її інноваційність.

Моніторинг показників якості дитячої трикотажної білизни здійснювався за вибіркою, що дорівнювала 100 зразкам продукції перелічених та інших виробників впродовж останніх п'яти років. За результатами дослідження визначалася частка виробів дитячого білизняного трикотажу, показники якості яких відповідають нормативним значенням. Перелік показників для моніторингу якості був сформований виходячи з критеріїв найбільшої показовості та чіткої врегульованості значень у діючих стандартах та санітарних нормах. Динаміка ступеню відповідності показників якості дитячого білизняного трикотажу нормативним значенням відображена у (табл. 2).

Узагальнюючи результати моніторингу ступеню відповідності значень показників якості дитячого білизняного трикотажу, розраховуємо середньозважений обсяг загальної частки виробів, що відповідають нормативним вимогам. У 2011 р. відповідний показник складав 80%, у 2015 р. – 82%.

Зріст середньозваженого показника якості відбувся завдяки підвищенню ступеня відповідності виробів дитячого білизняного трикотажу за всіма показниками, окрім гігроскопічності. Найбільший зріст ступеня відповідності спостерігається за показниками: стійкість забарвлення до впливу прання (+5%), залишкова деформація (+4%), розтяжність (+4%), стійкість забарвлення до сухого тертя (+3%), повітряпроникливість (+3%).

Українським виробникам дитячого білизняного трикотажу необхідно звернути особливу увагу на високий рівень невідповідності існуючим нормам гігієнічних показників, що характеризують безпечність товарів. Найгіршими є значення показника «Вміст хімічних волокон». Виробники допускають перевищення максимальних обмежень наявності волокон віскози у виробках для дітей з 28 по 32 розмір та синтетичних капрону, еластану у виробках з 34 розміру. Наявність у трикотажних виробках синтетичних волокон пояснює доволі низькі показники відповідності нормам вмісту вільного формальдегіду та величини рН. Перевищення допустимих норм не є критичними для здоров'я дитини, вони складають 5 – 20%. Одночасно необхідно зазначити, що за п'ять аналізованих років ситуація з відповідністю гігієнічних показників практично не покращилась. Відповідний перебіг подій пояснюється відчутним послабленням контролюючого впливу спеціалізованих державних органів, повноваження яких у сфері технічного регулювання та захисту прав споживачів у процесі дерегуляції були відчутно обмежені. Виключення дитячого білизняного трикотажу з «Переліку продукції, що підлягає обов'язковій сертифікації в Україні» пояснює застій у ситуації з відповідністю гігієнічних показників намаганням підприємців зберегти конкурентний рівень собівартості своєї продукції, використовуючи найдешевші матеріали та не витрачаючись на перевірку відповідності.

Аналіз ступеня відповідності показників якості дитячого білизняного трикотажу за визначеними у табл. 2 групами показує, що найвищим є рівень відповідності встановленим вимогам за фізико-гігієнічними показниками

Таблиця 2 – Динаміка ступеню відповідності показників якості дитячого білизняного трикотажу українських виробників нормативним значенням

№	Показник якості	Нормативне значення	2011	2012	2013	2014	2015
Гігієнічні показники			% відповідності				
1	Вміст хімічних волокон	До 28 розміру – 0% 28 – 32 розміри – до 30% з 34 розміру – до 50%	74%	72%	78%	80%	75%
2	Вміст вільного формальдегіду, мкг/г	До 2-х років не більше 20 Старші за 2 роки не більше 75	81%	80%	78%	81%	82%
3	Величина pH, од.	4,8 – 7,5	82%	81%	80%	84%	83%
Фізико-гігієнічні показники							
4	Гігроскопічність	При вологості 65% – 7– 9% При вологості 100% – 20 – 30%	85%	81%	84%	86%	84%
5	Повітря-проникливість	Не менше 100 дм ³ /м ² -с	82%	84%	82%	88%	85%
6	Питомий електричний опір	8 – 10 Ом	80%	82%	79%	78%	82%
Експлуатаційні показники							
7	Розтяжність	По довжині – 50 – 140% По ширині – до 40%	78%	82%	84%	80%	82%
8	Залишкова деформація	По довжині – 5% По ширині – 10%	80%	81%	82%	87%	84%
9	Стійкість забарвлення до впливу прання	4 за 5-ти бальною шкалою	76%	79%	83%	80%	81%
10	Стійкість забарвлення до сухого тертя	4 за 5-ти бальною шкалою	79%	78%	80%	82%	82%

Примітка. Розроблено автором.

У 2015 р. середньозважений показник відповідності фізико-гігієнічних показників склав 84%, експлуатаційних – 82%, гігієнічних – 80%. Загальна динаміка відповідності показників якості відображена на рис. 1.

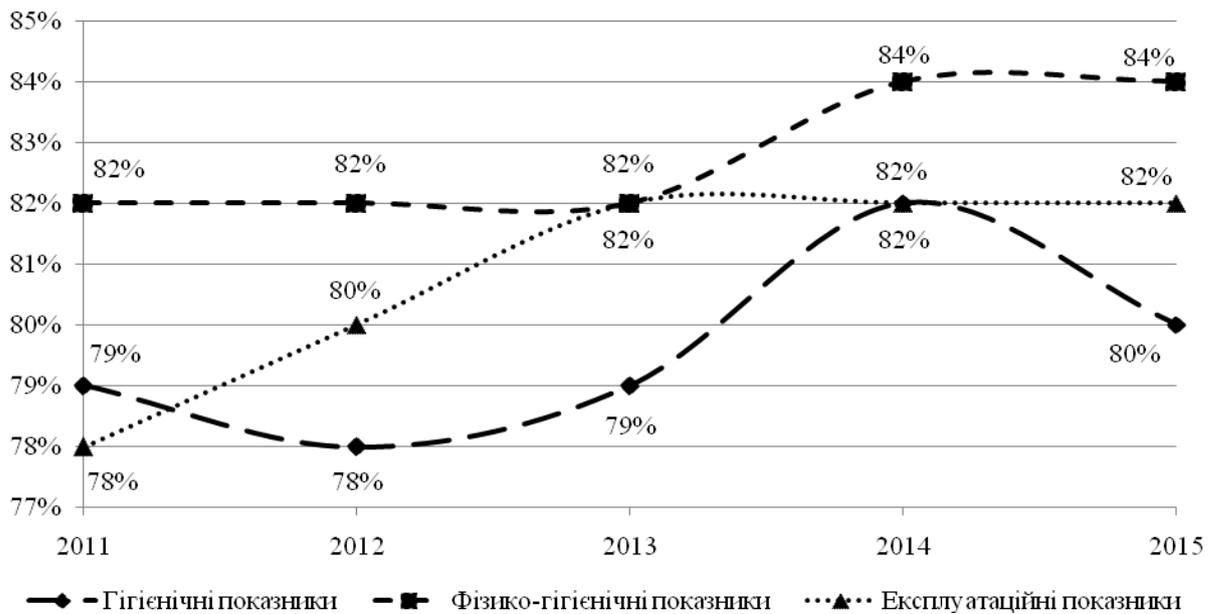

Рисунок 1 – Динаміка ступеню відповідності нормативним значенням груп показників якості дитячого білизняного трикотажу українських виробників

Примітка. Розраховано автором на основі власних досліджень.

Найбільший зріст ступеню відповідності нормативним значенням спостерігається за групою експлуатаційних показників, він складає 4%. На 2% збільшився ступінь відповідності фізико-гігієнічних, на 1% – гігієнічних показників.

Висновки. У процесі дослідження на основі аналізу нормативних джерел, що врегульовують сфери організації та здійснення контролю якості на підприємствах, було розроблено загальну номенклатуру показників для експертизи якості дитячого білизняного трикотажу, що відповідає сучасним споживним вимогам. На основі критеріїв найбільшої показовості та врегульованості значень у діючих нормативних документах було сформовано перелік показників для моніторингу якості дитячого білизняного трикотажу, який складається з трьох груп: гігієнічні, фізико-гігієнічні, експлуатаційні.

За результатами моніторингу було встановлено, що загальна динаміка ступеню відповідності показників якості дитячого білизняного трикотажу українських виробників є зростаючою. Але необхідно враховувати, що зріст в 1 – 2% знаходиться у межах статистичної похибки, а зафіксовані розміри збільшення ступеню відповідності показників якості є настільки незначними, що у поєднанні з інформацією про зменшення вітчизняної частки трикотажних виробів на внутрішньому ринку та невдоволеністю 27% покупців якістю продукції українських підприємств трикотажної підгалузі, не можуть розглядатись в якості факторів підвищення конкурентоздатності.

У рекомендаціях за підсумками представленого дослідження ми виходимо з іманентності стратегії розвитку і розширення для будь-якого виду підприємницької діяльності. Так, щоб забезпечити життєздатність бізнесу його необхідно постійно розвивати, забезпечуючи можливості для експансії. В Україні, на жаль, спостерігається ситуація, за якої недостатність фінансових ресурсів у підприємців, працюючих у трикотажній підгалузі та відсутність цілеспрямованої державної політики щодо розвитку легкої промисловості призводять до зниження конкурентоздатності вітчизняних товаровиробників, зменшення їх частки на ринку, збереження високого ступеню невідповідності показників якості продукції.

Алгоритм виведення галузей національної економіки з кризи є загальновідомим. Протекціоністська економічна політика захисту внутрішніх ринків у поєднанні з фінансо-

вими та податковими преференціями, що стимулюють приплив ресурсів у вітчизняне виробництво, мають призвести до економічного зростання, підвищення ефективності господарської діяльності та покращення якості продукції.

Предметом подальших наукових розробок мають стати дослідження структури походження, якісних та цінових характеристик імпортованих трикотажних виробів, обсягів контрафактної та контрабандної продукції. А також предметна розробка основних напрямів державної політики у сфері розвитку легкої промисловості, контролю якості товарів та захисту інтересів вітчизняних товаровиробників.

Список літератури / References

1. Момот О. І. Менеджмент якості та елементи системи якості / О. І. Момот. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 368 с.

Momot, O. I. (2010). *Menedzhment yakosti ta elementy systemy yakosti* [Quality management and quality system elements]. Kiev, Tsentr uchbovoi literatury, 368 p.

2. Частка продажу споживчих товарів, які вироблені на території України, через торгову мережу підприємств // Офіційний сайт Державної служби статистики України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

The official website of the State Statistics Service of Ukraine (2016), “The share of sales of consumer goods produced in Ukraine through the sales network of enterprises”. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua>. (accessed 15 October 2016).

3. Нефьодова Ю. В. Напрямки розвитку легкої промисловості України / Ю. В. Нефьодова // Вісник ДонНУЕТ. Серія: Економічні науки. – 2010. – № 3. – С. 20 – 24.

Nef'odova, Yu. V. Napriamky rozvytku lehkoї promyslovosti Ukrainy. [Areas of light industry Ukraine]. *Visnyk DonNUET. Serii: Ekonomichni nauky*, 2010, no 3, pp. 20 – 24.

4. Гречан А. П. Теоретико-методологічні основи розвитку підприємств легкої промисловості на інноваційних засадах / А.П. Гречан. – К. : КНУТД, 2005. – 208 с.

Hrechhan, A. P. (2005). *Teoretyko-metodolohichni osnovy rozvytku pidpriemstv lehkoї promyslovosti na innovatsijnykh zasadakh* [Theoretical and methodological foundations for the development of light industry on the basis of innovation]. Kyiv, KNUTD, 208 p.

5. Іванченко І. А. Сучасні особливості розвитку світового ринку одягу / І. А. Іванченко // Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. – № 2 (53). – 2012. – С.42 – 47.

Ivanchenko, I. A. Suchasni osoblyvosti rozvytku svitovoho rynku odiahu. [Modern features of the global apparel market]. *Naukovyi visnyk Poltavskoho universytetu ekonomiky i torhivli*, 2012, no 2, pp. 42 – 47.

6. Супрун Н. П. Аналітичний огляд асортименту та комплексна оцінка якості трикотажних полотен / Н. П. Супрун, Н. І. Осипенко, Ю. І. Островецька // Товарознавство та інновації. – 2012. – Вип. 4. – С. 116 – 124.

Suprun, N. P., Osypenko, N. I., Ostrovetska Yu. I. Analychnyi ohliad asortymentu ta kompleksna otsinka yakosti trykotazhnykh poloten [Analytical review of the range and comprehensive assessment of the quality of knitted fabrics]. *Tovarovnavstvo ta innovatsii*, 2012, no 4, pp. 116 – 124.

7. Галик І. С. Товарознавство трикотажних виробів: підручник для студентів товарознавчих спеціальностей вищих навчальних закладів / І. С.Галик, Б. Д. Семак. – Львів:«Магнолія 2006», 2011 – 221 с.

Halyk, I. S., Semak, B. D. (2011). *Tovarovnavstvo trykotazhnykh vyrobiv: pidruchnyk dlia studentiv tovaroznavchykh spetsialnostei vyshchyykh navchalnykh zakladiv*. [Commodity knitwear: a textbook for students of commodity specialties of higher educational institutions]. L'viv, “Mahnoliia 2006”, 221 p.

8. ДСТУ 4239-2003 Матеріали та вироби текстильні і шкіряні побутового призначення. Основні гігієнічні вимоги. – К.: Держстандарт України, 2003. – 28 с.

State Standard 4239 – 2003 Nhe textile and leather stores. Basic hygiene requirements. Kiev, Derzhstandart Ukrainy, 2003, 28 p. (In Ukraine).

9. Санитарно – гигиенические правила и нормы. Вложение химических волокон в материалы для детской одежды и обуви в соответствии с их гигиеническими показателями. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0011400-87>.

The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine (1987). “Sanitary rules and norms. Investing in chemical fiber materials for children's clothing and shoes according to their hygienic characteristics”. Available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0011400-87>. (accessed 15 October 2016).

10. Підсумки роботи промисловості за 2015 рік // Офіційний сайт Асоціації «Укрлегпром». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrlegprom.org.ua>.

The official website of the Association Ukrlehprom (2016). “Results of the industry in 2015”. Available at: <http://ukrlegprom.org.ua>. (accessed 15 October 2016).

Дата надходження авторського оригіналу в редакцію: 14. 11. 2016 р.

Цель. *Целью представленного исследования является формирование общей номенклатуры показателей качества для экспертизы трикотажных изделий по товарной подгруппе «Трикотаж бельевой для детей», а также определение динамики их соответствия в продукции отечественных товаропроизводителей.*

Методы. *В исследовании использован комплекс общенаучных методов гносеологии: теоретического обобщения, анализа и синтеза, индукции и дедукции, методов графического, статистического и математического анализа.*

Результаты. *Разработана общая номенклатура показателей для экспертизы качества детского бельевого трикотажа. Установлено, что уровень роста соответствия показателей качества детского бельевого трикотажа украинских производителей за последние пять лет является недостаточным для усиления их конкурентных позиций на внутреннем рынке. В результате исследования определена динамика степени соответствия значений показателей качества детского бельевого трикотажа в целом, по отдельным показателям и функциональным группами. Практическое значение полученных результатов заключается в том, что определенные в динамике степени соответствия показателей качества детского бельевого трикотажа тенденции, могут быть использованы в процессе формирования государственной политики развития легкой промышленности и бизнес-стратегий отдельных производителей трикотажной продукции.*

Ключевые слова: *показатели качества, экспертиза качества, потребительские требования, детский бельевой трикотаж, стандарт, санитарно-гигиенические нормы, конкурентоспособность.*

Objective. *The objective of the study is to create a common nomenclature of quality indicators for expert assessment of knitwear for commodity subgroup "knitted linen for children" and to identify the conformity degree dynamics in domestic products.*

Methods. *The following complex of epistemic general scientific methods was consumed: method of theoretical generalization, analysis and synthesis, induction and deduction; statistical and mathematical analysis.*

Results. *The general range of indicators for knitting children underwear quality expertise was developed. It was determined that the level of quality indicators Ukrainian producers' knitting children underwear extent growth in the last five years is not enough to strengthen their competitive position in the domestic market. The dynamics of knitting children underwear quality extent in general, by separate indicators and functional groups were determined. The practical value of the results is that the identified trends in the dynamics of the knitting children under-*

wear quality indicators extent can be used for public policy development of light industry and business strategies of knitted products individual manufacturers.

Key words: *indicators of quality, quality expertise, consumer demands, knitted children underwear, standard, sanitary norms, competitiveness.*

ФІНАНСИ, БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, КОНТРОЛЬ І АУДИТ

УДК 336.1: 352

Косова Т. Д.,
доктор економічних наук,
професор;
Слободянюк Н. О.,
кандидат економічних наук,
доцент

Донецький національний університет
економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського,
м. Кривий Ріг, Україна,
e-mail: mentor_ua@mail.ru,
e-mail: slobnata@mail.ru

ІНВЕСТИЦІЙНО-СОЦІАЛЬНИЙ ПОТЕНЦІАЛ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Kosova T. D., Doctor of Economics
Science, Professor;

Slobodianiuk N. O., Candidate of
Economics Science,
Associate Professor

Donetsk National University
of Economics and Trade
named after Mykhailo Tugan-Baranovsky,
Kryvyi Rih, Ukraine,
e-mail: mentor_ua@mail.ru,
slobnata@mail.ru

LOCAL BUDGETS INVESTMENT AND SOCIAL POTENTIAL IN TERMS OF UKRAINIAN FISCAL SYSTEM DECENTRALIZATION

***Мета.** Оцінка інвестиційно-соціального потенціалу місцевих бюджетів в умовах децентралізації фінансової системи України і розробка пропозицій щодо його зростання.*

***Методи.** У процесі дослідження використано такі методи: системний підхід, теоретичне узагальнення і порівняння, аналіз і синтез.*

***Результати.** Інвестиційно-соціальний потенціал місцевих бюджетів в умовах децентралізації фінансової системи України пов'язаний зі зростанням спроможності бюджетів розвитку, які є складовою частиною спеціального фонду. Вадами формування бюджетів розвитку є відсутність закріплених податкових джерел, великий перелік ненадійних, нестабільних, разових джерел, значна роль капітальних трансфертів. Недоліками видаткової частини бюджетів розвитку є незахищений характер коштів на погашення отриманих кредитів і гарантій розміщення облігацій місцевих позик. Позитивними індикаторами є зростання впродовж трирічного періоду суми видатків бюджетів розвитку місцевих бюджетів, передусім за рахунок капітальних витрат.*

Надано авторську дефініцію інвестиційно-соціального потенціалу місцевих бюджетів в умовах децентралізації фінансової системи України як сукупність прогнозних інвестиційних ресурсів, які можна мобілізувати для досягнення цілей соціальної політики територіальних громад і подальшого інвестування на основі зростання. Для стійкості інвестиційно-соціального потенціалу місцевих бюджетів необхідно збільшити власні доходи за рахунок податкових надходжень (у тому числі за рахунок податку на доходи фізичних осіб, єдиного податку і податку на нерухоме майно), а також підвищення інвестиційної привабливості муніципальних облігацій. Запорукою залучення кредитних ресурсів є віднесення видатків на погашення отриманих кредитів до захищених статей місцевого бюджету протягом усього терміну дії кредитного договору.

***Ключові слова:** інвестиційно-соціальний, потенціал, місцеві бюджети, бюджети розвитку, доходи, видатки, податки, кредити, облігації.*

Постановка проблеми. Головною ланкою місцевих фінансів є бюджет, який забезпечує ресурсами (фінансовими, матеріальними, нематеріальними) органи місцевого самоврядування для виконання покладених на них функцій і визначає стан розвитку соціально-економічної сфери регіонів [1, с. 13]. Важливим завданням бюджетної політики є підтримка інноваційно-інвестиційної моделі розвитку територій. Завдяки бюджетним інвестиціям регіони мають можливість сприяти розвитку тих галузей, які б могли надати найбільший поштовх зростанню їх дохідної бази у майбутньому, забезпечуючи не тільки соціально-економічний розвиток регіону, а і власну фінансову незалежність від Державного бюджету України. В умовах централізованої фінансової системи перед державою та місцевими адміністраціями постали завдання підвищення інвестиційної привабливості своїх територій, підвищення і розвитку власного інвестиційного потенціалу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми забезпечення розвитку бюджетної сфери регіонів привертає до себе увагу багатьох учених, а саме: Снісаренко О., Гребенікова О., Гусєва Ю. Гусєва Ю., розглядаючи місцевий бюджет, виокремлює дві його складові: бюджет розвитку та бюджет соціальної спрямованості; визначає пріоритети розподілу коштів між ними [2]. Василенко О. акцентує увагу на необхідності зміцнення фінансових і, в першу чергу, інвестиційних можливостей місцевих бюджетів з огляду на фактичний стан формування їх ресурсної бази у розрізі усіх наявних джерел: внутрішніх (місцеві податки і збори, неподаткові надходження) та зовнішніх (включаючи відрахування від загальнодержавних податків і зборів, систему муніципальних запозичень, міжбюджетних трансфертів тощо) [3, с. 182]. Діба О., Крук В. пропонують, щоб частина податкових надходжень, яка зараховується до бюджету розвитку, не включалася до доходів відповідних бюджетів, що враховуються у визначенні міжбюджетних трансфертів [4, с. 46]. Це унеможливить вплив витрат інвестиційного характеру на обсяг трансфертного централізованого ресурсу на фінансування поточних бюджетних видатків відповідно до наданих місцевим бюджетам повноважень. Погоджуємося з Максимович В., що застосування науково обгрунтованого підходу до формування інвестиційного потенціалу місцевих бюджетів здатне перетворити його у дієвий інструмент не тільки стимулювання економічного розвитку регіонів, а й поліпшення суспільного добробуту [5, с. 65]. Високо оцінюючи науковий доробок указаних авторів, слід визначити недостатній рівень дослідження інвестиційної функції місцевих бюджетів.

Мета статті. Оцінка інвестиційно-соціального потенціалу місцевих бюджетів в умовах децентралізації фінансової системи України і розробка пропозицій щодо його зростання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Під бюджетними інвестиціями розуміють видатки з державного та місцевих бюджетів, які спрямовуються на фінансування державних цільових програм економічного, науково-технічного, соціального розвитку, програм розвитку окремих регіонів, галузей економіки, фінансування інвестиційних проєктів та придбання частки акцій чи прав участі в управлінні підприємством.

Джерелом бюджетних інвестицій є бюджет розвитку, оскільки за рахунок його статей фінансуються капітальні видатки поточного бюджетного періоду на соціально-економічний розвиток територій, формуються передумови подальшого зростання інвестиційного потенціалу місцевих бюджетів.

Бюджет розвитку місцевих бюджетів є складовою частиною спеціального фонду місцевих бюджетів. Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» [6] передбачено, що доходи бюджету розвитку формуються за рахунок частини податкових надходжень, коштів, залучених від розміщення місцевих позик, а також інвестиційних субсидій з інших бюджетів. Кошти бюджету розвитку спрямовуються на реалізацію програм соціально-економічного розвитку відповідної території, пов'язаної із здійсненням інвестиційної діяльності, здійснення інших заходів, пов'язаних з розширенням відтворенням, а також на погашення місцевого боргу.

Відповідно до ст. 71 Бюджетного кодексу України, надходження бюджету розвитку місцевих бюджетів включають [7]: дивіденди (дохід), нараховані на акції (частки, паї) господарських товариств, у статутних капіталах, яких є комунальна власність; плата за надання місцевих гарантій; кошти пайової участі у розвитку інфраструктури населеного пункту, отримані згідно з законом України «Про регулювання містобудівної діяльності»; кошти від використання (реалізації) частини виробленої продукції, що залишається у власності держави відповідно до угод про розподіл продукції, та коштів у вигляді грошового еквівалента такої державної частини продукції, що розподіляються між місцевими бюджетами адміністративно-територіальних одиниць, на території яких знаходиться відповідна ділянка надр; кошти від відчуження майна, що перебуває в комунальній власності, включаючи кошти від продажу земельних ділянок несільськогосподарського призначення або прав на них; капітальні трансферти (субвенції) з інших бюджетів; кошти від повернення кредитів, наданих з відповідного бюджету, та відсотки, сплачені за користування ними; місцеві запозичення; кошти, які передаються з іншої частини місцевого бюджету за рішенням відповідної місцевої ради.

Таким чином, на відміну від Закону України «Про місцеве самоврядування», Бюджетний кодекс України жодного податкового джерела наповнення бюджету розвитку не передбачає. Джерелами формування бюджетів розвитку на місцевому рівні є неподаткові надходження, доходи від операцій з капіталом, трансферти, місцеві запозичення. Більшість джерел формування бюджету розвитку ненадійні, нестабільні, разові, а таке джерело, як кошти від повернення позик, наданих у минулому, та відсотки за ними, взагалі не витримують ніякої критики.

Важливою умовою кредитування проектів розвитку з боку міжнародних фінансових установ є часткова участь місцевих бюджетів (пряма або опосередкована). Бюджетний кодекс України допускає прийняття таких рішень, проте їх тривалість не перевищує одного бюджетного періоду, тобто одного року. Це є неприйнятною ситуацією для кредитора, оскільки рішення одного складу місцевої ради можуть не відповідати рішенням попереднього складу. Все це означає, що не існує дієвого механізму, який би забезпечував виконання кредитних зобов'язань на місцевому рівні. Для виправлення ситуації у Бюджетному кодексі України доцільно віднести виплату коштів за кредитами, які отримані від міжнародних фінансових установ відповідно до рішень місцевих рад до захищених статей місцевого бюджету впродовж усього терміну дії кредитного договору, які не можуть бути скасовані іншим рішенням місцевої ради або інакше, ніж в арбітражному порядку.

Так, можна визначити вагомі причини нерозвиненості місцевих запозичень:

- недостатній інтерес потенційних інвесторів до муніципальних цінних паперів, спричинений низькою доходністю цих цінних паперів, переважання короткострокових облігацій в обсягах емісій та нераціональне використання запозичень;
- відсутність реальної і мобільної конвертації у грошові засоби застави для муніципальних цінних паперів унаслідок невизначеності правових відносин щодо володіння землею та іншими природними ресурсами;
- нерозвиненість інфраструктури фондового ринку, що не дозволяє всім зацікавленим сторонам брати участь у формуванні попиту на муніципальні цінні папери, низький рівень муніципального фінансового менеджменту, відсутність досвіду управління проектами розміщення облігацій місцевих позик;
- неврегульованість правових та організаційних процедур розміщення та обігу місцевих позик;
- невизначеність механізмів повернення вкладених населенням коштів у випадках фінансової неспроможності органів, які випустили позики; недовірливе ставлення інвесторів до міської влади внаслідок нестабільності економічної та політичної ситуацій, а також рівень довіри населення до фінансових установ;
- брак вільних коштів у підприємницьких структур і населення;
- відсутність довіри до державних цінних паперів.

Перспективним напрямком формування бюджетів розвитку є розширення ринку муніципальних цінних паперів України, оскільки місцева влада отримує дешеві, порівняно з кредитами банків, кошти; залучаються ресурси для фінансування різних довгострокових проектів містобудування та створення об'єктів інфраструктури; залучені від випуску коштів спрямовуються на конкретні програми розвитку місцевості, що стимулює виробничу діяльність, дозволяє створити робочі місця.

До витрат бюджету розвитку місцевих бюджетів належать: погашення місцевого боргу; капітальні видатки, включаючи капітальні трансферти іншим бюджетам; внески органів місцевого самоврядування до статутного капіталу суб'єкта господарювання; проведення експертної грошової оцінки земельної ділянки, що підлягає продажу; підготовка земельних ділянок несільськогосподарського призначення або прав на них державної (до розмежування земель державної та комунальної власності) чи комунальної власності для продажу на земельних торгах, проведення таких торгів; платежі, пов'язані з виконанням гарантійних зобов'язань територіальної громади міста; розроблення містобудівної документації на місцевому та регіональному рівнях.

В умовах низької ефективності закріплених за бюджетом розвитку доходних джерел, які, до того ж, не мають постійного характеру, ймовірність виникнення дефолтних ситуацій для місцевого бюджету оцінюється як висока. Можливість фінансування погашення місцевого боргу за рахунок коштів загального фонду бюджету знижує зацікавленість місцевої влади у наповненні бюджету розвитку. Викладене виступає додатковим аргументом на користь доцільності перегляду джерел формування бюджету розвитку у напрямі забезпечення стабільності надходжень, наявності широкої податкової бази.

Капітальні видатки бюджету розвитку спрямовуються на соціально-економічний розвиток регіонів, виконання інвестиційних проектів, будівництво, капітальний ремонт та реконструкцію об'єктів соціально-культурної сфери і житлово-комунального господарства; будівництво газопроводів і газифікацію населених пунктів, будівництво і придбання житла окремим категоріям громадян відповідно до законодавства, збереження та розвиток історико-культурних місць України та заповідників, будівництво та розвиток мережі метрополітенів, придбання вагонів для комунального електротранспорту, розвиток дорожнього господарства, придбання шкільних автобусів та автомобілів швидкої медичної допомоги, комп'ютеризацію та інформатизацію загальноосвітніх навчальних закладів, природоохоронні заходи; інші заходи, пов'язані з розширенням відтворенням.

На жаль, розподіл видаткових повноважень між органами місцевого самоврядування та їх бюджетами на сьогодні залишається недостатньо врегульованим. Тож капітальні видатки в соціально-економічний розвиток територій здійснюються переважно з державного, обласних та міських бюджетів міст обласного значення, які мають стабільніші джерела наповнення цих бюджетів. Водночас у бюджетах сіл та селищ капітальні видатки є мізерними, або взагалі відсутні. Враховуючи такий стан місцевих бюджетів, варто зазначити, що фінансова основа розвитку територіальних громад міст, сіл, селищ залежить від низки факторів, основним із яких є ставлення держави до ресурсного наповнення делегованих повноважень органів місцевого самоврядування, а також від спроможності місцевих органів влади забезпечити мобілізацію грошових коштів до бюджету розвитку.

Територіальні громади сіл і селищ у результаті обмеженості бюджетних коштів не мають можливості забезпечувати благоустрій населених пунктів, розвивати їх інфраструктуру. У багатьох селах закрито школи, дитячі садочки, дільничні лікарні, будинки культури, бібліотеки, скорочено мережу фельдшерсько-акушерських пунктів. Саме тому виникає питання доцільності утримання органів місцевого самоврядування в таких територіальних громадах. Таким чином, в Україні виникла нагальна необхідність проведення адміністративно-територіальної реформи, у результаті якої слід об'єднати територіальні громади та оптимізувати систему місцевого управління. Це дасть можливість частину вивільнених бюджетних коштів спрямувати на інвестиційні цілі.

Впродовж 2013 – 2015 рр. показники видатків консолідованого бюджету розвитку місцевих бюджетів України зросли з 18542,7 млн. грн. до 40214,6 млн. грн., або у 2,17 разів (табл.), питома вага у загальних видатках – із 8,5% до 14,4%.

Таблиця 1 – Динаміка показників видатків консолідованого бюджету розвитку місцевих бюджетів України

Статті видатків бюджету	2013	2014	2015	Темп росту, разів	2013	2014	2015
	Обсяг, млн. грн.				Питома вага, у загальних видатках, %		
Бюджет розвитку, у т.ч.	18542,7	17852,7	40214,6	2,17	8,5	7,9	14,4
Капітальні видатки – всього, у т.ч.	14240,0	13949,5	32176,4	2,26	6,5	6,2	11,5
придбання основного капіталу	9937,3	10046,4	24138,3	2,43	4,5	4,5	8,6
придбання обладнання і предметів довгострокового користування	2733,6	3089,4	4188,2	1,53	1,2	1,4	1,5
капітальне будівництво (придбання)	1293,3	1172,8	5679,7	4,39	0,6	0,5	2,0
капітальний ремонт	4164,9	4115,8	9781,1	2,35	1,9	1,8	3,5
реконструкція та реставрація	1728,8	1443,2	3851,0	2,23	0,8	0,6	1,4
придбання землі та нематеріальних активів	16,7	225,2	638,3	38,22	0,01	0,1	0,2
Капітальні трансферти усього, у т.ч.	4302,7	3903,1	8038,1	1,87	2,0	1,7	2,9
підприємствам (установам, організаціям)	4186,5	3820,9	7675,1	1,83	1,9	1,7	2,7
органам державного управління інших рівнів	83,4	63,4	273,3	3,28	0,04	0,03	0,1
населенню	32,8	18,9	89,7	2,73	0,01	0,01	0,03
Довідково:							
кредитування	57,7	52,8	106,9	1,85			

Примітка. Розроблено автором.

Їх основою є капітальні видатки, які збільшилися із 14240,0 млн. грн. до 32176,4 млн. грн., або 2,26 разів, або з 6,5% до 11,5%. Однак сам факт збільшення капітальних видатків бюджетів не може свідчити про їхню достатність для забезпечення інвестиційних потреб галузей економіки. Основною статтею капітальних видатків є придбання основного капіталу, частка якого зросла до 8,6%, а найбільші темпи зростання (більше, ніж у 38 разів) має стаття «придбання землі та нематеріальних активів». Обсяг капітальних трансфертів збільшився із 4302,7 млн. грн. до 8038,1 млн. грн., або у 1,87 разів, а їх питома вага у загальних видатках місцевих бюджетів – із 2,0% до 2,9%. Найбільшими темпами (у 3,28 разів) зросли трансферти органам державного управління інших рівнів.

Високий рівень фінансової стійкості бюджетного потенціалу забезпечується при достатньо високому розмірі його власних доходів і ефективному їх використанні. Існують два основних підходи до розуміння сутності «інвестиційного потенціалу»: ресурсний – це сукупність інвестиційних ресурсів, які можна мобілізувати для здійснення інвестиційної діяльності; імовірнісний – сукупність можливостей, що накопичуються суб'єктом у відповідному обсязі для подальшого інвестування.

Інвестиційно-соціальна складова місцевого бюджету має формуватися на основі стратегічного плану розвитку територій і цільових програм шляхом використання інструментів середньострокового планування органами місцевого самоврядування. Інвестиційно-соціальний потенціал бюджету вимірюється прогнозними показниками видатків розвитку, або в абсолютних, або у відносних показниках (до обсягу ВВП чи загального обсягу бюджетних видатків) на основі збільшення. Зростання інвестиційно-соціального потенціалу свідчить про ефективний бюджетний менеджмент на регіональному рівні. Якщо інвестиційний потенціал державного і місцевих бюджетів спрямовувати у сфери діяльності з прогнозованими позитивними зовнішніми ефектами (наука, освіта, охорона здоров'я), а також в інфраструктуру, розвиток якої сприятиме підвищенню активності приватних та іноземних інвесторів, то це сприятиме рівномірному економічному розвитку регіонів країни.

Висновки.

1. Інвестиційно-соціальний потенціал місцевих бюджетів в умовах децентралізації фінансової системи України пов'язаний зі зростанням спроможності бюджетів розвитку, які є складовою частиною спеціального фонду. Вадами формування бюджетів розвитку є відсутність закріплених податкових джерел, великий перелік ненадійних, нестабільних, разових джерел, значна роль капітальних трансфертів. Недоліками видаткової частини бюджетів розвитку є незахищений характер коштів на погашення отриманих кредитів і гарантій розміщення облігацій місцевих позик. Позитивними індикаторами є зростання протягом трирічного періоду суми видатків бюджетів розвитку місцевих бюджетів, передусім за рахунок капітальних витрат.

2. Надано авторську дефініцію інвестиційно-соціального потенціалу місцевих бюджетів в умовах децентралізації фінансової системи України як сукупність прогнозних інвестиційних ресурсів, які можна мобілізувати для досягнення цілей соціальної політики територіальних громад і подальшого інвестування, на зростаючій основі.

3. Для стійкості інвестиційно-соціального потенціалу місцевих бюджетів необхідно збільшити власні доходи за рахунок податкових надходжень (у тому числі за рахунок податку на доходи фізичних осіб, єдиного податку і податку на нерухоме майно), а також підвищення інвестиційної привабливості муніципальних облігацій. Запорукою залучення кредитних ресурсів є віднесення видатків на погашення отриманих кредитів до захищених статей місцевого бюджету впродовж усього терміну дії кредитного договору, які не можуть бути скасовані іншим рішенням місцевої ради або інакше, ніж в арбітражному порядку.

Перспективами подальших досліджень є розробка рекомендацій із обґрунтування механізму формування бюджетів розвитку місцевих бюджетів за рахунок податкових джерел.

Список літератури / References

1. Снісаренко О. Б. Передумови розвитку інвестиційного потенціалу місцевого бюджету / О. Б. Снісаренко, О. В. Гребенікова, Ю. Ю. Гусева // Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі. – 2012. – № 1. – С. 5 – 17.

Snisarenko, O. B., O. V. Hrebenikova, Ju. Ju. Husieva (2012). Background of the investment potential of local government, *Ekonomika ta upravlinnia pidpriemstvamy mashynobudivnoi haluzi* [Economics and Management Engineering industry], no. 1, pp. 5 – 17 (ukr).

1. Струк Б. М. Теоретичні аспекти формування бюджету розвитку як інвестиційної складової місцевих бюджетів [Електронний ресурс] / Б. М. Струк. // Економіка. Управління. Інновації. – 2013. – № 1. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2013_1_56.

Struk, B. M. (2013). Theoretical aspects of the development budget as the investment

component of local budgets [Online], *Ekonomika. Upravlinnia. Innovatsii* [Economics. Management. Innovations], no. 1, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2013_1_56 (ukr).

2. Василенко О. В. Основні підходи до формування ефективних механізмів фінансового забезпечення інвестиційного потенціалу місцевих бюджетів / О. В. Василенко // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки. – 2009. – Вип. 15. – С. 178 – 184.

Vasylenko, O. V. (2009). The main approaches to the formation of effective mechanisms to ensure the financial capacity of local investment budgets, *Naukovi pratsi Kirovohradskoho natsionalnoho tehnicnoho universytetu. Ekonomichni nauky* [Proceedings of Kirovograd National Technical University. Economics], vol. 15, pp. 178 – 184 (ukr).

3. Диба О. Бюджетоутворювальні джерела місцевого самоврядування щодо забезпечення інвестиційного потенціалу / О. Диба, В. Крук // Ринок цінних паперів України. – 2011. – № 1–2. – С. 41–48.

Dyba O. (2011). Creating a budget is a source of local government to provide investment potential, *Rynok tsinnykh paperiv Ukrainy* [Securities Market of Ukraine], no. 1–2, pp. 41–48 (ukr).

4. Максимович В. І. Інвестиційний потенціал державного і місцевих бюджетів / В. І. Максимович // Формування ринкових відносин в Україні. – 2013. – № 2. – С. 61–66.

Maksymovych, V. I. (2013). The investment potential of the state and local budgets, *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini* [Formation of market relations in Ukraine], no. 2, pp. 61 – 66 (ukr).

5. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 26.11.2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>.

On local government in Ukraine: the Law of Ukraine (2016). Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini: Zakon Ukrainy [Online], available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80> (ukr).

6. Бюджетний кодекс України: Закон України від 08.07.2010 № 2456-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>

Budzheth Code of Ukraine: the Law of Ukraine [2010]. Biudzhetniyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy [Online], available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2456-17> (ukr).

7. Бюджет – 2015: Звіт Міністерства фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.minfin.gov.ua/uploads/redactor/files/Budget%20of%20Ukraine%202015%20\(with%20cover\).pdf](http://www.minfin.gov.ua/uploads/redactor/files/Budget%20of%20Ukraine%202015%20(with%20cover).pdf).

Budzheth – 2015: Report of the Ministry of Finance of Ukraine, Biudzheth – 2015: Zvit Ministerstva finansiv Ukrainy [Online], available at: [http://www.minfin.gov.ua/uploads/redactor/files/Budget%20of%20Ukraine%202015%20\(with%20cover\).pdf](http://www.minfin.gov.ua/uploads/redactor/files/Budget%20of%20Ukraine%202015%20(with%20cover).pdf) (ukr).

Дата надходження авторського оригіналу в редакцію: 21. 12. 2016 р.

Цель. Оценка инвестиционно-социального потенциала местных бюджетов в условиях децентрализации финансовой системы Украины и разработка предложений по его увеличению.

Методи. В процессе исследования использованы такие методы: системный подход, теоретическое обобщение и сравнение, анализ и синтез.

Результаты. Инвестиционно-социальный потенциал местных бюджетов в условиях децентрализации финансовой системы Украины связан с ростом возможности бюджетов развития, которые являются составной частью специального фонда. Недостатками формирования бюджетов развития являются отсутствие закрепленных налоговых источников, большой перечень ненадежных, нестабильных, разовых источников, значительная роль капитальных трансфертов. Недостатками расходной части бюджетов развития является незащищенный характер средств на погашение полученных кре-

дитов и гарантий размещения облигаций местных займов. Позитивными индикаторами является рост в течение трехлетнего периода суммы расходов бюджетов развития местных бюджетов, прежде всего за счет капитальных расходов.

Дана авторская дефиниция инвестиционно-социального потенциала местных бюджетов в условиях децентрализации финансовой системы Украины как совокупность прогнозных инвестиционных ресурсов, которые можно мобилизовать для достижения целей социальной политики территориальных общин и дальнейшего инвестирования, на растущей основе. Для устойчивости инвестиционно-социального потенциала местных бюджетов необходимо увеличить собственные доходы за счет налоговых поступлений (в том числе за счет налога на доходы физических лиц, единого налога и налога на недвижимое имущество), а также повышения инвестиционной привлекательности муниципальных облигаций. Залогом привлечения кредитных ресурсов является отнесение расходов на погашение полученных кредитов к защищенным статьям местного бюджета в течение всего срока действия кредитного договора.

Ключевые слова: инвестиционно-социальный, потенциал, местные бюджеты, бюджеты развития, доходы, расходы, налоги, кредиты, облигации.

Objective. Local budgets investment and social potential evaluation in terms of Ukrainian financial system decentralized and the development of proposals for its growth.

Methods. In research the following methods were used: systematic approach, theoretical generalization and comparison, analysis and synthesis.

Results. Investment and social potential of local budgets in decentralized Ukrainian financial is associated with increasing capacity development budgets, which is part of the special fund. Defects of budgeting is the lack of fixed tax sources, the long list of unreliable, unstable, single source of capital transfers significant role. The disadvantages of expenditures are unprotected nature of funds for repayment of loans and guarantees placement of municipal bonds. Positive indicators are growth over three year's budget expenditures of local budgets, primarily due to capital expenditures.

Courtesy of the author's definition of investment and social potential of local budgets in a decentralized financial system of Ukraine as a set of projected investment of resources that can be mobilized to achieve social policy objectives of local communities and further investment in increasing basis. For the stability of investment and social potential of local budgets must increase their revenues through tax revenues (including due to tax personal income single tax and property tax) and increase the investment attractiveness of municipal bonds. The key attraction of credit resources is attributing expenditures to repay loans obtained to secure the local budget items for the duration of the loan agreement.

Keywords: investment and social potential, local budgets, development budgets, revenues, expenses, taxes, loans, bonds

РОЗВИТОК СФЕРИ ПОСЛУГ НА МІКРО-, МЕЗО- ТА МАКРО - РІВНЯХ

УДК 339.13:338.482.22

Чернега О. Б., доктор економічних наук,
професор;
Сорочан В. О., аспірант

Донецький національний університет
економіки і торгівлі імені
Михайла Туган- Барановського,
м. Кривий Ріг, Україна,
e-mail: o.chernega15@gmail.com,
viktoria14061990@inbox.ru

ДІАГНОСТИКА СТАНУ СВІТОВОГО РИНКУ ПОСЛУГ ПРОМИСЛОВОГО ТУРИЗМУ

Cherneha O. B.,
Doctor of Economic Sciences, Professor;
Sorochan V. O.,
Postgraduate Student

Donetsk National University
of Economics and Trade
named after Mykhailo Tugan-Baranovsky,
Kryvyi Rih Ukraine,
e-mail: o.chernega15@gmail.com,
viktoria14061990@inbox.ru

CONDITION OF THE WORLD INDUSTRIAL TOURISM SERVICES MARKET DIAGNOSTICS

Мета. Дослідження особливостей та встановлення головних тенденцій розвитку світового ринку послуг промислового туризму.

Методи. Основні наукові результати, отримані з використанням комплексу загальнонаукових та спеціальних методів дослідження: систематизації та узагальнення (для визначення нормативно-правового забезпечення якості послуг промислового туризму та головних прикладів об'єктів промислового туризму світового значення), статистичного та структурного методів аналізу (для оцінки стану та тенденцій розвитку світового ринку послуг промислового туризму).

Результати. Запропоновано комплексний науково-методичний підхід до аналізу світового ринку послуг промислового туризму. Визначено основні особливості та напрямки розвитку світового ринку послуг промислового туризму. Ідентифіковано основні тенденції його розвитку: туристичними операторами здійснюються заходи щодо підвищення якості послуг промислового туризму; відбувається перманентне збагачення ринку послуг промислового туризму об'єктами індустріальної спадщини; фіксується збільшення попиту на тури та екскурсії до об'єктів індустріальної спадщини та виробничих підприємств; практично відсутні сезонні коливання попиту; зростають обсяги авіаційних перевезень у загальній структурі послуг промислового туризму за способом транспортування; зростає кількість міжнародних прибуттів з метою промислового туризму.

Ключові слова: послуга, промисловий туризм, світовий ринок послуг промислового туризму, об'єкт промислового туризму, структура, зростання.

Постановка проблеми. Динамічне зростання світового ринку туристичних послуг багато в чому зумовлене його видовою диверсифікацією, розвитком нових видів туризму. На сучасному етапі постійно відбувається наповнення міжнародного ринку туристичних послуг: розширюється асортимент туристичних продуктів, виокремлюються самостійні туристичні ринки за метою подорожі, що прискорює зростання міжнародного туристичного обміну. У структурі попиту на туристичні послуги зростають обсяги, пов'язані з зе-

леним, екстремальним, спортивним, сільським, промисловим туризмом. Дослідження особливостей розвитку та тенденцій зростання попиту та пропозиції на окремі види туристичних послуг дозволяє отримати інформацію, яка створює передумови для підвищення якості як процесів управління, так і послуг, що надаються. Залишаються недостатньо дослідженими особливості формування та розвитку світового ринку послуг промислового туризму. Аналіз є фрагментарним, майже відсутня багатофакторна економічна діагностика ринку як цілісної динамічної системи. Отже, діагностика стану та визначення тенденцій розвитку світового ринку послуг промислового туризму є актуальним і необхідним науковим завданням.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичним та практичним аспектам розвитку національного та міжнародного промислового туризму присвячені дослідження таких науковців, як М. Фокс, П. Ялі, Р. Прентіс, Г. Макбоел, Дж. Шварбрук, Н. Макіоніс, Т. Додд, В. Біджотті, В. Данильчук, В. Кулеш, В. Пацюк та ін. Зокрема дослідження зарубіжних вчених, М. Фокса та П. Ялі, зосереджені на визначенні впливу промислового туризму на діяльність окремих промислових підприємств, що відкриті для туристів та екскурсантів. Інші зарубіжні дослідники, Р. Прентіс, Г. Макбоел, Дж. Шварбрук, Н. Макіоніс, Т. Додд, В. Біджотті вивчали досвід розвитку промислового туризму в деяких країнах, регіонах, містах. На визначення головних об'єктів промислового туризму та динаміки їх відвідувань зосереджені дослідження вітчизняних вчених В. Данильчука, В. Кулеш, В. Пацюк.

Метою статті є дослідити особливості та встановити головні тенденції розвитку світового ринку послуг промислового туризму.

Виклад основного матеріалу дослідження. За даними Всесвітньої туристичної організації, сьогодні промисловий туризм відносять до одних з активних видів відпочинку [1]. Дослідження Всесвітньої туристичної організації показали, що сучасні туристи орієнтовані не на пасивний відпочинок заради задоволення, а на активний, спрямований на дослідження певних об'єктів [1]. За даними Міжнародного комітету зі збереження індустріальної спадщини та Європейської асоціації з промислового туризму, очікується зростання динаміки попиту на промисловий туризм [2; 3].

У таких умовах доцільним є проведення інтегральної оцінки ринку послуг промислового туризму з метою визначення загальних особливостей та тенденцій розвитку, що має бути корисним для визначення специфіки його функціонування як самостійного спеціалізованого виду туристичного ринку за метою подорожі. Для здійснення достовірної оцінки стану та динаміки розвитку ринку послуг промислового туризму пропонується використовувати розроблений інтегральний науково-методичний підхід, який включає чотири етапи:

Етап 1. Аналіз нормативно-правового забезпечення якості на ринку послуг промислового туризму, що включає визначення положень головних нормативно-правових актів, регулюючих різноманітні аспекти суб'єктів туристичного бізнесу, державного та міжнародного контролю якості туристичних послуг; технічного регулювання сфери надання туристських послуг.

Етап 2. Оцінка забезпеченості туристичними ресурсами території (регіону), що містить визначення оздоровчих, історико-культурних, пізнавальних та інших ресурсів відповідної території, які задовольняють різноманітні потреби туриста.

Етап 3. Аналіз структури споживання послуг промислового туризму, параметризовану до ознак туристичного продукту, тобто за видами, формами, сезонами, терміном, класом обслуговування, використанням транспортних засобів тощо; аналіз динаміки показників кількості готелів та аналогічних закладів розміщення, кількості спальних місць в готелях; закладів харчування; транспортних підприємств з обслуговування туристів; туристичних підприємств (туристичних операторів та агентів).

Етап 4. Оцінка економічних показників розвитку промислового туризму, яка містить аналіз динаміки обсягу та напрямів туристичних потоків, надходження від туризму, сукупний вклад туризму в ВВП та зайнятість, капіталовкладень в туристичну галузь.

З використанням запропонованого підходу до оцінки ринку послуг промислового туризму здійснено аналіз головних показників, тенденцій та детермінант розвитку.

Етап 1. Аналіз нормативно-правового забезпечення якості на ринку послуг промислового туризму.

Постійне розширення туристського обміну зумовило потребу його міжнародно-правової регламентації, тобто вироблення різних нормативно-правових документів як на міжнародному, так і національному рівнях, що регулюють діяльність постачальників туристичних послуг та встановлюють вимоги до якості таких послуг.

Виробники та постачальники туристичних послуг у своїй діяльності тісно взаємодіють між собою, а ефективність їх взаємодії впливає на якість туристичного продукту, який вони пропонують на ринку. Тому, невід’ємні умови співпраці – здатність оцінити якість обслуговування, що здійснюється спеціалізованими підприємствами туристичної індустрії; обрати ділових партнерів, які надають послуги промислового туризму відповідно до стандартів, вимог, очікувань та вподобань споживачів.

Найважливішим інструментом на міжнародному рівні є стандарти ISO. Розробки стандартів ISO в туристичній сфері надає технічний комітет ISO/TC 228 «Туристичні послуги», який в даний час працює над стандартами в області промислового туризму та інших послуг, що надаються туристам під час подорожі. У 2015 році Міжнародна організація з стандартизації (International Organization for Standardization, ISO) представила стандарт ISO 13810:2015 «Туристичні послуги - Промисловий туризм – Надання послуг», який може бути запроваджено підприємствами, які займаються туристичною діяльністю, та підприємствами, які прагнуть поділитися практичною інформацією та продемонструвати процеси виробництва [4]. У таблиці 1 представлено перелік стандартів ISO, що встановлюють вимоги до постачальників послуг ринку промислового туризму.

Таблиця 1 – Міжнародні стандарти якості послуг промислового туризму та інших туристичних послуг

Міжнародний стандарт	Сфера застосування
ISO 13810:2015 Туристичні послуги – Промисловий туризм – Надання послуг.	Встановлює загальні вимоги до промислового туризму, складання турів та екскурсій, що пропонуються постачальниками послуг, які бажають передати знання про виробничу і науково-технічної діяльності, засновані на процесах, ноу-хау, товарів або послуг; вимоги застосовуються до всіх послуг промислового туризму (відвідування і додаткові послуги під час турів та екскурсій), відвідування промислових об’єктів або промислової спадщини, або поєднання того й іншого, у тому числі споруд та обладнання, пов’язаних із такими послугами.
ISO 14785 Туристичні інформаційні офіси – Туристична інформація щодо послуг з приймання туристів.	Встановлює мінімальні вимоги до якості послуг, що надаються державними та приватними туристичними інформаційними центрами будь-якого типу і розміру для того, щоб вони відповідали очікуванням споживачів.

Продовження таблиці 1

ISO 18065:2015 Туризм і супутні сервіси – Туристичні сервіси на природоохоронних територіях. Вимоги.	Встановлює вимоги до туристичних послуг, безпосередньо на природоохоронних територіях для того, щоб задовольнити відвідувачів, та забезпечення збереження ресурсів.
ISO 13009:2015 Туризм і супутні сервіси – Туристичні послуги для відпочинку. Вимоги і рекомендації.	Встановлює загальні вимоги та рекомендації для туристичних операторів; забезпечує сталий розвиток інфраструктури і надання послуг, в тому числі правила безпеки, інформація та комунікації, прибирання та вивезення відходів.
ISO 18513:2003 Туристські послуги. Готелі та інші види засобів розміщення туристів. Термінологія.	Визначення термінів, що використовуються в індустрії туризму щодо різних видів проживання та інших супутніх послуг.
ISO 22000:2005 Системи менеджменту безпеки харчових продуктів. Вимоги до всіх організацій в ланцюзі виробництва і споживання харчових продуктів.	Призначений тільки для розгляду питань безпеки харчових продуктів. Підхід, запропонований у даному стандарті, може бути використаний також для організації і розгляду інших питань, що мають відношення до харчових продуктів (наприклад, етичних проблем та інформованості споживачів).
ISO/TS 18234-3:2013 Транспортні системи – трафік і туристична інформація.	Пстановлює методи надання транспортних послуг.
EN 15565 2008 Туристичні послуги. Вимоги до професійної підготовки та кваліфікаційних програм для гідів.	Встановлює мінімальні вимоги до забезпечення туристичних гідів навчально-туристичними програми і програми підвищення кваліфікації.

Примітка. Узагальнено автором на основі [4 – 10].

За даними експертів, впровадження стандарту ISO 13810:2015 вже відбулось на підприємствах з виробництва продуктів харчування та напоїв (виновиробничі, шоколадні фабрики та інші) в країнах Західної Європи [11].

Етап 2. Оцінка забезпеченості туристичними ресурсами території (регіону).

Попит на послуги промислового туризму обумовлено наявністю відповідних туристичних ресурсів – від об'єктів індустріальної спадщини до діючих виробничих підприємств.

За даними ЮНЕСКО [12] та Міжнародного комітету зі збереження індустріальної спадщини [2], кількість об'єктів індустріальної спадщини за 2008 – 2005 роки зросла на 15%; середньорічні темпи приросту склали 1,9% (рис.1.). До таких об'єктів відносяться унікальні виробництва, механізми або устаткування, цінні в архітектурно-історичному відношенні промислові споруди, транспортна інфраструктура та ін. [13].

Зменшення кількості об'єктів індустріальної спадщини, що зафіксовано в 2010 та 2012 роках, обумовлено їх виключенням із загального списку ЮНЕСКО у зв'язку з тим, що такі об'єкти знаходились під загрозою знищення (Історичні села Кореї: Хахве і Яндон – у 2010 році; місто Гранд-Бассам – у 2013 році) [13]. В регіональному розрізі, найбільша концентрація об'єктів індустріальної спадщини склалась в Європі – 60 таких об'єктів та Америці – 17, дещо менше в Азії та Тихоокеанському регіоні – 14, Африці та Арабських державах – 6 об'єктів (рис.2.).

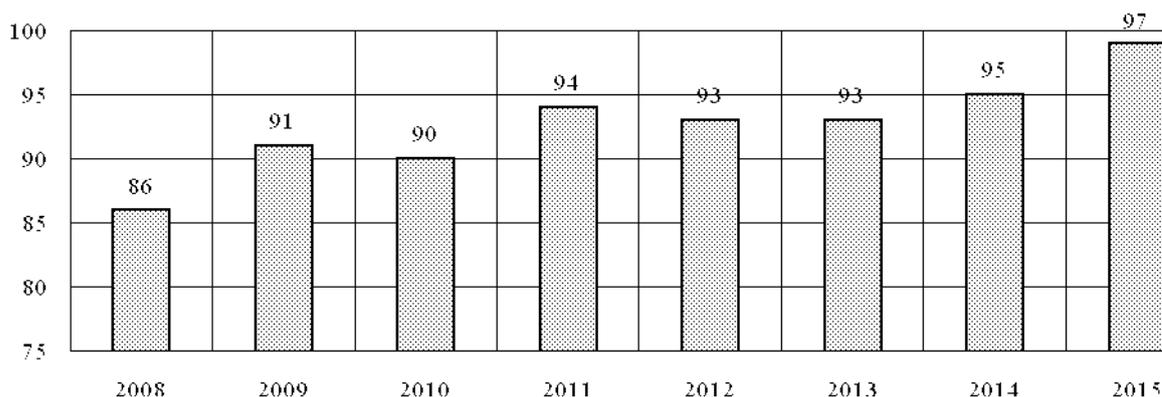

Рисунок 1 – Динаміка об'єктів індустриальної спадщини за 2008 – 2015 роки

Примітка. Розроблено автором на основі [2;12].

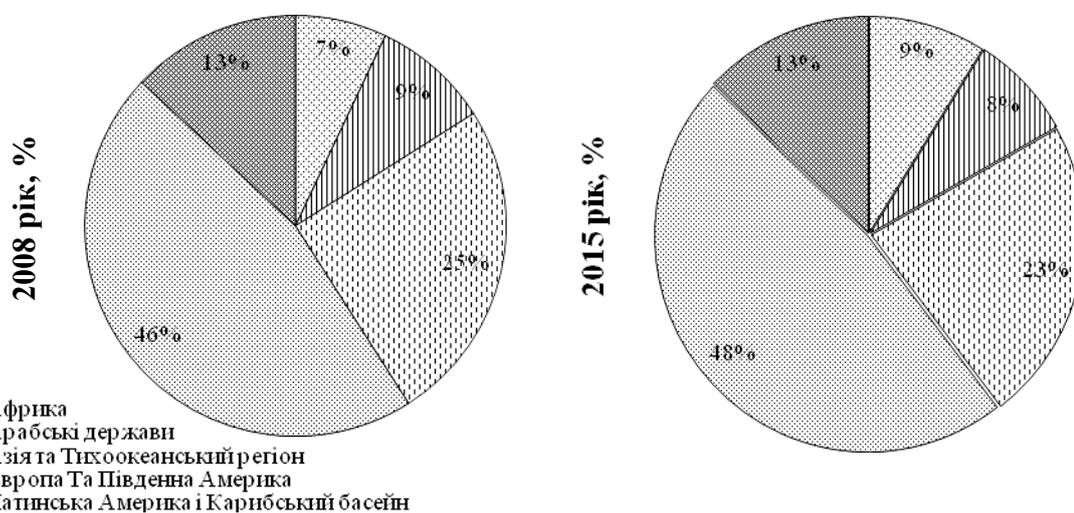

Рисунок 2 – Регіональна структура об'єктів світової індустриальної спадщини

Примітка. Розроблено автором на основі [12;13].

Необхідно зазначити, що об'єкти індустриальної спадщини розміщені дуже нерівномірно. Кількісний показник не дає уяви про рівень їхньої пізнавальної цінності й привабливості та придатність для організацій пізнавальних рекреаційних занять або введення у відповідні туристичні маршрути. В таблиці 2 наведено головні об'єкти світової індустриальної спадщини, що отримали свій статус у період із 1990 р. по 2015 р., у регіональному розрізі.

Таблиця 2 – Головні об'єкти світової індустриальної спадщини станом на 2015 рік

Туристичний регіон	Країна	Головні об'єкти промислового туризму
Європа та Північна Америка	Канада	Хед-Смешт-Ін-Баффало-Джамп
	Швеція	Залізобробний завод Енгельсберг
	Франція	Королівський соляний завод в Арк-е-Сенан і великий соляний завод у Сален-ле-Бен

Продовження таблиці 1

	Великобританія	Гірничопромисловий ландшафт Бленавона
	Німеччина	Стародавні копальні Раммельсберга,
Азія та Тихоокеанський регіон	Філіппіни	Рисові тераси в Філіппінських Кордильєрах
	Індія	Гірські залізниці Індії
	Китай	Гора Цинченшань і стародавня зрошувальна система Дуцзяньян
	Японія	Срібні копальні Вербами Гинзан
Латинська Америка та Карибський басейн	Болівія	Гірничозаводське місто Потосі
	Мексика	Ландшафт плантацій агави і старовинні підприємства з виробництва текилі
Арабські держави	Оман	Оманські іригаційні системи «афладж»
	ОАЕ	Культурні об'єкти Аль-Айн: Хафіт, Хілі
	Бахрейн	Пам'ятники перлового промислу в околицях Мухаррака
	Нігерія	Культурний ландшафт Сукур
	місто Порт-Луї	Ааправаси-Гхат – імміграційний термінал

Примітка. Розроблено автором на основі [12;13].

Окрім об'єктів індустріальної спадщини ресурсну базу ринку послуг промислового туризму складають і сучасні виробничі підприємства. Американською Асоціацією досліджень в туризмі та провідними туристичними операторами США компанії «VisitUSA» складено перелік найбільш відвідуваних об'єктів промислового туризму [14 – 16]. Тури та екскурсії виробничим підприємствам користуються попитом в США, з європейських країн – у Франції, Великобританії, Німеччині та Нідерландах. Франція відрізняється особливим розвитком цього виду туризму – понад 1,7 тис. компаній пропонують екскурсії по своїх територіях: цехах і виробничих об'єктах [14 – 16].

Етап 3. Аналіз структури споживання послуг промислового туризму.

Структура споживання послуг промислового туризму за видами об'єктів зазнала незначних змін за останні роки. Так, впродовж 2008-2013 років найбільший інтерес у туристів представляли виробничі підприємства – 40% відвідувачів у 2013 році. В цьому же році підвищився інтерес до об'єктів промислової спадщини (+2%). Учасниками відвідувань були туристи, головною мотивацією яких є «природа та активний відпочинок, пізнання нового». Основні зміни відбулися у зв'язку із зміною ставлення людиною до: природи (потреби у спілкуванні з природою, в охороні природи); існуючих засобів життя (потреби у засобах виробництва і предметах споживання); себе та інших людей (потреба у самовираженні, саморозвитку, у соціальному статусі, спілкуванні) [17].

За даними досліджень АТІ [17] щодо ритмічності роботи на ринку послуг промислового туризму, в літній період року, який вважається періодом відпусток і канікул, попит на послуги знижується на 2%, незначний підйом спостерігається в зимовий (+1%) та весняний періоди, незмінним залишається попит на послуги промислового туризму восени. Такі результати дають підстави стверджувати, що промисловий туризм є несезонним видом туризму, розвиток якого в світових масштабах веде до згладжування сезонних коливань. Отже, поширення промислового туризму по світу може вирішити проблему сезонності, зробивши його популярним серед населення різних країн.

За даними АТІ США [17], для організації подорожей з промислового туризму для туристів найчастіше обираються готелі 2-3*. По-перше, такий вибір типу готелів є більш бюджетним за інші; по-друге, подорож з метою промислового туризму може включати зміну проживання декілька раз, адже об'єкти інтересу по маршруту можуть знаходитися в

різних містах країни. Так, готелі 2-3* обирало 37% споживачів у 2013 році, що на 1% більш ніж у 2008 році. Також спостерігаються зміни у виборі типу проживання – хостел. У порівнянні з 2008 роком вибір споживачів цього типу розміщення збільшився на 3% у 2013 році. Однак, незважаючи на те, що хостели відносяться до бюджетного сегменту ринку, туристи насторожено ставляться до цього типу розміщення, вважаючи, що в цьому випадку цінова політика не кращим чином позначається на якості. Готелі 4* у 2013 році обрали 30% споживачів під час подорожування з метою промислового туризму. У порівнянні з 2008 роком відбулось незначне збільшення у виборі цього типу розміщення. Незначним попитом користуються готелі 5* За шість років вибір споживачів такого типу розміщення зменшився на 1%, адже готелі є дорогим, але комфортабельним і зручним способом розміщення. Згідно досліджень АТІ такий тип розміщення обирають споживачі, які мають гнучкий бюджет, віддають перевагу максимальному комфорту і зручності, не сприймають варіант самообслуговування на відпочинку [17].

За дослідженнями АТІ США [17], найбільш поширеним типом харчування туристів під час подорожі з промислового туризму є НВ – 33% (+2%) та ВВ – 28% (+3%), тоді як зменшується попит на такі варіанти харчування як ОВ та UAI (по – 1% кожний). Слід зазначити, що тип харчування ВВ та НВ – найпоширеніші варіанти в бюджетних 3 – 4 зіркових готелях у Європі та на Американському континенті. Враховуючи те, що програма туру може бути насиченою екскурсіями по об'єктах промислового туризму, така система харчування для туристів є оптимальною.

На транспорт припадає основна частка в структурі ціни туру. В залежності від тривалості, дальності подорожі ця частка коливається від 20 до 60 %. Найбільш швидкісний повітряний транспорт виконує пасажирські перевезення як усередині країни, так і в міжнародному сполученні. Такий вибір способу транспортування зробили 52% споживачів у 2008 році та 55% у 2013 році (+3%), обумовлюються постійним розширенням географії подорожей з метою промислового туризму і стійкою тенденцією скорочення термінів поїздок. Автомобільний транспорт на ринку послуг промислового туризму зазвичай використовується при організації подорожей в межах одного регіону або під час екскурсій. Вибір такого способу транспортування обрало 33% споживачів, що на 2% менше, ніж у 2008 році. Перевезення залізничним транспортом у 2013 році обрало 10% споживачі послуг промислового туризму (-1%) [17]. Зменшення відбулось за рахунок вибору споживачами авіатранспорту під час подорожі на дальні відстані.

Отже, послугою з промислового туризму вважається комплекс послуг з задоволення різноманітних потреб туриста: у відпочинку, харчуванні, переміщенні транспортуванні, відвідуванні об'єктів за інтересом та інше, які сприяють забезпеченню мети подорожі. У виборі послуг на промисловий туризм впливають наступні чинники: недостатньо коштів для відпочинку на престижних курортах; нетривалі туристичні подорожі, відсутність сезонності на послуги, близькість до природи та можливість пізнання оточуючого світу; реальні можливості залучитися до процесів виробництва; потреба у спокої та у розміреному ритмі життя.

Етап 4. Оцінка економічних показників розвитку промислового туризму.

За даними ЮНВТО [1], в 2013 році зафіксовано 500,98 млн. прибуттів з метою промислового туризму, тоді як у 2008 році – 419,99 млн. осіб, що на 80,99 млн. більше. Впродовж досліджуваного періоду – з 2008-го до 2013-го – спостерігається помірна тенденція розвитку промислового туризму. Середньорічні темпи приросту прибуттів складають 3,14%. Динаміку кількості міжнародних прибуттів з метою промислового туризму в регіональному розрізі і в цілому по світу представлено на рисунку 3.

Найбільшого розвитку промисловий туризм зазнав у Європі. Регіон продовжує утримувати лідерство за кількістю прибуттів, що пояснюється сусідством невеликих країн, які стимулює чисельні потоки туристів до короткотермінових подорожей із перетинанням кордонів; розвинутою туристичною інфраструктурою і високим рівнем транспортно-обслуговування; наявністю великої кількості визначних індустриальних пам'яток світо-

вого значення; широким асортиментом туристичних продуктів – від подорожей до об'єктів, що представляють індустріальну спадщину до різних виробничих підприємств тощо.; наявністю висококваліфікованого персоналу.

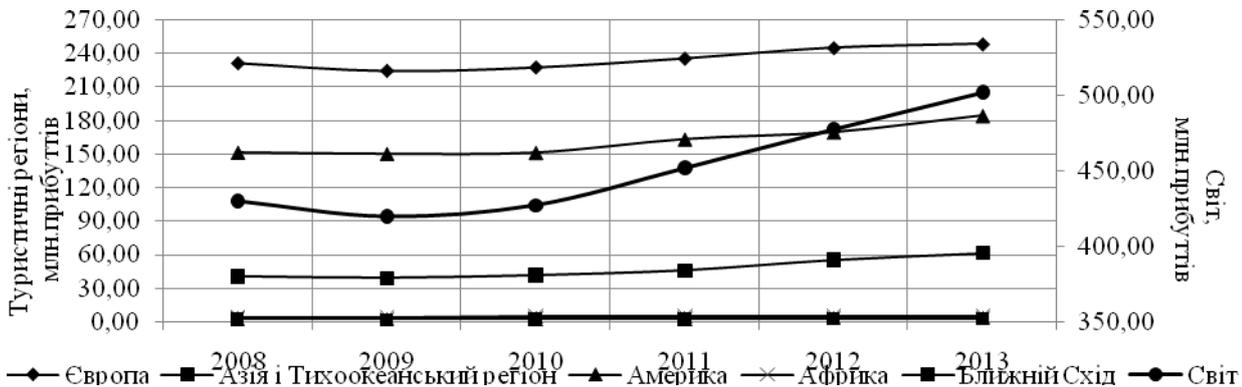

Рисунок 3 – Міжнародні прибуття з метою промислового туризму (в регіональному розрізі та світі в цілому), за 2008 – 2013 роки

Примітка. Розроблено автором на основі[1].

Так, в Європі спостерігається позитивна тенденція щодо розвитку промислового туризму, про що свідчать показники: у 2013 році Європу відвідало 248,2 млн., що на 7% більше, ніж у 2008 році. Середньорічні темпи приросту – 1,5%.

На відміну від Європейського регіону, в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні середньорічні темпи приросту є найшвидшими (+8,9%), що цілком відповідає світовій тенденції розвитку туризму. З 2008 року кількість міжнародних прибуттів з метою промислового туризму збільшилась на 51% (або на 20,84 млн.).

На американський туристичний регіон приходить 36,7% прибуттів з метою промислового туризму, і посідає другу позицію після Європейського регіону. Так, у 2013 році зафіксовано 184,20 млн. прибуттів до Американського регіону, що на 32,80 млн. більше, ніж у 2008 році. Середньорічні темпи приросту складають +4%.

Кількість міжнародних прибуттів з метою промислового туризму за досліджувані роки (2008-2013 роки) в Африці збільшилась на 10,6%, Близькому Сходу на 16,7%. Африка і Близький Схід, відвідуваність яких збільшується порівняно швидко, при низьких абсолютних значеннях показника, чинять слабкий вплив на світову динаміку розвитку промислового туризму.

Таким чином, промисловий туризм є самостійним спеціалізованим видом туризму за метою подорожі. Розвиток світового ринку послуг промислового туризму забезпечує вагомий внесок у розширенні міжнародного туристичного обміну, що призвело до виникнення нового уявлення про його функціонування як єдиної цілісної динамічної системи, дозволило розробити інтегральний науково-методичний підхід до комплексного аналізу його стану, встановити загальні тенденції розвитку.

Висновки. Аналіз стану світового ринку послуг промислового туризму дозволив визначити наступні тенденції: здійснюються заходи щодо підвищення якості послуг промислового туризму, спостерігається збагачення ринку послуг промислового туризму об'єктами індустріальної спадщини, фіксується збільшення попиту на тури та екскурсії до об'єктів індустріальної спадщини та виробничих підприємств, відсутні сезонні коливання пропозиції та попиту; збільшуються обсяги споживання послуг промислового туризму за типом проживання -2-3*; за типом харчування – ВВ та НВ; підвищується роль авіаційних перевезень при наданні послуг промислового туризму за способом транспортування, зростає кількість міжнародних прибуттів з метою промислового туризму, що цілком відповідає світовій тенденції розвитку туризму.

Список літератури/ References

1. Global Report on Adventure Tourism, World Tourism Organization (UNWTO), Madrid, Spain, 2014, p. 88.

Global Report on Adventure Tourism, World Tourism Organization (UNWTO), Madrid, Spain, 2014, p. 88.

2. The International Committee for the Conservation of the Industrial Heritage. Official Web-site. Available at: <http://ticcih.org/>.

The International Committee for the Conservation of the Industrial Heritage. Official Web-site. Available at: <http://ticcih.org/>.

3. European Association of Industrial Tourism . Available at: <http://www.europeanindustrialtourism.com/>.

European Association of Industrial Tourism Available at: <http://www.europeanindustrialtourism.com/>.

4. ISO 13810:2015(en) Tourism services – Industrial tourism – Service provision. Available at: <https://www.iso.org/obp/ui/#iso:std:iso:13810:ed-1:v1:en>.

ISO 13810:2015(en) Tourism services – Industrial tourism – Service provision. Available at: <https://www.iso.org/obp/ui/#iso:std:iso:13810:ed-1:v1:en>.

5. ISO 14785:2014(en) Tourist information offices – Tourist information and reception services – Requirements. Available at: <https://www.iso.org/obp/ui/#iso:std:iso:14785:ed-1:v1:en>.

ISO 14785:2014(en) Tourist information offices – Tourist information and reception services – Requirements. Available at: <https://www.iso.org/obp/ui/#iso:std:iso:14785:ed-1:v1:en>

6. ISO 18065:2015(en) Tourism and related services – Tourist services for public use provided by Natural Protected Areas Authorities Requirements. Available at: <https://www.iso.org/obp/ui/#iso:std:iso:18065:ed-1:v1:en>

ISO 18065:2015(en) Tourism and related services – Tourist services for public use provided by Natural Protected Areas Authorities – Requirements. Available at: <https://www.iso.org/obp/ui/#iso:std:iso:18065:ed-1:v1:en>.

7. ISO 21101:2014(en) Adventure tourism – Safety management systems – Requirements. Available at: <https://www.iso.org/obp/ui/#iso:std:iso:21101:ed-1:v1:en>.

ISO 21101:2014(en) Adventure tourism – Safety management systems – Requirements. Available at: <https://www.iso.org/obp/ui/#iso:std:iso:21101:ed-1:v1:en>.

8. ISO 13009:2015(en) Tourism and related services – Requirements and recommendations for beach operation. Available at: <https://www.iso.org/obp/ui/#iso:std:iso:13009:ed-1:v1:en>.

ISO 13009:2015(en) Tourism and related services – Requirements and recommendations for beach operation. Available at: <https://www.iso.org/obp/ui/#iso:std:iso:13009:ed-1:v1:en>

9. ISO 18513:2003(en) Tourism services – Hotels and other types of tourism accommodation – Terminology. Available at: <https://www.iso.org/obp/ui/#iso:std:iso:18513:ed-1:v1:en>.

ISO 18513:2003(en) Tourism services – Hotels and other types of tourism accommodation – Terminology. Available at: <https://www.iso.org/obp/ui/#iso:std:iso:18513:ed-1:v1:en>.

10. ISO 22000:2005(en) Food safety management systems – Requirements for any organization in the food chain. Available at: <https://www.iso.org/obp/ui/#iso:std:iso:22000:ed-1:v1:ru>.

ISO 22000:2005(en) Food safety management systems – Requirements for any organization in the food chain. Available at: <https://www.iso.org/obp/ui/#iso:std:iso:22000:ed-1:v1:ru>.

11. Maria Lazarte Стандарт ISO, продвигающий знания о промышленном туризме. ISO 13810:2015(en) Tourism services – Industrial tourism – Service provision. Available at: http://www.iso.org/iso/ru/home/news_index/news_archivenews.htm?refid=Ref1986.

Maria Lazarte Стандарт ISO, продвигающий знания о промышленном туризме. ISO 13810:2015(en) Tourism services – Industrial tourism – Service provision. Available at: http://www.iso.org/iso/ru/home/news_index/news_archive/news.htm?refid=Ref1986.

12. World Heritage List Statistics (UNESCO). Available at: <http://whc.unesco.org/en/list/stat>.

World Heritage List Statistics (UNESCO). Available at: <http://whc.unesco.org/en/list/stat>

13. E. Wolfgang. Industrial heritage tourism. Industrial heritage re-tooled book, 2014, pp.201– 207.

E. Wolfgang. Industrial heritage tourism. Industrial heritage re-tooled book, 2014, pp. 201– 207.

14. List: factory tours & brand museums worldwide (Travel List). Available at: <http://www.travel-lists.co.uk/index.php/travel/listings/categories/miscellaneous/attractions/factory-tours>.

List: factory tours & brand museums worldwide (Travel List). Available at: <http://www.travel-lists.co.uk/index.php/travel/listings/categories/miscellaneous/attractions/factory-tours>.

15. Factory Tours (list of factory tours available in the US). Available at: <http://www.bygpublish.com/books/tg2rw/factory-tours.htm>.

Factory Tours (list of factory tours available in the US). Available at: <http://www.bygpublish.com/books/tg2rw/factory-tours.htm>.

16. Central Europe Industrial Tour (Industrial Tours). Available at: <http://visitfactories.com/centraleu.php>.

Central Europe Industrial Tour (Industrial Tours). Available at: <http://visitfactories.com/centraleu.php>.

17. Marketing Research Analyst. The historic/cultural/ industrial traveler. Research Department of the Travel Industry Association of America, Washington, 2014, p. 92.

Marketing Research Analyst. The historic/cultural/ industrial traveler. Research Department of the Travel Industry Association of America, Washington, 2014, p. 92.

Дата надходження авторського оригіналу в редакцію: 25.10.2016 р.

***Цель.** Исследование особенностей и установление главных тенденций развития мирового рынка услуг промышленного туризма.*

***Методы.** Основные научные результаты получены с использованием комплекса общенаучных и специальных методов исследования, а именно: систематизации и обобщения (для определения нормативно-правового обеспечения качества услуг промышленного туризма и главных примеров объектов промышленного туризма мирового значения), статистического и структурного методов анализа (для оценки состояния и тенденций развития мирового рынка услуг промышленного туризма).*

***Результаты.** Предложен научно-методический подход к анализу мирового рынка услуг промышленного туризма. Определены основные особенности и направления развития мирового рынка услуг промышленного туризма. Идентифицированы основные тенденции его развития, а именно: туристическими операторами осуществляются мероприятия по повышению качества услуг промышленного туризма, происходит перманентное обогащение рынка услуг промышленного туризма объектами индустриального наследия, фиксируется увеличение спроса на туры и экскурсии к объектам индустриального наследия и на производственные предприятия, практически отсутствуют сезонные колебания спроса, растут объемы авиационных перевозок в общей структуре услуг промышленного туризма по способу транспортировки, растет количество международных прибытий с целью промышленного туризма.*

***Ключевые слова:** услуга, промышленный туризм, мировой рынок услуг промышленного туризма, объект промышленного туризма, структура, рост.*

Objective. *To investigate the features and set the main development trends of the world industrial tourism service market.*

Methods. *The main research results obtained using the complex general scientific and special methods of investigation: systematization and generalization (to determine the regulatory framework of industrial tourism services quality and major examples of industrial tourism objects with world significance), statistical and structural methods of analysis (to assess the status and development trends in world industrial tourism services market).*

Results. *Scientific and methodological approach for the world industrial tourism services market analysis is proposed. The main features and trends of world industrial tourism services market are determined. The main development trends are identified: tour operators are taking steps to improve the quality of industrial tourism services; there is a permanent enrichment of industrial tourism services market by objects of industrial heritage; an increase in demand for tours and excursions to the objects of industrial heritage and industrial enterprises is recorded; almost no seasonal fluctuations in demand; increasing volumes of air transport in the structure of industrial tourism services according to the transportation; increasing the number of international arrivals for the purpose of industrial tourism.*

Keywords: *service, industrial tourism, world industrial tourism services market, object of industrial tourism, structure, growth.*

УДК (001.895:338.48):330.17(045)

Трохимчук В. В.,
кандидат економічних наук

Донецький національний університет
економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського,
м. Кривий Ріг, Україна,
e-mail: trokhymchuk77@ukr.net

РОЛЬ ІННОВАЦІЙ В РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ НА РІВНІ ДЕРЖАВИ, ГАЛУЗІ, ПІДПРИЄМСТВА

Trokhymchuk V. V.,
Candidate of Economic Sciences

Donetsk National University
of Economics and Trade
named after Mykhailo Tugan-Baranovsky,
Kryvyi Rih, Ukraine,
e-mail: trokhymchuk77@ukr.net

THE ROLE OF INNOVATION IN TOURISM DEVELOPMENT AT THE STATE LEVEL, INDUSTRIES AND ENTERPRISES

Мета. *Визначення особливостей використання інновацій для активізації діяльності підприємств туристичної галузі в напрямку забезпечення власної конкурентоспроможності в умовах стрімких змін ринкового середовища.*

Методи. *В процесі обґрунтування необхідності інноваційного розвитку туризму в Україні використано загальнонаукові та спеціальні методи дослідження, а саме: абстрактно-логічний для визначення поняття «інновації в туризмі», аналізу – для вивчення характеру змін туристичних потоків в Україні, статистичний та аналітичний – для оцінки вкладу індустрії туризму у ВВП країни та інноваційної активності туристичних підприємств, узагальнення – для формулювання основних завдань держави в створенні умов інноваційного розвитку туризму в Україні та отриманих висновків.*

Результати. *На основі аналізу вітчизняних та зарубіжних наукових робіт досліджені питання значення інноваційної діяльності туристичних підприємств для забезпе-*

чення їх конкурентоспроможності та економічної стійкості в умовах постійних динамічних змін господарського середовища, ефективності використання туристично-ресурсного потенціалу України та визначені першочергові заходи щодо створення цілісної системи управління інноваційним розвитком держави, регіону, підприємств туризму.

Ключові слова: *інновації в туризмі, конкурентоспроможність, туристичний потенціал, в'їзний туризм, внутрішній туризм, інноваційна активність.*

Постановка проблеми. Туризм сьогодні є одним з тих основних видів діяльності, що забезпечує високий рівень доходів та швидко розвивається, а тому є найперспективнішою сферою господарювання. За даними Всесвітньої туристичної організації туризм складає 10% світового ВВП, забезпечує 6% світового експорту товарів та 30% світового експорту послуг, кожний одинадцятий робітник зайнятий у сфері туризму [1]. Крім того, туризм сприяє міжрегіональному та міжнародному культурному обміну та здійснює непрямої мультиплікативний вплив на сумісні галузі (транспорт, торгівля, будівництво, легка промисловість, сфера обслуговування, громадське харчування, зв'язок, реклама), що підтверджує його економічну й соціальну значимість для економіки багатьох країн. Водночас сучасна жорстка конкуренція на туристичному ринку, розвиток ринкового механізму та глобалізаційні процеси суттєво загострили проблему конкурентоспроможності підприємств туристичного господарства, які потребують закріплення позицій на ринку з метою отримання максимального прибутку. Каталізатором забезпечення стійкості туристичних підприємств в умовах невизначеності і постійних динамічних змін можуть стати тільки інновації як єдиний спосіб утриматися на рівні лідерів галузі. Вказані обставини зумовлюють необхідність аналізу ролі інновацій в забезпеченні сталого розвитку туризму та активізації інноваційно-інвестиційної діяльності підприємств галузі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Наразі дослідження проблематики застосування інновацій в туристичній індустрії набирає обертів, результатом чого є значна кількість наукових праць, присвячених визначенню сутності економічної категорії «інновації», їх особливостям у сфері туризму, видам, функціям та управлінню ними в умовах ринкової економіки, обґрунтуванню їх доцільності та чинників впливу на процес розробки інноваційного продукту, вибору напрямків його застосування, виокремленню принципів інноваційної діяльності. Акцент на актуальності питань використання інновативних підходів в діяльності туристичних підприємств простежується в роботах Давидової О., Кукліної Т., Зуєвої М., Кальченко О. та інших науковців. Але недостатньо дослідженими залишаються проблеми забезпечення конкурентних переваг українських підприємств туристичної галузі в умовах розвитку процесів взаємозв'язку і взаємозалежностей національних економік та виключної ролі інновацій у формуванні їх конкурентоспроможності в світовому господарстві.

Мета статті. Визначення особливостей використання інновацій для активізації діяльності підприємств туристичної галузі в напрямку забезпечення власної конкурентоспроможності в умовах стрімких змін ринкового середовища.

Виклад основного матеріалу дослідження. Україна має вагомі об'єктивні передумови, щоб увійти до найрозвиненіших у туристичному відношенні країн світу: вигідне геополітичне розташування, сприятливі кліматичні умови, розвинену мережу транспортних сполучень, культурно-історичні пам'ятки, широку індустрію подорожей та туризму. На даний час створено 11 національних природних парків, 4 біосферні заповідники, 17 державних природних заповідників, численні заказники, дендропарки, пам'ятки садово-паркового мистецтва. В Україні налічується 150 тисяч пам'яток культури, історії, археології, містобудування і архітектури, палацово-паркового мистецтва, понад 300 музеїв, 7 національних історико-культурних заповідників. Найціннішими є пам'ятки епохи держави «Київська Русь» – 80 відсотків пам'яток цього періоду зосереджені саме на території України. Наскільки є ефективним використання даного потенціалу можна оцінити за даними табл. 1.

На основі розрахункових даних можна визначити, що за останні п'ять років величезний туристичний потенціал України реалізується не повною мірою в напрямку розвитку найбільш перспективних в'їзного та внутрішнього туризму, не використовується як сфера, в якій можна сформувати переконливі конкурентні переваги. Кількість іноземних та внутрішніх туристів, починаючи з 2013 р., постійно скорочувалась, причому пік скорочення фіксується головним чином в політично й соціально нестабільному 2014 р. : іноземних туристів – 93%, внутрішніх туристів – 54%.

Таблиця 1 – Динаміка змін в'їзних та внутрішніх туристичних потоків в Україні

Роки	Кількість іноземних громадян, які відвідали Україну		Кількість туристів, що обслуговувались суб'єктами туристичної діяльності		Із загальної кількості туристів					
					іноземні туристи		внутрішні туристи		екскурсанти	
	абсол. зміни, осіб	відн. зміни, %	абсол. зміни, осіб	відн. зміни, %	абсол. зміни, осіб	відн. зміни, %	абсол. зміни, осіб	відн. зміни, %	абсол. зміни, осіб	відн. зміни, %
2011	211969	1	-80780	-4	-101564	-30	66339	10	1130497	58
2012	1597527	7	800719	36	35793	15	58332	8	42028	5
2013	1658404	7	453620	15	-37753	-14	-71355	-9	-207104	-24
2014	-11959720	-48	-1029227	-30	-215241	-93	-379869	-54	516778	79
2015	-283221	-2	-405513	-17	-1911	-12	34281	11	1049231	-89

Примітка. Розроблено автором на основі [2].

Варто зазначити, що 2014 рік в українському туризмі виявився найскладнішим: попит на туристичний продукт впав майже у 2 рази. На жаль, величина в'їзного потоку іноземних туристів у 2016 році також зменшиться на 12%, порівнюючи з 2013 р. на 55% , що складає 11,1 млн. туристів [3, с. 50], адже розвиток в'їзного та внутрішнього туризму зміг би поживити ділову активність, сприяв би зростанню платоспроможного попиту, збільшенню обсягів виробництва та реалізації товарів і послуг, що поступово сприяло б перетворенню галузі на детермінанту соціально-економічного розвитку держави. За підрахунками експертів, держава щорічно втрачає до 1 млрд. потенційних валютних надходжень від експорту туристичних послуг [4].

Такі показники говорять про суттєве зниження конкурентоспроможності України в останні роки, адже, незважаючи на низку несприятливих чинників, туристична галузь в

Україні до 2011 року динамічно розвивалась: аналіз туристичних потоків у країні показував суттєві темпи росту в'їзного туризму впродовж 2000 – 2011 рр. (середньорічний приріст становив 12,6%), відносно стабільний розвиток виїзного туризму (середньорічний приріст – 3,8%) та стабільну динаміку внутрішніх потоків (2,7%) [5, с. 16].

Про неефективне використання туристичних ресурсів в Україні свідчить й дуже низька частка туристичної галузі (1,5 – 2,5%) в структурі ВВП країни. За даними доповіді О. Шуплат, внесок сфери туризму у ВВП не перевищує 2,5 млрд. дол., туристичний експорт в Україні у 2015 р. становив 1,6 млрд. дол., за рівнем залучення капітальних інвестицій в туризм Україна посіла 115 місце з 184 країн, з показником 0,2 млрд. дол.; у 2011 – 2015 рр. 45% підприємств сфери туризму були нерентабельними (найбільша кількість збиткових підприємств була у сфері мистецтва, спорту, розваг та відпочинку). Хоча саме власні кошти при здійсненні інвестиційної діяльності в країні залишаються для вітчизняних підприємств основним джерелом фінансування (63,3 %). Статистичні дані засвідчують, що у 2015 р. загальний обсяг капітальних інвестицій в сферу туризму склав 1,9 млрд. грн. Зрештою, впродовж 2011 – 2014 рр. їх питома вага становила в середньому 1,25% від загального обсягу по країні. У 2015 р. цей показник знизився до 0,8%, найменше коштів надійшло до підприємств з тимчасового розміщення й харчування – 0,39 % та мистецтва, спорту та розваг – 0,37 %. Зрозуміло, що такий рівень є недостатнім, наприклад, у світі на них припадає 4,3% загального обсягу інвестицій [6].

Отже, за показниками частки туризму в структурі ВВП туристичного експорту обсягу капітальних інвестицій, Україна значно відстає від європейських країн з подібним туристичним потенціалом, а за показником державного фінансування в сфері туризму маємо в 200 разів менші обсяги. Україна використовує менш ніж третину від наявного туристичного потенціалу. Причина полягає в тому, що розвиток сфери туризму розглядається в Україні як другорядний, а дії влади щодо законодавчої та організаційно-економічної підтримки – безсистемними. Також стримують розвиток туризму в Україні недосконалість й непослідовність економічних реформ, нормативно-правового поля, відсутність необхідних інвестицій для розвитку внутрішнього та в'їзного туризму, несприятливий бізнес-клімат, чинники управлінського, економічного, екологічного, політичного, соціального та культурного характеру.

На сьогодні було б доречно вдало скористатись порадою генерального секретаря Всесвітньої туристичної організації Талеба Ріфаї: «Україна є благословенним місцем з таким величезним потенціалом і такою великою кількістю можливостей. Наразі в Україні складні часи, але не можна дозволяти негараздам гальмувати розвиток туризму. Імідж України в світі – позитивний. І вам треба використовувати це, заробляти на цьому» [7]. Тому безальтернативним засобом вирішення окреслених проблем повинні стати інноваційні технології та інфраструктурні рішення.

Термін «інновація» в сучасному його розумінні першим застосував Й. Шумпетер, який був переконаний, що це «суттєва зміна функції того, що виробляється, природа якої проявляється в новому поєднанні та комерціалізації всього, що використовує нові матеріали й компоненти, впроваджує нові процеси та організаційні форми, відкриває нові ринки» [8, с. 21]. Отже, інноваціями в туризмі можна вважати розробку та створення нових туристичних проектів, реалізація яких призведе до якісних зрушень у функціонуванні та розвитку підприємств галузі. Позитивний ефект застосування інновацій в туризмі полягає у підвищенні конкурентоспроможності туристичного продукту, в унікальності туристичних послуг та появі принципово нових видів туризму.

Стратегічна мета розвитку туризму в Україні ґрунтується на створенні продукту, конкурентоспроможного на світовому ринку, здатного максимально задовольнити туристські потреби населення країни, забезпечити на цій основі комплексний розвиток територій та їх соціально – економічних інтересів при збереженні екологічної рівноваги та історично-культурної спадщини.

Специфіка впровадження інновацій в туризмі базується на створенні сприятливого внутрішнього (організаційно-технічна готовність до нововведень, фінансові можливості, чітка взаємодія всіх зацікавлених в інноваційному розвитку осіб) й зовнішнього (платоспроможний попит населення, державна підтримка туризму, умови галузевої конкуренції) середовища для розробки різних видів інновацій, що реалізується через спільні зусилля підприємств туристичної галузі та державних і місцевих органів державної влади. Інноваційно активними в туристичній діяльності за даними 2011 р. є близько 30% підприємств основними джерелами фінансування, для яких були власні кошти – 88%, позикові кошти – 10%, участь держави – 4%. Серед причин низької інновативної активності виділяються недостатність власних коштів та складна економічна ситуація в країні [9, с. 62].

Таким чином, у вирішенні проблем інноваційного шляху економічного розвитку зацікавлені підприємницькі структури, оскільки інновації забезпечують зниження собівартості продукції і послуг, зростання рентабельності виробництва і конкурентоспроможності продукції. У цьому має бути зацікавлена й держава, оскільки за рахунок вказаних чинників зростає його економічна потужність, збільшуються платежі до бюджету, з'являються великі можливості для забезпечення зростання добробуту населення. Але представники суспільних організацій в сфері туризму наголошують на зворотному: некомпетентних діяч виконавчої влади в цій сфері, її майже постійної бездіяльності, відсутності податкового і фінансового стимулювання розвитку туристичних підприємств, в тому числі й інноваційної його складової.

В туристичній індустрії України працює високоінтелектуальний контингент, що має достатньо розвинуті комунікативні навички, розуміє необхідність застосування інновативних підходів в управлінні галуззю, сформовано сприятливе конкурентне середовище лідерів та експертів, досить високий рівень самоорганізації, представлений Радою туристичної індустрії України, Асоціацією індустрії гостинності України, Асоціацією екскурсоводів України, Асоціацією ділового туризму України, Громадською організацією Open Ukraine, діяльність яких спрямована на ефективне використання туристичного потенціалу України. Але без належного нормативно-правового середовища всі розробки цих громадських організацій матимуть лише приватний, а не державно-іміджевий характер.

На сучасному етапі розвитку світового туризму держави та уряди відіграють першочергову роль, а приватно – підприємницький сектор – часткову, адже самостійно не може задовольнити потреби у великих інвестиціях для розвитку туристичних підприємств та елементів інфраструктури туризму. В Україні держава відсторонилась від галузі, що проявилось у відсутності в державному бюджеті 2015 – 2016 рр. статті витрат на туризм, нестабільності інституту управління, частих змінах підходів до управління туристичною галуззю. За останні 15 років 6 разів реформувався центральний орган виконавчої влади в галузі туризму, відсутні плановість роботи Експертної ради, контроль за виконанням рішень, наявна бездіяльність більшості створених робочих груп, тож, в результаті – її робота є малоефективною в реформуванні туристичної галузі.

Так, основними завданнями державної влади в Україні є:

- створення Міністерства туризму або Національної туристичної адміністрації в складі Міністерства економічного розвитку і торгівлі для управління величезним туристично-ресурсним потенціалом, основними функціями яких має стати визначення та розробка принципів політики в сфері туризму, програм їх реалізації, механізму контролю і дослідження результатів діяльності.

- розробка цілісної стратегії розвитку туризму, що враховуватиме зарубіжний досвід в туризмі, створення національного туристичного продукту, конкурентоспроможного на міжнародному ринку, мережі туристичних представництв для його просування; проведення рекламно-інформаційної діяльності; приведення нормативно – правової бази туристичної індустрії у відповідність з міжнародними стандартами, зокрема, Закон «Про туризм» має містити основні вимоги та механізм реалізації туристи-

чних послуг підприємствами, стимулювати розвиток пріоритетних для держави в'їзного та внутрішнього туризму, а також діяльність вітчизняних туроператорів.

– прийняття комплексу законодавчих актів і розпоряджень, що забезпечуватимуть сприятливе правове середовище для розвитку інноваційної діяльності в туризмі; формування в Україні системи взаємодіючих та взаємодоповнюючих інноваційних структур: інноваційних центрів, технопарків, технополісів, центрів оцінки технологій, агентства по трансферу технологій, бізнес центрів, бюро патентного та юридичного захисту, інтелектуальної власності, бюро незалежної експертної оцінки проєктів, відділи маркетингу і реклами продукції, центри міжнародного зв'язку і телекомунікацій, лізингові і транспортні компанії, центри підготовки і підвищення кваліфікації працівників туристичного бізнесу та ін.

– формування в Україні системи взаємопов'язаних фінансових інститутів, призначених для фінансування інфраструктури інноваційної діяльності й інноваційних проєктів в галузі туризму та рекреації. Це створить умови для інвестицій, прискорить процес покращення інвестиційного клімату, виробить стимули для більш як 1 млн. зайнятих у галузі [10] до інноваційного розвитку, заохочувати в'їзний та внутрішній туризм, спрощення прикордонного режиму, рекламу на закордонних ринках.

Такий комплекс заходів забезпечить туристичну галузь України цілісною системою управління, що відповідатиме сучасним і перспективним вимогам динамічного розвитку, та реалізуватиметься на рівнях держави, регіону, підприємства.

Висновки. Статистичний аналіз показників функціонування системи національного туризму України показав необхідність визнання сфери туризму стратегічно важливою та пріоритетною галуззю в структурі народного господарства. Це надасть великі можливості для розвитку інноваційної діяльності туристичних підприємств, адже інновації є єдиною можливим фактором підвищення їх конкурентоспроможності в постійно мінливому ринковому середовищі. Інновації означатимуть покращення умов праці, більш повне використання інтелектуальних, матеріальних, фінансових можливостей підприємства, максимальну реалізацію комерційного потенціалу, стійкий розвиток туризму. Для вирішення проблем інноваційного шляху економічного розвитку туристичної галузі України мають бути розроблені політика і стратегія розвитку галузі, де були б визначені найбільш важливі завдання галузі, методи та інструменти їх реалізації. Лише за наявності такої політики і стратегії виникає можливість розробки і здійснення програм відповідних інноваційних процесів. Метою розвитку туризму в Україні є створення сприятливого організаційно-правового і економічного середовища для розвитку даної галузі, формування конкурентоздатного на світовому ринку вітчизняного туристичного продукту на основі використання природного і історико-культурного потенціалу України, а стратегія розвитку туристичної індустрії в Україні полягає в розробці державної політики у галузі туризму як пріоритетного напрямку розвитку національної культури і економіки. Інноваційний шлях розвитку галузі туризму повинний, перш за все, базуватись на створенні сприятливого внутрішнього та зовнішнього середовища, в якому функціонує підприємство. В цьому контексті перспективними в подальшому є дослідження інституційних механізмів забезпечення державної політики в сфері туризму та мотиваційних систем до різних форм заохочення інноваційної діяльності.

Список літератури / References

1. Статистика світового туризму [Електронний ресурс] / Всесвітня туристична організація. – Режим доступу: <http://www.unwto.org>.
Statystyka svitovoho turyzmu [Statistics of world tourism]. / Vsesvitnia turystychna orhanizatsiia. Available at: <http://www.unwto.org>.
2. Туристичні потоки 2000 – 2015 рр. [Електронний ресурс] / Державний комітет статистики. – Режим доступу: http://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2007/tyr/tyr_u/potoki.

Turystychni potoky 2000 – 2015 rr. [Tourist flows 2000 – 2015]. /Derzhavnyi komitet statystyky. Available at: http://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2007/tyr/tyr_u/potoki.

3. Ліптуга І. Л. Український туризм: тренди, прогнози /І. Л. Ліптуга, Т. І. Ткаченко //Туристичний, готельний і ресторанний бізнес: інновації та тренди: Міжнар. наук. – практ. конф. (м. Київ, 7 квіт. 2016 р.): тези /відп. ред. А. А. Мазаракі. – Київ: Київ. нац. торг. – екон. ун-т, 2016. – 362 с.

Liptuha, I. L., Tkachenko T. I. (2016). Ukrainyskyi turyzm: trendy, prohnozy. [Ukrainian tourism: trends and forecasts]. Tezy Mizhnar. Nauk. – Prakt. Konf. “Turystychnyi, hotelnyi i restorannyi biznes: innovatsii ta trendy”. Kyiv, 362 p.

4. Романюк С. Туристична галузь України: руїна чи низький старт [Електронний ресурс] /Портал для професіоналов «Новости турбізнеса». – Режим доступу: http://novosti-turbiznesa.info/article/turistichna_galuz_ukraini_ruina_chi_nizkij_start.html.

Romaniuk, S. Turystychna haluz Ukrainy: ruina chy nyzkyi start [Tourism industry Ukraine, wasting or low start]. /Portal dlia professyonalov «Novosty turbyznesa». Available at: http://novosti-turbiznesa.info/article/turistichna_galuz_ukraini_ruina_chi_nizkij_start.html.

5. Грабовенська С. П. Сучасний стан і тенденції розвитку туристичної галузі України /С. П. Грабовенська //Young Scientist. – 2016. – № 8 (35). – С. 15 – 18.

Hrabovenska, S. P. (2016). Suchasnyi stan i tendentsii rozvytku turystychnoi haluzi Ukrainy [The current state and trends of the tourism industry in Ukraine]. Young Scientist, no. 8 (35), pp. 15 – 18.

6. Шуплат О. Фінансове забезпечення інвестиційної діяльності підприємств сфери туризму [Електронний ресурс] /Доповідь. – Режим доступу: <http://komsport.rada.gov.ua/uploads/documents/30593.pdf>.

Shuplat, O. Finansove zabezpechennia investytsiinoi diialnosti pidpryiemstv sfery turyzmu [Financial support for investment in tourism enterprises]. Dopovid. Available at: <http://komsport.rada.gov.ua/uploads/documents/30593.pdf>.

7. Туристичні тренди – 2016 в Україні та світі /УКРІНФОРМ. – Режим доступу: <http://www.ukrinform.ua/rubric-politycs/1981037-turistichni-trendi2016-v-ukraini-ta-svitipoglad-z-berlinskoj-vistavki.html>.

Turystychni trendy – 2016 v Ukraini ta sviti [Travel Trends – 2016 in Ukraine and abroad]. UKRINFORM. Available at: <http://www.ukrinform.ua/rubric-politycs/1981037-turistichni-trendi2016-v-ukraini-ta-svitipoglad-z-berlinskoj-vistavki.html>.

8. Новиков В. С. Инновации в туризме /В. С. Новиков. – М.: Издательский центр «Академия», 2007 – 208 с.

Novikov, V. S. (2007). Innovatsyy v turizme [Innovations in Tourism]. Moskow. Yzdatelskyu tsentr «Akademyia», 208 p.

9. Біловодська О. А. Аналіз інноваційної діяльності туристичної галузі України /О. А. Біловодська, Я. М. Коцур //Економічні проблеми сталого розвитку: Міжнар. наук. – практ. конф. (м. Суми, 24 – 26 квітня 2013 р.): матеріали у 4 т. – Т.4. – С. 62 – 63.

Bilovodska, O. A., Kotsur Ya. M. (2013). Analiz innovatsiinoi diialnosti turystychnoi haluzi Ukrainy [Analysis of innovation of the tourism industry Ukraine]. Materialy Mizhnar. Nauk. – Prakt. Konf. “Ekonomichni problemy staloho rozvytku”. Sumy, p. 62 – 63.

10. Козлова Т. Особый путь туризма Украины: саморегулирование [Електронний ресурс] /Портал для професіоналов «Новости турбізнеса». – Режим доступу: http://novosti-turbiznesa.info/article/osobyj_put_turizma_ukrainy.html.

Kozlova, T. Osobyu put turizma Ukrainy: samoregulirovanie [Special way of tourism in Ukraine: self-regulation]. /Portal dlia professyonalov «Novosty turbyznesa». Available at: http://novosti-turbiznesa.info/article/osobyj_put_turizma_ukrainy.html

Дата надходження авторського оригіналу в редакцію: 07. 11. 2016 р.

Цель. *Определение особенностей использования инноваций для активизации деятельности предприятий туристической отрасли в направлении обеспечения собственной конкурентоспособности в условиях стремительных изменений рыночной среды.*

Методика. *В процессе обоснования необходимости инновационного развития туризма в Украине использованы общенаучные и специальные методы исследования, а именно: абстрактно-логический – для определения понятия «инновации в туризме», анализа – для изучения характера изменений туристических потоков в Украине, статистический и аналитический – для оценки вклада индустрии туризма в ВВП страны и инновационной активности туристических предприятий, обобщения – для формулирования основных задач государства в создании условий инновационного развития туризма в Украине и полученных выводов.*

Результаты. *На основе анализа отечественных и зарубежных научных работ исследованы вопросы важности инновационной деятельности туристических предприятий для обеспечения их конкурентоспособности и экономической устойчивости в условиях постоянных динамических изменений хозяйственной среды, эффективности использования туристско-ресурсного потенциала Украины и определены первоочередные мероприятия по созданию целостной системы управления инновационным развитием государства, региона, предприятий туризма.*

Ключевые слова: *инновации в туризме, конкурентоспособность, туристический потенциал, въездной туризм, внутренний туризм, инновационная активность.*

Objective. *To define innovation features to enhance the tourism industry enterprises activity in ensuring its own competitiveness in a rapidly changing market environment.*

Methods. *During the rationalization the innovative development necessity of tourism in Ukraine the general scientific and special methods of investigation were use: abstract and logical method for the notion «Innovations in Tourism» defining, method of analysis to study the nature of changes in Ukrainian tourist flows, the statistical and analytical to assess the contribution of tourism industry in GDP and innovation activity of tourism enterprises, generalization to formulate the government main tasks in creating the conditions for innovative development of tourism in Ukraine and finding conclusions.*

Results. *Based on the analysis of domestic and foreign scientific papers the issues of tourism enterprises innovation importance for ensuring the competitiveness and economic sustainability in conditions of constant dynamic changes in the economic environment, efficiency of using the tourist resource potential of Ukraine were considered and the priority measures for creating an integrated system of the state, regional tourism enterprises innovative development were identified.*

Keywords: *innovation in tourism, competitiveness, tourism potential, inbound tourism, domestic tourism, innovative activities.*

УДК 338.48(477)-029:314.15-026.48-043.86(045)

Романуха О. М.,
кандидат історичних наук, доцент

Донецький національний університет економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського,
м. Кривий Ріг, Україна,
e-mail: Romanukha@mail.ru

СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНИ

Romanukha O. M.,
Candidate of Historical Sciences,
Associate Professor

Donetsk National University
of Economics and Trade
named after Mykhailo Tugan-Baranovsky,
Kryvyi Rih, Ukraine,
e-mail: Romanukha@mail.ru

THE STATE AND PROSPECTS OF UKRAINIAN INTERNATIONAL TOURISM DEVELOPMENT

***Мета.** Метою статті є вивчення загальної динаміки розвитку туристичної індустрії України, проведення аналізу стану міжнародного туризму в Україні.*

***Методи.** Використано комплекс загальнонаукових методів гносеології: теоретичного узагальнення, аналізу і синтезу, індукції та дедукції, прогнозування, методів графічного, статистичного і математичного аналізу. Вихідним фактом дослідження є констатація мінливості туристичної галузі та суспільства.*

***Результати.** Розглянуто динаміку змін туристичних потоків України на прикладі в'їзного та виїзного туризму. Відзначено позитивну тенденцію розвитку в'їзного туризму в Україні на початку першого десятиріччя XXI ст. Визначено кризові моменти та констатовано різке зменшення кількості в'їзних туристів через причину анексії Криму та військового конфлікту на Сході України у 2014 р. Встановлено взаємозалежність між кількістю приїжджених туристів та числом виїхавших громадян України за кордон, як індикатора стану економіки країни. Проаналізовано концепцію державної цільової програми розвитку туризму та курортів на період до 2022 року, подано рекомендації по її удосконаленню та доповненню.*

***Ключові слова:** туризм, динаміка, програма розвитку, туристична індустрія, курорти, інфраструктура, економіка.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Туризм є важливим напрямком розвитку національної економіки. Піднесення туристичної галузі сприяє збільшенню робочих місць, припливу валютних надходжень до країни, джерелом поповнення бюджетів різних рівнів та ін. Для багатьох країн світу туризм став одним з основних напрямків економічного розвитку. Географічне положення України, її природні ресурси, клімат, історико-культурний та рекреаційний потенціал є гарною передумовою перетворення туризму на прибуткову галузь національної економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню даного питання приділяється значна увага. Серед останніх публікацій увагу привертають роботи Г. Горіної, А. Федорова, В.Сливенко та ін. Г. Горіна звертає увагу на концептуальні засади та перспективи розвитку туристичної індустрії України на сучасному етапі, проводить аналіз державної концепції розвитку туризму до 2022 року та подає ряд рекомендацій[1]. Проблеми та недоліки стану розвитку туристичної галузі в Україні аналізує В. Сливенко[2]. Особливості сьогоденного ринку туристичних послуг в Україні вивчає А. Федоров[3]. Окрім наукових журналів, питання стану та перспектив розвитку туристичного ринку в

Україні підіймаються і на ресурсах Державної прикордонної служби України, Держкомстату, Всесвітньої ради з туризму та подорожей (WTTO). Основними серед яких: Вісник держкомстату[4], Travel & Tourism Economic Impact Ukraine, 2015 [5], Travel & Tourism Economic Impact Europe, 2015 [6].

Постановка завдання. Метою статті є вивчення загальної динаміки розвитку туристичної індустрії України, проведення аналізу стану в'їзного туризму в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Активний розвиток інформаційного суспільства обумовлює перебудову національних економік багатьох країн світу. Відхід від домінування у структурі ВВП виробництва та перехід до пріоритетності послуг відкриває перед туристичною сферою широкі можливості. Сьогодні значна кількість держав світу завдяки атрактивним туристичним ресурсам вже перетворили туризм на основне джерело прибутку країни. Так званий «Туристичний експорт» – торгівля враженнями, став основою їх життя. Це має багато позитивних наслідків (рис. 1).

Ситуація в туристичній сфері України протягом останніх 15 років мала позитивну динаміку, відбувалось поступове збільшення кількості іноземних туристів, розширювалась мережа закладів надання туристичних послуг.

Однак, маючи позитивну динаміку зростання, протягом досліджуваного періоду, обсяг туристичного потоку мав дві кризи. Перша наступила в Україні у 2009 р. У цей час відбувається різке зменшення кількості іноземних туристів.

Так, у 2009 році Україну відвідали 20,7 млн. в'їзних (іноземних) туристів, що на 18%, або на 4,6 млн. осіб менше, ніж у 2008 році.

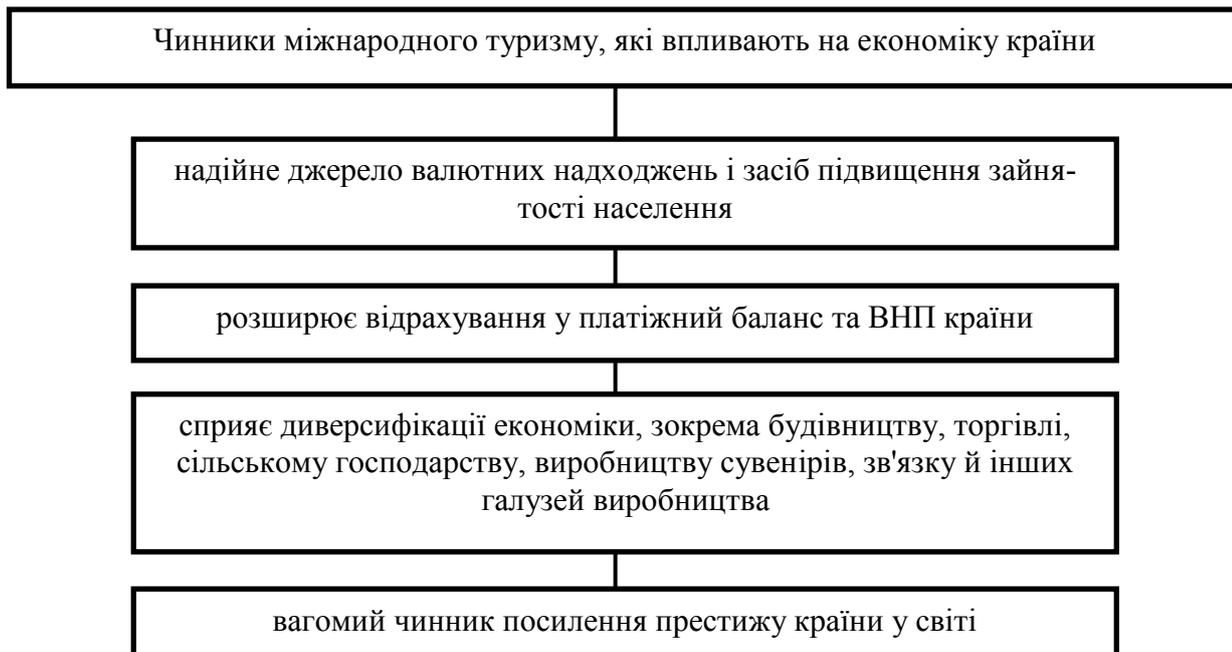

Рисунок 1– Чинники впливу міжнародного туризму на економіку країни [7].

Причина цього – початок політичної кризи пов'язаної з черговими виборами та нова хвиля світової економічної кризи (табл. 1).

Урегулювання всіх політичних питань сприяло початку нової хвилі зростання. У 2010 році Україну відвідали 21,1 млн. в'їзних (іноземних) туристів, що на 1,6 % або майже на 323,8 тис. осіб більше, ніж у 2009 році. На 2013 р. кількість іноземних туристів становила вже 24,6 млн. осіб. Це було пов'язано з проведенням в Україні Чемпіонату Європи з футболу «УЄФА Євро 2012». Стрімка динаміка росту була втрачена у 2014 р. знову таки ж через політичні негаразди, що згодом переросли у військовий конфлікт на Сході України та анексію Криму. У 2014 році Україну відвідали лише 12,7 млн. осіб, що на 48,5% або на 11,9 млн. осіб менше порівняно з 2013 роком (таб. 1).

Таблиця 1 – Туристичні потоки України з 2001 по 2015 роки

Рік	Кількість громадян України, які виїжджали за кордон		Кількість іноземних громадян, які відвідали Україну	
	Усього осіб	Темпи зростання , %	Усього осіб	Темпи зростання , %
2001	14849033	110,6	9174166	142,7
2002	14729444	99,2	10516665	114,6
2003	14794932	100,4	12513883	119,0
2004	15487571	104,7	15629213	124,9
2005	16453704	106,2	17630760	112,8
2006	16875256	102,6	18935775	107,4
2007	17334653	102,7	23122157	122,1
2008	15498567	89,4	25449078	110,1
2009	15333949	98,9	20798342	81,7
2010	17180034	112,0	21203327	101,6
2011	19773143	115,1	21415296	100,9
2012	21432836	108,39	23012823	107,5
2013	23761287	111,0	24671227	107,2
2014	22437671	94,43	12711507	51,5
2015	23141646	103,1	12428286	97,8

Примітка. Розроблено автором на основі [4].

Основні туристичні потоки досліджуваного періоду розподілялися по території України непропорційно. Лідерство займали м. Київ, АР Крим, Західні області України (Карпати). Причина цього різний рівень розвитку туристичної інфраструктури регіонів. Початок ХХІ ст. сприяв трансформації туристичної інфраструктури, першість у чому мали саме згадані лідери. Саме там будувались готелі, ресторани, дороги, що відповідали світовим стандартам і сприяли збільшенню кількості туристів. Сьогодні за рівнем розвитку в'їзного туризму в Україні виділяються наступні райони:

- з високим рівнем розвитку – м. Київ, АР Крим;
- з середнім рівнем розвитку – Запорізька, Миколаївська, Одеська, Львівська, Харківська області;
- з недостатнім рівнем розвитку – решта областей України.

У такій ситуації модернізація інфраструктури туристичного сектору стає загальнодержавним питанням. Старіння готельного фонду, підвищення якості обслуговування, зменшення ціни послуг, відповідність світовим стандартам – усе це потребувало загальнодержавної програми розвитку. З метою вирішення цієї проблеми у серпні 2013 р. Кабінет Міністрів України затвердив Концепцію державної цільової програми розвитку туризму і курортів до 2022 р. Програма була створена за участі провідних вітчизняних та світових експертів, на основі кращого міжнародного досвіду та підтримки Всесвітньої туристичної організації (ВТО). Серед буденних питань – залучення інвесторів для модернізації інфраструктури сфери туризму в Україні, удосконалення системи оподаткування, створення нових туристичних об'єктів, відновлення пам'яток культури, історії, архітектури, забезпечення ринкової конкуренції туристичних послуг, акцент робився і на проведенні спортивних свят світового рівня, що залучали б все більшу кількість іноземних гостей. Прикладом чому є проведений у 2012 р. на території України чемпіонату Європи з футболу [8].

Динаміка в'їзного та виїзного туризму в Україні показує і ще декілька важливих моментів. Між ними існує прямий взаємозв'язок. Підвищення кількості приїжджих туристів, позитивно відображаючись на загальноекономічному стані в державі, сприяло

зменшенню кількості виїзних туристів з України. Ця закономірність має два пояснення. По-перше, збільшення іноземних туристів сприяє припливу коштів та відкриттю нових об'єктів туристичної діяльності, формуванню нових робочих місць, зменшенню потреби у пошуках роботи за кордоном. По-друге, формування належної інфраструктури та сервісу, що не поступається світовому, сприяє відпочинку громадян України та території України, інвестуванню грошей в свою ж країну. Така динаміка мала місце в Україні з 2006 р. по 2009 р. І навпаки, починаючи з 2014 р. різке зменшення кількості іноземних туристів штовхало українців до виїзду за кордон у пошуках роботи (див. рис.2).

Стрімкий розвиток в'їзного туризму протягом 2006-2014 рр. мав наступні позитивні досягнення. Платежі до держбюджету: за даними Міністерства доходів і зборів, від туристичної діяльності лише у 2012 році становили більше 1,5 млрд. грн., що на 19,5% більше, ніж у 2011 році. Україна займала перші позиції у рейтингах місць, які провідні експерти пропонували відвідати. Київ – на 1-му місці в Європі і 3-му в світі у 2012 році (Портал TripAdvisor). Львів – 2-е місце в Європі – рейтинг видання Lonely Planet «кращих міст для вихідних у Європі». Крим, за версією журналу National Geographic посідає 1-е місце в світі у рейтингу «20 місць, які потрібно побачити в 2013 році». Після проведення Євро – 2012 більше 70% відвідувачів чемпіонату з футболу оцінили своє перебування в Україні як «добре» і «дуже добре». Більше половини опитаних висловили бажання ще раз відвідати Україну (за даними німецького агентства GIZ). На 2012 рік у сфері туризму налічувалось 380 тисяч робочих місць – у готелях, на транспорті, в ресторанах і кафе, у культурних центрах. Це 35-е місце в світі (за даними Всесвітньої ради з туризму та подорожей). А з урахуванням впливу туризму на суміжні галузі української економіки (продукти харчування, товари народного споживання), загальна кількість створених робочих місць оцінювалась майже у півтора мільйона. Відповідно до рейтингу Всесвітньої ради з туризму і подорожей вклад туризму у ВВП України в 2012 році склав 3,6 млрд. дол. США (або 2,2% від ВВП), завдяки цьому Україна посіла 60-е місце у світовому рейтингу за вкладом туризму у ВВП[9].

На 2015 р. кількість іноземних туристів, як і дохідність від них, впала у два рази. Причинами такого різкого спаду слід вважати анексію Криму, як найбільшого туристичного центру України та військовий конфлікт на Сході України. Звертаючи увагу на країну проживання іноземного туриста, можна побачити значне домінування протягом досліджуваного періоду туристів з Російської Федерації на території України.

У 2013 р. близько 10,3 млн. росіян відвідали Україну, що становило 42% від усього потоку іноземців. У 2015 р. їх кількість становила близько 1,2 млн. осіб та відповідно 10% від загалу. Таке різке зменшення кількості туристів відбулося лише з Російською Федерацією, що легко пояснити інформаційною пропагандою російських телеканалів. У той час туристи з інших країн: Німеччини, США, Молдови, Білорусі хоч і демонстрували зменшення кількості відвідувачів, проте не такі високі (табл. 2). Такий хід подій змушує багато в чому переоцінювати існуючу стратегію розвитку в'їзного туризму в Україні. Модернізації потребує орієнтація на клієнта. До 2014 року основну масу туристів з Російської Федерації становили люди середнього класу. Вони приїздили до України через доступну ціну, близькість, традиційність відпочинку і, загалом, були не сильно вибагливі, що негативно позначалося на конкурентній складовій туристичного ринку України. Більшість власників через це будували свій бізнес на принципах отримання максимального прибутку з мінімальними капіталовкладеннями та фактично не розвивали галузь.

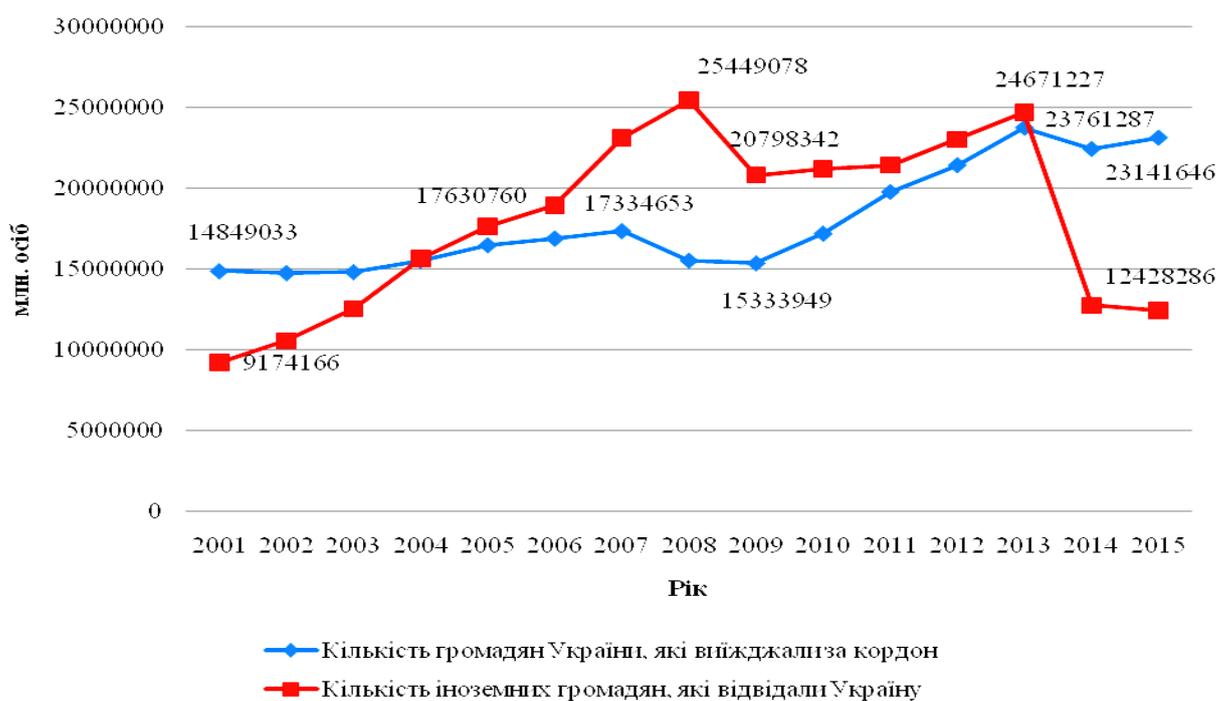

Рисунок 2 – Динаміка туристичних потоків України [4].

Втрата цієї маси туристів залишила підприємця перед клієнтами звиклими до певних умов, сервісу, спектру пропонованих послуг. Це матиме величезні вплив на туристичний ринок України: початку конкурентної боротьби; реформування старих зон туризму та створенню нових.

У зв'язку з цим напрямками, що потребують уваги та вирішення стають: сприяння покращенню соціально-економічної ситуації з боку держави для створення комфортних умов для внутрішніх та зовнішніх інвесторів; створення найбільш оптимальної системи використання природно-туристичних ресурсів країни; здійснення діючого контролю за стандартизацією та сертифікацією готельних послуг; спрощення туристських формальностей; здійснення комплексних робіт по поліпшенню матеріальної бази туризму; підготовки висококваліфікованих кадрів; максимального використання інформаційних та комунікаційних технологій, проведення великомасштабних рекламних кампаній, нового мислення власників туристичного бізнесу.

Таблиця 2 – Рейтинг 10 головних країн в'їзного туризму України за 2010 – 2015 рр.

№	Назва країни	Кількість іноземних громадян, які в'їхали в Україну					
		2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.
	Всього	21203327	21415296	23012823	24671227	12711507	12428286
1	Росія	7900436	9018487	9526695	10284782	2362982	1231035
2	Молдова	4063459	4071785	4849115	5417966	4368355	4393528
3	Білорусь	3058023	2643988	3091780	3353652	1592935	1891518
4	Польща	2089647	1720104	1404086	1259209	1123945	1156011
5	Угорщина	944777	862051	742445	771038	874184	1070035
6	Румунія	910450	735233	791281	877234	584774	763228

Продовження таблиці 2

7	Словаччина	609994	564337	476574	424306	416158	412519
8	Німеччина	227725	231718	274073	253318	131244	154498
9	США	125853	127924	134128	134672	81709	108288
10	Узбекистан	105469	141163	185518	235361	158030	68765

Примітка. Розроблено автором на основі [4].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Вивчення стану та перспектив розвитку в'їзного туризму в Україні дозволило зробити наступні висновки та рекомендації: в умовах інформаційного суспільства сфера туризму стала важливим напрямком розвитку економіки; впродовж останніх 15 років загальна динаміка в'їзного туризму в Україні була позитивною, ситуація змінилась лише 2014 р.; стрімкий розвиток в'їзного туризму впродовж 2006 – 2014 рр. вивів Україну в міжнародних рейтингах туристичних принад на перші місця; основні туристичні потоки розподілялися між регіонами України непропорційно через неоднаковість стану інфраструктури.

Отже, аналіз динаміки виїзного та в'їзного туризму показав наявність взаємозалежності. Підвищення кількості приїжджих туристів, позитивно відображаючись на загальноекономічному стані в державі, сприяло зменшенню кількості виїзних туристів з України; скорочення кількості в'їзних туристів відбулося через зменшення кількості туристів з Російської Федерації з 10,3 млн. осіб до 1,2 млн. осіб. Зважаючи на це, туристичному ринку України необхідно провести оновлення та модернізацію з урахуванням домінування туристів країн Західної Європи, що простежується протягом останніх двох років. Приведення до відповідності Європейським стандартам готелів, ресторанів, пам'яток культури, історії тощо. Проведення інформаційної компанії з метою відкриття України для багатьох людей нашої планети.

Список літератури / References

1. Горіна Г. Концептуальні засади та перспективи розвитку туристичної індустрії України / Г. Горіна // Торгівля і ринок України. – 2015. – №38. – С. 45 – 53.

Horina, H., Kontseptualni zasady ta perspektyvy rozvytku turystychnoyi industrii Ukrainy [Conceptual bases and prospectsof development of touristindustry of Ukraine]. *Torhivlia i rynek Ukrainy* [Tradeandmarket of Ukraine], 2015, no. 38, pp. 45 – 53.

2. Сливенко В. А. Направления развития въездного туризма в Украине / В. А. Сливенко, – М. В. Лис // материалы Международная научнопрактическая конференция молодых ученых и студентов «Стратегия экономического развития стран в условиях глобализации» (14 февраля 2014 года) Днепропетровский национальный университет имени О. Гончара, Украина [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http:// confcontact. com /2014_02_meshko/28](http://confcontact.com/2014_02_meshko/28).

Slivenko, V. A., Lis M.V. Napravleniya razvitiya vyeznogo turizma v Ukraine [Directions of development of tourism in Ukraine]. aterialy V Mezhdunarodnaia nauchno-prakticheskaia konferentsiia molodykh uchenykh i studentov "Strategiia ekonomicheskogo razvitiya stran v usloviyakh globalizatsii" (14 fevralya 2014 goda) Dnepropetrovskiy natsionalny universitet imeni O. Gonchara, Ukraina [materials of V international scientific-practical conference of young scientist sandstudents "Strategy of economic development of countries in conditions of globalization" (14 February 2014). Dnipropetrovsk national University name dafter O. Honchar, Ukraine]. Available at: http://confcontact.com/2014_02_meshko/28_Slyvenko.htm.

3. Федоров А. Особенности рынка въездного туризма / А. Федоров // Сайт Туризм в Украине [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ukrtravel.livejournal.com/797.html>
Fedorov A. Osobennosti rynka viezdnogo turizma [Feature sthe inbound tourism market]. Available at: <http://ukrtravel.livejournal.com/797.html>.

4. Сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua/>.

Sayt Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [The website of the State statistics service of Ukraine]. Available at: <http://ukrstat.gov.ua/>.

5. Travel & Tourism Economic Impact Ukraine, 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.wttc.org/-/media/files/reports/economic%00impact%20research/countries%202015/ukraine2015.pdf>.

6. Travel & Tourism Economic Impact Europe 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.wttc.org/-/media/files/reports/economic%20impact%20research/regional%202015/europe2015.pdf>

7. Кузык С. П. Географія туризму / С. П. Кузык. – К.: Знання, 2011. – 271 с.

Kuzyk, S. P. *Neohrafiia turyzmu*, (2011). [The geography of tourism]. Kiev, Znannya, 271p.

8. Концепція державної цільової програми розвитку туризму та курортів на період до 2022 року / Сайт Асоціація «Укртуриформинвест» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://utii.org.ua/index.php?Itemid=70&catid=37:zakonodavstvo&id=82:dergprogramma-rozvitku-tourist-202&option=com_content&view=article.

Kontseptsiia derzhavnoi tsilivoi prohramy rozvytku turyzmu ta kurortiv na period do 2022 roku [The concept of the state target program of development of tourism and resorts for the period until 2022]. Available at: http://utii.org.ua/index.php?Itemid=70&catid=37:zakonodavstvo&id=82:dergprogramma-rozvitku-tourist-202&option=com_content&view=article

9. Вілкул О. В'їзний потік туристів в Україну до 2022 року має збільшитися вдвічі / О.Вілкул // Урядовий портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=246397941&cat_id=244276429.

Vilkul, O. Viznyi potik turystiv v Ukrainu do 2022 roku mae zbilshytysia vdvichi [Inbound tourist flow to Ukraine until 2022 is expected to increase twice]. Available at: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=246397941&cat_id=244276429.

Дата надходження авторського оригіналу в редакцію: 08. 11. 2016 р.

Цель. Целью статьи является изучение общей динамики развития туристической индустрии, анализа состояния международного туризма в Украине.

Методы. Использован комплекс общенаучных методов гносеологии: теоретического обобщения, анализа и синтеза, индукции и дедукции, прогнозирования, методов графического, статистического и математического анализа. Исходным фактом исследования является констатация изменчивости туристической отрасли и общества.

Результаты. Рассмотрена динамика изменения туристических потоков Украины на примере въездного и выездного туризма. Отмечено положительную тенденцию развития въездного туризма в Украине в начале первого десятилетия XXI века. Определены кризисные моменты и констатировано резкое уменьшение количества въездных туристов по причине аннексии Крыма и военного конфликта на Востоке Украины в 2014 г. Установлено взаимозависимость между количеством приезжих туристов и числом выехавших граждан Украины за границу, как индикатора состояния экономики страны. Проанализировано концепцию государственной целевой программы развития туризма и курортов на период до 2022 года, даны рекомендации по ее совершенствованию и дополнению.

Ключевые слова: туризм, динамика, программа развития, туристическая индустрия, курорты, инфраструктура, экономика.

Objective. *The objective of the article is to study general dynamics of the Ukrainian tourist sphere development, analysis of the Ukrainian international tourism condition.*

Methods. *The complex of general scientific methods of gnoseology is used: theoretical generalization, analysis and synthesis, induction and deduction, scientific prognostication, methods of the graphical, statistical and mathematical analysis. The initial fact of the research is the tourist sphere and society changeability establishing.*

Results. *The conditions and the prospects of Ukrainian inbound and outbound tourism are considered. The positive tendency of Ukrainian inbound tourism in the first decade of XXI century is noted. It is possible to draw the following conclusions and recommendations: under the circumstances of information society the sphere of tourism became an important direction of development in economy; during the last 15 years general dynamics of entrance tourism to Ukraine was positive, the situation changed only in 2014 after annexation of the Crimea and the beginning of the military conflict in the eastern part of Ukraine; rapid development of entrance tourism during 2006-2014 put Ukraine on the first place among the international tourist attractions; the main tourist flows were distributed between regions of Ukraine disproportionately, through dissimilarity of a condition of infrastructure.*

Keywords: *tourism, dynamics, development program, tourist sphere, resorts, infrastructure, economy.*

УДК 338.48
Глушко В. О.,
аспірант

Донецький національний університет
економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського,
м. Кривий Ріг, Україна,
e-mail: viki9327@mail.ru

ГАСТРОНОМІЧНИЙ ТУРИЗМ ЯК ОКРЕМИЙ ВИД У ТУРИЗМІ: ПОНЯТТЯ, СУТНІСТЬ, КЛАСИФІКАЦІЯ

Hlushko V. O.,
Postgraduate student

Donetsk National University
of Economics and Trade named after
Mykhailo Tugan-Baranovsky,
Kryvyi Rih, Ukraine,
e-mail: viki9327@mail.ru

GASTRONOMIC TOURISM AS A SEPARATE TYPE OF TOURISM: CONCEPT, ESSENCE, CLASSIFICATION

Мета. *Мета статті полягає у з'ясуванні місця гастрономічного туризму в системі туристичної діяльності, його класифікації, уточненні визначення та сутності для розробки та обґрунтуванні теоретико-методичних та практичних підходів щодо розвитку гастрономічного туризму в Україні.*

Методи. *У процесі дослідження використано методи теоретичного узагальнення, аналізу і синтезу (для уточнення сутності поняття «гастрономічний туризм»), а також індукції та дедукції, групування та класифікації (для уточнення змісту поняття).*

Результати. *Проаналізовано зміст гастрономічного туризму в системі туристичної діяльності; запропонована оптимальна авторська класифікація. Розглянуто проблеми гастрономічного туризму в Україні, рекомендовано шляхи його розвитку. Отримав подальший розвиток понятійно-категоріальний апарат теорії туризму та практичний*

підхід щодо розвитку гастрономічного туризму в Україні. Удосконалено визначення поняття «гастрономічний туризм» та визначено найбільш авторитетні ознаки до класифікації гастрономічного туризму. Отримані висновки можуть бути використані у формуванні стратегії розвитку туризму в цілому, а також гастрономічного туризму, зокрема в Україні. Запропоновано напрями удосконалення та корегування існуючої програми розвитку гастрономічного туризму в Україні.

Ключові слова: туризм, гастрономічний туризм, поняття, класифікація.

Постановка проблеми. Стабільна позитивна динаміка розвитку туризму у світовому масштабі, його значний вплив на зайнятість населення, формування малого і середнього бізнесу, сприяння соціально-економічному розвитку регіонів дає підстави розглядати туристичну галузь як важливий чинник післякризового відновлення національної економіки України, реформування транспортної, комунальної, інформаційної, виробничої та сервісної інфраструктури, удосконалення інвестиційної та соціальної політики.

Одним із перспективних видів розвитку ринку туристичних послуг є гастрономічний туризм – вид туризму, пов'язаний з ознайомленням з виробництвом, технологією приготування та дегустацією національних страв та напоїв, а також кулінарними традиціями народів світу.

У теперішній час не існує єдиної думки щодо визначення поняття «гастрономічний туризм» і класифікацій цього виду туризму. Невизначеність понятійного апарату не залишає можливості в повному обсязі використати теоретичну базу туристичної сфери.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Над дослідженнями теоретичних і практичних аспектів розвитку гастрономічного туризму, визначенням змісту, аналізом деяких об'єктів, включених до складу «гастрономічних турів», працювали зарубіжні вчені: К. Холл, Д. Гілмор, Б. Пін, Р. Митчелл, Д. Хендерсон, Ю. Лін, Т. Пірсон, Л. Кей.

Аналіз фахової літератури свідчить про активне науково-практичне опрацювання проблеми гастрономічного туризму в Україні. У дослідженнях А. Бусигіна, Е. Маслової, І. Комарніцького, В. Федорченка, Д. Басюк, Т. Сокол, Т. Божук, Л. Прокопчук, Т. Шпараги, В. Бойко, О. Любіцевої, Ф. Шандора, Г. Волкової, М. Баштової висвітлюється історико-культурний контекст розвитку цього виду туризму, особливості створення регіональних туристичних продуктів на основі національних кулінарних традицій. Окремі фахівці розглядають гастрономічний туризм як вид хобі-туризму (І. М. Школа), тематичного туризму (Т. Г. Сокол, З. С. Каноністова), спеціалізованого туризму (В. К. Федорченко, І. М. Мініч). В. Антоненко, Д. Басюк у своїх працях доводять важливість розвитку даного виду діяльності в окремих регіонах України.

У вітчизняній науці вивченням взаємодії туристського сектора і гастрономії займаються В. Гордін, Д. Гусенова, А. Карабаєва, А. Лук'янченко, Ю. Трабская, Е. Чернова. Вказані автори фокусуються на вивченні форм і проявів гастрономічного туризму, як засобу підвищення привабливості дестинації, а також на вивченні способів формування і просування гастрономічних брендів дестинації.

Мета статті полягає у з'ясуванні місця гастрономічного туризму в системі туристичної діяльності, його класифікації, уточненні визначення та сутності для розробки обґрунтованих теоретико – методичних та практичних підходів щодо розвитку гастрономічного туризму в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Стратегічна мета розвитку туризму в Україні полягає у створенні продукту, конкурентоспроможного на світовому ринку, здатного максимально задовольнити туристські потреби населення країни, забезпечити на цій основі комплексний розвиток територій та їх соціально-економічних інтересів при збереженні економічної рівноваги та історико-культурної спадщини. Перспективним і одним із самих динамічно розвинених сегментів як туристичного, так і ресторанного видів у сучасних умовах можна назвати «гастрономічний туризм». Цей новий вид туризму має безмеж-

ні перспективи розвитку, а організація «гастрономічних турів» сприяє відродженню національних кулінарних традицій.

Важливість гастрономічного туризму полягає в здатності розмежувати ціннісно-смысловий універсам культури окремих народів і в такому ракурсі постає, як один із засобів активізації крос-культурної комунікації; є проявом міжкультурних контактів, тому сприяє встановленню багатовекторних комунікаційних зв'язків. Внаслідок різноманітних культурних контактів відбувається обмін ментальними, духовними і матеріальними цінностями, досвідом на міжособистісному, етнічному, державному та загальноцивілізаційному рівнях.

Так, А. Бусигін стверджує, що гастрономічний туризм, з огляду на цілий ряд причин, які детально розглядаються в статті, може стати одним з найбільш перспективних напрямів туризму в Україні. Науковець також детально розглядає алгоритм просування цього туристичного продукту на західний ринок, акцентує увагу на необхідності ретельної розробки програми гастрономічних турів з врахуванням специфіки турів [1].

В. Федорченко також обґрунтовує необхідність розвитку гастрономічного туризму. Розглядає означену проблему на широкому культурно-історичному тлі. З огляду на роль і значення харчування в генезі світової цивілізації [2].

Кукліна Т. вказує на необхідність створення на туристичному ринку України такого явища, як гастрономічний туризм, який є одним з найбільш пізнавальних видів туризму і може стати чинником економічного розвитку України та важливим засобом поглиблення інтеграційних процесів між країнами світу [3].

Зауважимо, що в українській туризмології нема єдиного термінологічного визначення цього виду туризму. Зустрічаються терміни "кулінарний туризм", "винно-гастрономічний туризм", "гурман-туризм", "гастрономічний туризм". Аналогічна тенденція спостерігається у закордонній літературі, зокрема у авторів: Г. Аллента, К. Албала, Л. Лонг, Б. МакКерчер, Е. Вольф, М. Холл та Р. Мітчел оперують поняттями "culinary tourism", "gastronomic tourism", "gourmet tour", "food tourism".

Вважається, що термін «Кулінарний туризм» було введено у 1998 році професором університету Bowling Green (США) Лусі Лонг. У 2001 р. Ерік Вольф написав першу статтю про кулінарний туризм в світі, пізніше він розвинув цю тему в першій книзі «Міжнародна організація кулінарного туризму» у 2003 році. Ерік Вольф заснував Міжнародну асоціацію гастрономічного туризму (The International Culinary Tourism Association), яка надає широкий спектр переваг для своїх членів: навчання, розвиток і поширення. Маніфест Міжнародної асоціації кулінарного туризму відображає здатність людини пізнавати культуру країни через її національну кухню: «Їжа – це квінтесенція нації, її характеру та історії». Міжнародна асоціація гастрономічного туризму в 2012 році запропонувала використовувати термін «гастрономічний туризм» [4].

Всесвітня асоціація гастрономічного туризму (World Food Travel Association) визначає гастрономічний туризм як подорожі з метою отримання аутентичного досвіду, заснованого на культурі споживання їжі або напоїв; відкритті унікальних місць та їхньої культури через національну кухню. Гастрономічний туризм стає важливим явищем не тільки соціального й культурного, але й соціально-економічного плану. Подорожі за смаком, кулінарні шляхи і маршрути, знайомство з новими методами кулінарії, відвідування знаменитих місць з кулінарними традиціями або відкриття місць, пов'язаних з вирощуванням, селекцією, риболовлю та іншими харчовими промислами – важливі мотиви для здійснення подорожей туристами.

Розглянемо визначення зарубіжних та вітчизняних науковців сутності поняття «гастрономічний туризм».

Так, Х. Ридван під терміном «гастрономічний туризм» розуміє туризм, який розроблений місцевими громадами для підтримання сільського господарства [5, с. 18]. Г. Жеорґхе, П. Тудораче, П. Ністорену розуміють під даним терміном «повну або часткову поїзду для того, щоб спробувати місцеві продукти або взяти участь в заходах, які пов'язані з

гастрономією» [6, с. 12]. Брокеш трактує поняття «гастрономічний туризм», як «новий досвід, який шукають туристи, а саме: гастрономічний відпочинок, тури з садівництва та гастрономії» [7, с. 249]. Д. Дасілва під зазначеним терміном розуміє «будь-який досвід туризму, в якому високо цінується або споживається їжа і питво, яке відображає місцеву, регіональну та національну кухню, традиції, культуру, традиційні або кулінарні методи» [8, с. 8]. Д. Басюк розглядає гастрономічний туризм як «спеціалізований вид туризму, пов'язаний з ознайомленням і дегустацією національних кулінарних традицій країн світу, що є синтезом екології, культури і виробництва» [9, с. 128]. С. Саламатіна дає наступне визначення даного виду туризму: «гастрономічний туризм – вид діяльності, метою якої є знайомство з етнічною кухнею країни або регіону, основними продуктами, особливостями технології приготування страв, а також підвищення рівня знань із кулінарії» [10, с. 326].

У своїх останніх публікаціях Ф. Ф. Шандор і М. П. Кляп розглядають гастрономічний туризм як різновид туризму згідно з класифікацією за метою подорожі [11]. Кукліна Т. С. вважає, що гастрономічний туризм – це подорожі в різні місця планети для ознайомлення з місцевими кулінарними традиціями і особливостями національної або регіональної кухні. Головна мета відпочиваючих, які вибирають гастрономічний туризм, полягає в дегустації унікальних продуктів і страв, властивих виключно для даної місцевості, а гастрономічні тури – спеціально розроблені тематичні програми. Можуть включати як дегустації вишуканої їжі, так і навчання в гастрономічних школах будь-якої спрямованості [3]. Д. І. Басюк вважає, вичерпним є визначення "гастрономічного туризму" похідного від терміна «гастрономія» (грецьк. *στομάχι* и – шлунок) – науки, що вивчає зв'язок між харчуванням та культурою, належить до галузі соціальних дисциплін [9]. Тоді як «кулінарія» (лат. *coquiva* – кухня) – галузь прикладної діяльності, пов'язаної з приготуванням їжі, що включає комплекс технологій, обладнання та рецептів, тому є частиною гастрономії.

Отже, проаналізувавши визначення науковців, можна зробити висновок, що гастрономічний туризм – це подорожі в країни або особливі місця для знайомства з особливостями місцевої кухні, кулінарними традиціями, з метою дегустації унікальних страв та продуктів, властиві для її країни або місцевості.

Як окремий вид туризму, гастрономічний туризм має і свої особливі риси:

- умови для розвитку кулінарного туризму мають абсолютно всі країни і це унікальна відмінна риса даного виду туризму;
- гастрономічний туризм не носить характер сезонного відпочинку, для будь-якого часу року можна підібрати відповідний тур;
- гастрономічний туризм в тій чи іншій мірі є складовим елементом всіх турів. Але на відміну від інших видів туризму знайомство з національною кухнею стає головним мотивом, метою та елементом гастрономічної подорожі.
- просування місцевих господарств і виробників продовольчих товарів - є невід'ємною частиною будь-якого гастрономічного туру.

Так, розглянувши гастрономічний туризм як окремий вид туризму, важливо виділити фактори, які впливають на його розвиток:

- соціально-економічні: рівень розвитку економіки країни та досконалості законодавчої, нормативно-правової бази в галузі туристичного та готельно-ресторанного господарства, наявність ресурсної бази, екологічний стан території, стан розвитку АПК, харчової переробної промисловості, національний склад, розвиток культури та народних традицій, розвиток інфраструктури (наявність транспортного сполучення, місць тимчасового розміщення, закладів харчування);
- політичні;
- релігійні.

Отже, Україна має всі можливості для розвитку гастрономічного туризму та туризму в цілому, але подальший розвиток туристичного ринку країни гальмується через низький рівень розвитку туристично-рекреаційної інфраструктури, невідповідність засобів розміщення світовим стандартам, незадовільний стан доріг, незадовільний стан пам'яток

історично-архітектурної спадщини, що не підлягають використанню для туристичних потреб; незабезпечення професійними кадрами в галузі туризму і рекреації, недосконалість законодавчої та нормативно-правової бази в галузі туризму тощо.

Зазначені проблеми зумовлюють необхідність створення повноцінної політики розвитку туристичного ринку, насамперед впливаючи на кількість в'їзних туристів.

Важливість розвитку гастрономічного туризму в Україні розкривається через низку його соціально-економічних функцій, гуманітарній та культурологічній значущості, які визначені так (таб. 1):

Таблиця 1 – Переваги розвитку гастрономічного туризму України

В ЕКОНОМІЧНІЙ СФЕРІ		
Виробництво нового туристичного продукту, створення доданої вартості, наслідком чого здійснюється процес нашарування цінності	Створення додаткових робочих місць та значення зростання зайнятості населення	Формування прямого непрямого економічного ефекту від одержання доходів туристичних підприємств, а також допоміжних підприємств – підприємств готельно-ресторанного господарства, розваг та ін.
Розвиток малого і середнього бізнесу, які опановують нові аспекти на ринку виробництва послуг	Нівелювання проблеми сезонності	Пожвавлення зовнішньої торгівлі, збільшення операцій з послугами і товарами, а в результаті – залучення іноземної валюти в країну
Є важливим елементом комплексу маркетингових комунікацій для популяризації продукції місцевих товаровиробників ті інших закладів сфери гостинності		
У СОЦІАЛЬНІЙ СФЕРІ		
Відпочинок, отримання позитивних вражень під час гастрономічної подорожі сприяють відновленню фізичних сил і психологічного здоров'я людини	Збагачення соціальної інфраструктури, стимулювання розвитку науки, фестивального руху	Формування і підвищення освітнього рівня, поширення культурних цінностей і створення нового у населення України
У ГУМАНІТАРНІЙ ТА КУЛЬТОРОЛОГІЧНИХ СФЕРАХ		
Забезпечення саморозвитку особистості, підвищення рівня освіти та загальної культури шляхом ознайомлення з традиціями національної гастрономії, кулінарії, стилем життя інших народів, культурною спадщиною		

Примітка. Розроблено автором на основі [13].

Гастрономічний туризм є одним із нових видів туризму, але вже має свої види. Їх можна класифікувати за декількома ознаками: розташування туристичного місця, за видом конкретного продукту або напою, за метою подорожі (табл. 2).

Таблиця – 2 Класифікація гастрономічного туризму

Ознака класифікації	Підвид	Характеристика туристичної діяльності
За розташування туристичного місця	Сільський	Збір лісних ягід, овочів і фруктів, полювання на трюфелів або прогулянку по дорогах виноробства
	Міський	Відвідування ресторанів з дегустацією делікатесних і фірмових страв

Продовження таблиці 2

За видом конкретного продукту або напою	Винні	Відвідування виноградників та екскурсії на виноробні господарства з дегустацією вин
	Пивні	Відвідування пивоварень, як великих так і домашніх, дегустації
	Сирні	Відвідування заводів і сирних льохів, дегустації
	Шоколадні	Відвідування шоколадних фабрик, дегустації
	Чайні	Відвідування чайних плантацій, фабрик з розфасовування продуктів збирання
	Кавові	Відвідування кавових плантацій, фабрик з розфасовування продуктів, збирання
	Агро	Відвідування агро-комплексів, фермерських угідь
	Фруктово-ягідний	Дегустація фруктів, овочів, які притаманні для даної місцевості, країни
	Змішаний	Поєднання декілька спеціалізацій
За метою подорожі	Культурно-пізнавальний	Відвідування різних екскурсій
	Оздоровчий	Дегустація чайних зборів з цілющих трав; меду в поєднанні з апітерапією ³ винотерапія ⁴
	Фестивальний	Відвідування та участь у гастрофестивалях

Примітка. Розроблено автором на основі [14].

Отже, сприяння в організації гастрономічних подорожей може стати чинником підтримки туристичного інтересу, що забезпечує збільшення тривалості перебування туристів; додатковим напрямом бізнесу для домашніх господарств, невеликих виробництв продуктів харчування. Цього можливо досягти шляхом дотримання таких факторів:

1. Сприяння розвитку об'єктів, що складають інтерес для туристів і поціновувачів української гастрономічної культури, – відомих підприємств харчової промисловості, ресторанного господарства, домашніх господарств.

2. Підтримки діючих та ініціювання створення нових об'єктів гастрономічного туризму: дегустаційних залів, музеїв гастрономії, етнічних селищ та містечок, а також спеціалізованих атракційних заходів та туристично-екскурсійних маршрутів, що будуть сприяти створенню конкурентоспроможного місцевого туристичного продукту, підвищенню туристичної привабливості регіону.

3. Розвитку туристичної інфраструктури – закладів розміщення, харчування, розваг, а також підприємств роздрібною торгівлі та сфери послуг.

4. Розвитку інформаційних комунікаційних систем, які забезпечуватимуть інформування туристичного ринку про гастрономічний мікрокластер та виступатимуть

³ Апітерапія – загальна назва галузі альтернативної медицини із застосуванням бджіл і продуктів бджільництва.

⁴ Винотерапія – це комплекс лікувальних, оздоровчих та косметологічних технологій, використовують цілющі властивості вина, виноградного соку, а також виноградного листя та кісточок.

важливим маркетинговим інструментом формування туристичного попиту.

5. Спрямування зусиль влади, бізнесу та місцевої громади на підтримку об'єктів гостротуризму, формування гастрономічних атракцій і подій, які б привертали увагу внутрішніх і міжнародних туристів, а також приватно-публічне партнерство у просуванні місцевого туристичного продукту, активізації системи маркетингових комунікацій, використання інструментів бренд-менеджменту територій та міст.

6. Розроблення програм кулінарних турів тематичної спрямованості з використанням місцевої сировини, продуктів харчування та напоїв, знакових закладів ресторанного господарства, які підкреслюватимуть автентичність національних традицій у кулінарії.

7. Розширення географії та популяризація проведення тематичних кулінарних фестивалів, свят, відвідування міжнародних професійних виставок та конференцій, для того, щоб ознайомлення з національною кухнею стало головним елементом у програмі перебування туриста.

8. Вивчення кращого міжнародного досвіду розвитку гастрономічного туризму у сфері виноробної та харчової промисловості, ресторанного господарства, впровадження сучасних екологічно чистих технологій вирощування сільськогосподарської сировини та виготовлення продукції.

9. Популяризація України на світовому ринку, як перспективного туристичного напрямку.

Аналіз літератури, публікацій та мережевих ресурсів вказує на недостатню кількість інформації щодо проведення, місцезнаходження та подій в гастрономії України. Отже, є актуальним створення національного проекту "Українська національна кухня" з метою популяризації національних гастрономічних традицій, у рамках якого необхідно створити наступне :

- національний реєстр закладів ресторанного господарства, які б відповідали високим стандартам обслуговування та пропонували страви авторської високої кухні, у тому числі національної;

- гастрономічний путівник українськими регіонами, визначними закладами ресторанного господарства;

- календар гастрономічних фестивалів, семінарів та конференцій;

- перелік майстер-класів національних гастрономічних традицій для науковців та практиків;

- тематичний сайт, який дасть можливість інтенсифікувати інформаційні комунікаційні процеси.

Висновки. Таким чином, під терміном «гастрономічний туризм» пропонується розуміти спеціалізований вид туризму, що поєднує ознайомлення і дегустацію національних кулінарних традицій країн світу та відображає здатність людини пізнавати культуру країни через її національну кухню з метою отримання психологічного, естетичного або дослідницького задоволення. Наразі всі існуючі класифікації гастрономічного туризму можна розділити на три ознаки:

- за спрямованістю;

- за видом конкретного продукту або напою;

- за метою подорожі.

Розглянуто сутність та місце гастрономічного туризму в системі туризму. З'ясовані проблеми та запропоновані шляхи популяризації гастрономічного туризму серед населення України.

Список літератури / References

1. Бусигин А. П. Как организовать кулинарный туризм? /А.П Бусигин // Гостиничный и ресторанный бизнес. – 2008. – № 2. – С. 74 – 76.

Busygyn, A. P. (2008), *Kak organizovat kulinarynyy turizm?* [How to organize food tourism?]. *Gostinichnyy i restorannyj biznes* [Hotel and catering business]. No. 2, pp. 74 – 76.

2. Федорченко В. Занимательное питание/ В. Федорченко // Гостиничный и ресторанный бизнес. – 2005. – № 2. – С. 86 – 89.

Fedorchenko, V. (2005), *Zanimatelnoe pitanie* [Amazement catering]. *Gostinichnyy i restorannyj biznes* [Hotel and catering business]. No. 2, pp. 86 – 89.

3. Кукліна Т. С. Гастрономічний туризм на туристичному ринку України / Т.С. Кукліна // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sworld.com.ua/index.php/ru/tourism-and-recreation-113/>.

Kuklina, T. S. *Hastronomichnyi turyzm na turystychnomu rynku Ukrainy*, Available at: <http://www.sworld.com.ua/index.php/ru/tourism-and-recreation-113/>.

4.Офіційний сайт Міжнародної асоціації гастрономічного туризму. –[Електронний ресурс]. — Режим доступу:<http://www.worldfoodtravel.org>.

Ofitsiyniy sait Mizhnarodnoi asotsiatsii gastronomichnogo turyzmu. Available at:<http://www.worldfoodtravel.org>.

5. H. Ridvan Yurtseven, (2011), Sustainable Gastronomic Tourism in Gokceada (Imbros): Local and Authentic Perspectives, *International Journal of Humanities and Social Science*, Vol. 1 No. 18, pp. 17 – 26.

H. Ridvan Yurtseven, (2011), Sustainable Gastronomic Tourism in Gokceada (Imbros): Local and Authentic Perspectives, *International Journal of Humanities and Social Science*, Vol. 1 No. 18, pp. 17 – 26.

6. C. Michael Halland Richard Mitchell. *Tourism Business Frontiers: Consumers, Products and Industry* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.globalspec.com/reference/47077/203279/chapter-16-gastronomy-food-and-wine-tourism>.

C. Michael Halland Richard Mitchell. *Tourism Business Frontiers: Consumers, Products and Industry* Available at: <http://www.globalspec.com/reference/47077/203279/chapter-16-gastronomy-food-and-wine-tourism>.

7. Matilda Brokai, (2014), The Impact of the Gastronomic Offer in Choosing Tourism Destination: The Case of Albania, *Academic Journal of Interdisciplinary Studies MCSER Publishing*, Vol. 3. No 2, pp. 249 – 258.

Matilda Brokai, (2014), The Impact of the Gastronomic Offer in Choosing Tourism Destination: The Case of Albania, *Academic Journal of Interdisciplinary Studies MCSER Publishing*, Vol 3 No 2, pp. 249 – 258.

8. Dasilva, D. (2015), *Assessing The Economic Potential For Culinary Tourism In Suriname: A Value Chain Approach*.

Dasilva, D. (2015), *Assessing The Economic Potential For Culinary Tourism In Suriname: A Value Chain Approach*.

9. Басюк Д. І. Інноваційний розвиток гастрономічного туризму в Україні / Д.І. Басюк // Наук. пр. НУХТ– 2012. – № 45. – С. 128–132.

Basiuk, D. I. (2012), *Innovatsiyniy rozvytok Hastronomichnoho turyzmu v Ukraini* [Innovative development of Ukrainian Gastronomic tourism]. Research paper NUHT, No. 45, pp. 128 – 132.

10. Саламатіна С. Є. Стан та перспективи розвитку гастрономічного туризму на півдні Одещини / Саламатіна С.Є. // Наук. пр. ОНАХТ – 2014. –№ 46. – С. 325–329.

Salamatina, S. E., (2014), *Stan ta perspektivu rozvytku Hastronomichnoho turyzmu na pivdni Odeshchyny* [South of Odessa Gastronomic Tourism State and perspective]. Research paper ONAHT, No. 46, pp. 325 – 329.

11. Кляп М. П., Шандор Ф. Ф. Сучасні різновиди туризму / М.П. Кляп, Ф. Ф. Шандор– К.: Вища освіта XXI століття. – 2011. – 334 с.

Kliap, M. P., Shandor, F. F. (2011), *Suchasni riznovydy turyzmu* [Modern types of tourism]. Kyiv: *Vyshch a osvita XXI stolittia* [High education of XXI century], 334 p.

12. Расулова А.М. Потенціал ресторанного бізнесу у розвитку гастрономічного туризму України / А. М. Расулова // Економіка та держава – 2015. – № 5. – С. 78 – 83.

Rasulova, A. M. (2015), *Potentsial restorannoho biznesu u rozvytku hastronomichnoho turyzmu Ukrainy* [Potential of hotel business in Gastronomic Tourism development]. *Ekonomika ta derzhava* [Economics and Government]. No. 5, pp.78 – 83.

13. Зеленская Е.М. Гастрономический компонент в индустриитуризма / Е.М. Зеленская // Вестник Северного (Арктического) федерального университета. – 2015. – № 3. – С. 110 – 117.

Zelenskaia, E. M. (2015), *Gastronomicheskii komponent v industrii turizma* [Gastronomic component in tourism industry]. *Vestnik Severnogo (Arkticheskogo) federalnogo universiteta* [North (Arctic) Federal University Reporter]. No. 3, pp.110 – 117.

14. Вишнеvsька Г. Г. Потенціал кулінарних турів у контексті спеціалізованого туризму / Г. Г. Вишнеvsька // Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури. – 2013. – Вип. 31. – С. 112 – 118.

Vishnevskia, H. H. (2013), *Potentsial kulinarykh turiv u konteksti spetsializovanoho turyzmu* [Food Tours Potential in context of specialized tourism]. *Aktualni problemy istorii teorii ta praktyku hudozhnoi kultury* [Actual problems of fiction history, theory and practice]. No. 31, pp. 112 – 118.

Дата надходження авторського оригіналу в редакцію: 20. 12. 2016 р.

Цель. *Цель статьи состоит в выяснении места гастрономического туризма в системе туристской деятельности, его классификации, уточнении определения и сущности для разработки и обосновании теоретико - методических и практических подходов по развитию гастрономического туризма в Украине.*

Методы. *В процессе исследования использованы методы теоретического обобщения, анализа и синтеза (для уточнения сущности понятия «гастрономический туризм»), а также индукции и дедукции, группировки и классификации (для уточнения содержания понятия).*

Результаты. *Осуществлен анализ содержания гастрономического туризма в системе туристской деятельности, предложена оптимальная авторская классификация. Рассмотрены проблемы гастрономического туризма в Украине и предложены пути его развития. Получил дальнейшее развитие понятийно-категориальный аппарат теории туризма и практический подход к развитию гастрономического туризма в Украине. Усовершенствована определение понятия «гастрономический туризм» и определены наиболее авторитетные признаки классификации гастрономического туризма. Полученные выводы и результаты могут быть использованы при формировании стратегии развития туризма в целом и гастрономического туризма, в частности в Украине. Предложены направления совершенствования и корректировки существующей программы гастрономического туризма в Украине.*

Ключевые слова: *туризм, гастрономический туризм, понятие, классификация.*

Objective. *The purpose of the article is to find out the gastronomic tourism place in the tourist activity system, its classification; the definition and essence for the development of theoretical and methodical and practical approaches to the development of gastronomic tourism in Ukraine are specified.*

Methods. *The methods of theoretical generalization, analysis and synthesis (to clarify the essence of the "gastronomic tourism" notion) are used as well as induction and deduction, grouping and classification (to clarify the content of the notion).*

Scientific results. *Gastronomic tourism intention in the tourist activity system is analyzed, the author optimal classification is given. The problems of Ukrainian gastronomic tourism are considered and the ways for its development are recommended. The conception and category*

apparatus of tourism theory further development and practical approach for Ukrainian gastronomic tourism development are given. The definition of "gastronomic tourism" is improved and the gastronomic tourism most authoritative classification features are defined. Objectives and results can be used in the development strategy of tourism in general and gastronomic tourism, particularly in Ukraine.

Keywords: *tourism, gastronomic tourism, notion, classification.*

ЗМІСТ

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ СВІТОВОГО ТА НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА	5
Зиза О. О. ІНСТИТУТИ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ У КОМАНДНІЙ ЕКОНОМІЦІ: ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ.....	5
Степаненко В. О. МІЖНАРОДНА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ УКРАЇНИ: СУТНІСТЬ ТА ОСНОВНІ ФАКТОРИ ВПЛИВУ.....	14
Дорофєєва Х. М. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ПОГЛИБЛЕННЯ ІНТЕГРАЦІЇ ТРАНСПОРТНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ ДО ЄДИНОЇ ТРАНСПОРТНОЇ СИСТЕМИ ЄС.....	22
Єрмак С. О., Бугаєнко О. В. ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ ТА ПЕРСПЕКТИВ ВИКОРИСТАННЯ ВІДНОВЛЮВАЛЬНИХ ДЖЕРЕЛ ЕНЕРГІЇ В УКРАЇНІ.....	28
Корнілова О. В. ІДЕНТИФІКАЦІЯ МИТНИХ РИЗИКІВ.....	36
Бочарова Ю. Г. СТАЛА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ІНФРАСТРУКТУРНИХ СИСТЕМ	44
ЕКОНОМІКА ТОРГІВЛІ ТА ПОСЛУГ.....	49
Горіна Г. О. ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНІ ВЕКТОРИ ІНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФОРМУВАННЯ РИНКУ ТУРИСТИЧНИХ ПОСЛУГ.....	49
Фоміна О. О. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВИХ ВІДНОСИН РИНКОВОГО ТИПУ З ПОЗИЦІЙ ТЕОРІЙ УТИЛІТАРИЗМУ, КОНФЛІКТІВ ТА ПЛЮРАЛІЗМУ.....	56
Скляр Н. М. СУЧАСНІ МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ РИНКОВОГО СЕРЕДОВИЩА ПРИ БІЗНЕС-ПРОЕКТУВАННІ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	61
Єрмак С. О., Чернова Ю. О. ІННОВАЦІЇ В ТРАНСПОРТІ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД	73

Шерстюкова К. Ю. РЕНТНИЙ МЕХАНІЗМ В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ.....	79
ЕКОНОМІЧНІ МЕХАНІЗМИ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ	90
Костакова Л. Д., Волошина С. В. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АДАПТИВНОСТІ В УПРАВЛІННІ ЗАВАНТАЖЕННЯМ ВИРОБНИЧИХ ПОТУЖНОСТЕЙ ПІДПРИЄМСТВА.....	90
Берідзе Т. М. СТАТИСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПОКАЗНИКІВ ЕКОНОМІЧНОЇ СТІЙКОСТІ ПІДПРИЄМСТВ.....	98
Роженко О. В. БІЗНЕС-МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ ПІДПРИЄМСТВА ЯК ІНСТРУМЕНТ УЗГОДЖЕНОСТІ ЕКОНОМІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ.....	105
ПІДПРИЄМНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ, МАРКЕТИНГ, МЕНЕДЖМЕНТ.....	113
Лохман Н. В. ДЕТЕРМІНАНТИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ РЕГІОНУ.....	113
Бавико О. Є. СУЧАСНА НОМЕНКЛАТУРА ПОКАЗНИКІВ ЯКОСТІ ДЛЯ ЕКСПЕРТИЗИ ТРИКОТАЖНИХ ВИРОБІВ ТА ДИНАМІКА СТУПЕНЮ ЇХ ВІДПОВІДНОСТІ У ПРОДУКЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ ВИРОБНИКІВ.....	122
ФІНАНСИ, БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, КОНТРОЛЬ І АУДИТ.....	133
Косова Т. Д., Слободянюк Н. О. ІНВЕСТИЦІЙНО-СОЦІАЛЬНИЙ ПОТЕНЦІАЛ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ.....	133
РОЗВИТОК СФЕРИ ПОСЛУГ НА МІКРО-, МЕЗО- ТА МАКРО- РІВНЯХ	141
Чернега О. Б., Сорочан В. О. ДІАГНОСТИКА СТАНУ СВІТОВОГО РИНКУ ПОСЛУГ ПРОМИСЛОВОГО ТУРИЗМУ.....	141
Трохимчук В. В. РОЛЬ ІННОВАЦІЙ В РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ НА РІВНІ ДЕРЖАВИ, ГАЛУЗІ, ПІДПРИЄМСТВА.....	151
Романуха О. М. СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ.....	159

Глушко В. О.

ГАСТРОНОМІЧНИЙ ТУРИЗМ ЯК ОКРЕМИЙ ВИД
У ТУРИЗМІ: ПОНЯТТЯ, СУТНІСТЬ, КЛАСИФІКАЦІЯ.....166

CONTENTS

SOCIOECONOMIC ISSUES OF INTERNATIONAL AND NATIONAL ECONOMY.....	5
Zyza O. O.	
INNOVATIVE DEVELOPMENT INSTITUTES OF COMMAND ECONOMIC: ADVANTAGES AND DISADVANTAGES.....	5
Stepanenko V. O.	
THE INTERNATIONAL UKRAINIAN COMPETITIVENESS: ESSENCE AND BASIC INFLUENCE FACTORS.....	14
Dorofieieva Kh. M.	
CONCEPTUAL BASIS OF UKRAINIAN AND EU TRANSPORT SYSTEM INTEGRATION DEEPENING	22
Yermak S. O., Buhaienko O. V.	
RESEARCH OF FOREIGN EXPERIENCE AND PROSPECTS OF RENEWABLE ENERGY USING IN UKRAINE	28
Kornilova O. V.	
CUSTOMS RISKS IDENTIFICATION	36
Bocharova Yu. H.	
THE SUSTAINABLE COMPETITIVENESS OF INFRASTRUCTURE SYSTEMS.....	44
TRADE AND SERVICE ECONOMIC.....	49
Horina H. O.	
STATE VECTORS OF INSTITUTIONAL AND LEGAL SUPPORT OF TOURISM MARKET FORMATION.....	49
Fomina O. O.	
TEORETICAL BASE OF REGULATION OF SOCIAL-LABOUR RELATIONS MARKET TYPE FROM THE PERSPECTIVE OF THEORIES UTILITARIANISM, CONFLICT AND PLURALISM.....	56
Skliar N. M.	
MODERN METHODS OF MARKETING ENVIRONMENT RESEARCH IN TOURISM ACTIVITIES BUSINESS DESIGN.....	61
Yermak S. O., Chernova Yu. O.	
INNOVATION IN TRANSPORT: FOREIGN EXPERIENCE.....	73
Sherstiukova K. Yu.	
RENTAL MECHANISM IN THE REFORMING LAND RELATIONS IN UKRAINE.....	79

ECONOMIC MECHANISMS OF ENTERPRISE MANAGEMENT.....	90
Voloshyna S. V., Kostakova L. D. ENSURING ADAPTABILITY IN ENTERPRISE MANUFACTURING FORCE CHARGING MANAGMENT.....	90
Beridze T. M. THE STATISTICAL ANALYSIS OF THE ENTERPRISE ECONOMIC VIABILITYINDEXES.....	98
Rozhenko O. O. ENTERPRISE ORGANIZATIONAL CULTURE BUSINESS MODEL FORMATION AS INSTRUMENT OF THE ECONOMIC INTERESTS COORDINATION	105
ENTREPRENEURSHIP, MARKETING, MANAGEMENT.....	113
Lokhman N. V. SOCIAL AND ECONOMIC DEVELOPMENT OF REGION ENTERPRISES DETERMINANTS.....	113
Bavyko O. Ye. MODERN NOMENCLATURE OF QUALITY INDICATORS FOR KNITWEAR EXPERTISE AND DYNAMICS OF THEIR CONFORMITY IN THE UKRAINIAN MANUFACTURERS PRODUCTION DEGREE.....	122
FINANCE, ACCOUNTING, MONITORING AND AUDIT.....	133
Kosova T. D., Slobodianiuk N. O. LOCAL BUDGETS INVESTMENT AND SOCIAL POTENTIAL IN TERMS OF UKRAINIAN FISCAL SYSTEM DECENTRALITION.....	133
SERVICE INDUSTRY DEVELOPMENT AT THE MICRO, MESO AND MACRO LEVELS	141
Cherneha O. B., Sorochan V. O. CONDITION OF THE WORLD INDUSTRIAL TOURISM SER VICES MARKET DIAGNOTICS.....	141
Trokhymchuk V. V. THE ROLE OF INNOVATION IN TOURISM DEVELOPMENT AT THE STATE LEVEL, INDUSTRIES AND ENTERPRISES.....	151
Romanukha O. M. THE STATE AND PROSPECTS OF UKRAINIAN INTERNATIONAL TOURISM DEVELOPMENT.....	159

Hlushko V. O.

GASTRONOMIC TOURISM AS A SEPARATE TYPE OF TOURISM:
CONCEPT, ESSENCE, CLASSIFICATION.....166

Наукове видання

ТОРГІВЛЯ І РИНОК УКРАЇНИ

Тематичний збірник наукових праць

Випуск 39 – 40

Головний редактор – Чернега Оксана Богданівна

Підписано до друку 23. 12. 2016 р.
Формат 60x84/8. Ум. друк. арк 23,5 Тираж 150 пр.

Юридична дреса видавця :
Донецький національний університет економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського,
вул. Курчатова, 13,
м. Кривий Ріг, Дніпропетровська обл., 50042,
тел. (056) 409-77-97,
e-mail:druk.visnyk@donnuet.edu.ua, www.donnuet.edu.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4929 від 07.07.2015 р.,

Адреса редакції:
Донецький національний університет економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського,
вул. Трамвайна, 16,
м. Кривий Ріг, Дніпропетровська обл., 50005,
тел. (056) 409-77-92,
e-mail:druk.visnyk@donnuet.edu.ua, www.donnuet.edu.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4929 від 07.07.2015 р.

Друкарня:
ФОП Маринченко С. В.
вул. Героїв АТО, 81-А, оф. 109, м. Кривий Ріг
Дніпропетровська обл., 50086
Свідоцтво про державну реєстрацію
№030567 від 19.01.2007 р.
Тел. (067) 539-66-81